

ЦЕНТРАЛЬНЕ СТАТИСТИЧНЕ УПРАВЛІННЯ У. С. Р. Р.

№ 2 (474)

Г. IV, ВИП. 3.

СТАТИСТИКА УКРАЇНИ

№ 106

СЕРІЯ I. ДЕМОГРАФІЯ

ПРИРОДНИЙ РУХ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ в 1924 році

З ОГЛЯДОМ ПРИРОДНОГО РУХУ НАСЕЛЕННЯ ПЕРЕД СВІТОВОЮ ВІЙНОЮ

ЕСТЕСТВЕННОЕ ДВИЖЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ в 1924 году

С ОЧЕРКОМ ЕСТЕСТВЕННОГО ДВИЖЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ПЕРЕД МИРОВОЙ ВОЙНОЙ

MOUVEMENT DE LA POPULATION DE L'UKRAÏNE EN 1924

Avec un aperçu du mouvement de la population dans la période d'avant guerre

З М І С Т

	Стор.
Передмова	III
I. Рух населення УСРР перед світовою війною	V
II. Природний рух населення у 1924 р.	XXXIV
Таблиці:	
Табл. I. Загальні підсумки природного руху населення УСРР в 1924 році	2
„ II. Народжені й померлі по місяцях року	4
„ III. Шлюби й розлуки по місяцях року	4
„ IV. Померлі за статтю, віком та місяцем смерті	6
„ V. Померлі діти молодші за 5 років за віком, статтю та місяцем смерті	10
„ VI. Шлюби за національністю молодих	16
„ VII. Вік молодого й молодої у 1924 році	19
„ VIII. Вік і сімейний стан молодих	22
„ IX. Розлучені за віком	31

ПЕРЕДМОВА

Упорядкування демографічної статистики на Україні було либонь не одним з найскладніших завдань Державної Статистики. Це й зрозуміло, бо справа залежала не тільки від ретельності офіційних органів реєстрування актів цивільного стану, але й від широких мас населення: потрібний був час, щоби система цивільної метрикації переборола ті труднощі, що завважали їй наслідком сталості певних поглядів, наслідкам опору, що ставив їй старий світогляд. Тимто, якщо і є в сучасній рядянській демографії якісь досягнення, то завдячує вона їх в першу чергу зростові свідомости українського громадянства.

Доводиться вважати на той сумний факт, що реєстрування 1920-23 років було занадто не повним і недосконалим. Час-від-часу ЦСУ України публікувало призирані їм відомості на сторінках „Статистичного Бюлетеню“, даючи оцінку якості матеріалу і обережно використовуючи його для загального з'ясування основних сучасних особливостей природного руху населення. Докладніше опрацьований матеріал, що стосується до міської людности України, ЦСУ визнало за можливе й доцільне опублікувати окремими виданнями серії „Статистика України“ (№№ 70, 80 та 84). Таким чином, цей № 104. „Статистики України“ вперше подає більш-менш детальне розроблення відомостей, що стосуються так міської як і сільської людности.

Українська демографія не зрікається обов'язку прикласти нових зусиль, щоб відбудувати картину явищ за військовий та революційний час. Але було-б недоцільним затримувати публікацію тих матеріалів що, хай і мають дефекти, все-ж таки можуть досить точно репрезентувати ті явища, які вони повинні змалювати. В цих обставинах встановлення зв'язків сучасного часу з минулим, доводиться розглядати як окреме, особливої ваги завдання. Цій стороні справи присвячена значна частина брошури, при чому ЦСУ України вважає за свій обов'язок зазначити, що наслідки роботи статистиків-демографів колишніх Губстатбюр і демографічного Відділу ЦСУ були остаточно приведені до певної системи автором тексту, заступником завід. відділом демографії ЦСУ України, Ю. О. Корчаком-Чепурківським, який до цієї важливої справи доложив дуже багато особистої творчої праці.

Визнаючи себе найбільш від усіх відповідальним за факт запізнення видання підсумків 1924 року, ЦСУ України повідомляє читачів, що наслідком спільних зусиль робітників Державної Статистики та міцної підтримки Центрозацеу та всіх органів реєстрування актів цивільного стану, сучасний стан речей уже дозволяє уникати запізень: матеріали природного руху людности в 1925 році вже здано до друку, матеріали 1926 року так само мають бути опубліковані поточного року.

Центральне Статистичне Управління

І. РУХ НАСЕЛЕННЯ УСРР ПЕРЕД СВІТОВОЮ ВІЙНОЮ

MOUVEMENT DE LA POPULATION DE L'UKRAÏNE AVANT LA GUERRE MONDIALE

§ 1. Statistique du mouvement de la population dans la période d'avant-guerre et à l'heure actuelle.—§ 2. Le territoire actuel de la République Ukrainienne et la méthode de calcul appliquée pour y adapter les données anciennes. § 3. Relevés généraux du mouvement de la population de l'Ukraine pour les dernières vingt-cinq années avant la guerre.—§ 4. Nuptialité, natalité et fécondité aux époques antérieures § 5. Mortalité antérieure. § 6. Accroissement de la populations de l'Ukraine et ses éléments.

§ 1. Статистика природного руху людності давніше й тепер.

Сучасна статистика природного руху на Радянській Україні ґрунтовно різниться від передреволюційної імперської. Ця галузь статистичного знання базується на записах народжень, смертей, шлюбів і розлук, що їх урядово провадять ті установи, яким це доручає робити держава. Перед революцією за винятком розлук записи ці провадили представники різних релігійних культів справляючи зв'язані з ними ритуали; для деяких зовсім нечисленних сектанських кол записи вела поліція. Форми метричних записів для людей різної віри були не однакові, а релігійні приписи що до ритуалів не завжди забезпечували повноту реєстрування подій. Відомо, напр., що чимало народжень дівчаток (20 — 30%) у осіб іудейської віри не реєстровано у рабинів і вони зовсім губилися для статистики. Дуже але реєстровано у нас давніше й мертвонароджених, бо ховати їх вільно було без християнського ритуалу отже й запису. Закони передреволюційні не цілком сприяли й правдивому висвітленню фактичного шлюбного побуту: одне, що не дозволяли братися молодим деяких різних вір, а друге—усіма способами гальмуючи розлуку перешкоджали її оформленню, а тим самим не дозволяли в разі потреби новий шлюб юридично зміцнити.

Декрет Раднаркому УСРР 17-II 1919 р., старий порядок, касуючи запровадив для всіх громадян однаманітну обов'язкову систему горожанської метрикації, що її трохи раніше дозволив був тимчасовий уряд рівнобіжно до релігійної. Досвід інших країн світу давно вже довів велику користь від такої системи, надто там, де, як місцями на Україні, людиність не одноманітна: різнонаціональна й різновірна.

Друга дуже важлива відміна сучасної статистики природного руху людності це те, що за для використання цих записів запроваджено статистичні картки, що їх установи запису актів цивільного стану—або ж коротко ЗАЦС'и—одночасно з самими документальними записами в книжках заповнюють і що-місяця надсилають до установ державної статистики. Такий порядок насамперед збагачує нас відповідями на низку запитань, що їх не було в старих метричних книжках, та ще й не аби як полегшує статистичне опрацювання матеріалу. Давня ж царська статистика мало того, що з неволі обмежувалась тільки кількома найпростішими ознаками, а й покладала первісне статистичне зведення (таблювання) на служників релігійних культів. Хоч спосіб цей заощаджував державні витрати на статистику, проте безконтрольність початкової стадії статистичної роботи, навіть в межах елементарно-простої загально-державної розробки, часто-густо призводила до багатьох недоречностей та помилок¹⁾. Та й заощадження це не було раціональним, бо тоді коли треба було використовувати матеріали природного руху населення для будь-яких практичних завдань—поліпшення народного здоров'я, боротьби з пошестями то-що—доводилося місцевим діячам цілком незалежно від імперської статистики та будувати свою власну. Тут треба згадати добрим словом колишні Херсонські та Катеринославські санітарні земські організації та Одеську й Київську міську статистику, що поклали чимало праці на впорядкування власними заходами матеріалів про природний рух людності.

¹⁾ Докладніше про дефекти передреволюційної статистики природного руху можна довідатися з начерку Ю. Корчак-Чепурківського. „Місто й село у смертності Наддніпрянської України“ у IV томі Праць Демографічного Інституту Української Академії Наук. Київ, 1926.

Отже ці дві радикальні зміни повинні б піднести радянську демографію на невідомі раніше височини. Проте, скасування релігійного метрикування та запровадження горожанського подекуди на декілька років зруйнували навіть можливість статистики природного руху населення. Сама ж статистика зазмерла ще давніше, скоро вибухла війна. Статистичним установам України Радянської довелося на власну руч декілька років вперто працювати і боротися з різними перепонами поки нарешті пощастило до пуття свою роботу довести.

Роки заперклої громадянської війни, а потім голоду, ніяк не сприяли зміцненню нового ладу реєстрування народжень, смертей, шлюбів та розлук. Відокремлення церкви від держави і боротьба проти неї для статистики урвало можливість використовувати релігійні записи, апарат же радянської влади місцями був ще занадто кволий для того, щоб перейняти на себе всі ті обов'язки, що покладала на нього держава. Роки 1920—1922 були, і досі лишаються, найтемнішим місцем в знанню природного руху населення нашої країни. Здавалося, що не скоро повернемося ми до тих „ідеальних“ часів, коли Центр. Стат. Комітет друкував свої річні збірники „Естественное движение населения в Европейской России за N-ый год“. Проте декілька років проминуло, і тепер ми на порядок денний ставимо вже такі питання, що про них навіть не замірялася царська демографія.

Згадаємо ж коротко головні етапи й дати цього розвитку.

По-перше, поширено мережу установ запису актів цивільного стану наблизивши їх до людности. Перед революцією, як згадувалося, записи вела кожна парафія, на початку ж реформи утворено було тільки „ВолЗАГС“и¹⁾ при волосних виконкомах. Протягом 1924 р. вже в кожній сільраді секретарі (або уповноважені) починають вести книжки ЗАЦС'у, а по більших містах у декількох пунктах закладаються підвідділи ЗАЦС'у.

По-друге, зменшено, а частково й зовсім скасовано 6-II 1924 р. місцеві податки й побори за записи в книжках і виписи (свідчення). А ще року 1923 подекуди, напр., треба було цілого воза жита, щоб здобути документи про розлуку або шлюб!²⁾

По-третє, налагоджено систематичне постачання всіх установ ЗАЦС'у книжками одноманітної форми. У 1924 і 1925 роках ці книжки розсилали з Харкова ЦСУ УСРР, а з 1926 року починаючи книжки друкуються по округах, але за єдиним зразком.

По-четверте, упорядкування роботи органів ЗАЦС'у проходило під неухильним доглядом усіх установ Державної Статистики від ЦСУ УСРР вгорі аж до райстатистики внизу. З великими труднощами низовий апарат ЗАЦС'ів призвичаєно систематично надіслати статкартки і, неодноразово інструментуючи змінливий склад реєстраторів по сільрадах, поволі пощастило досягнути того, що майже скрізь на більшість запитань формуляру відповіді записують уважно і досить точно.

Не можна також не згадати й того, що Державна Статистика завжди знаходила відгук і підтримку в своїх заходах до піднесення якості роботи ЗАЦС'ів від установи, що безпосередньо ними керує — від НКВС УСРР, зокрема від Цетрозац'у.

Зазначені оце дати конкретних заходів показують, чому збірник статистичних відомостей про природний рух населення всієї УСРР вперше подає відомості тільки за 1924 рік. Лише для 54 найважливіших міст пощастило (та й то не за всіма розділами мінімальної програми) здобути відомості ще й за 1923 р. і видрукувати свого часу³⁾. Цю-правду заходами Державної Статистики зібрано ще й загальні числа природного руху людности за всі місяці 1923 р. не тільки по важливіших містах, а й по всій Україні окрім колишньої Одеської губернії⁴⁾, проте річні підсумки по дрібніших територіальних одиницях (районах), а також і криві місячного розподілу зареєстрованих

¹⁾ Див. яскраву характеристику становища статистики природного руху до 1924 р. в намерку А. Хоменко „Дані обстежування становища реєстрування актів громадянського стану на Україні (15 травня 1923 р.)“. В „Вол. ЦСУ УСРР.“ № 15 (47) за 1923 р.

²⁾ Статистика України № 70 і 80.

³⁾ В цій губернії у 1923 р. не було статкартки. Нині Першомайське й Одеське ОСБ зібрали для своїх округ відомості за цей рік вибірками з книжок.

подій за датами, коли вони відбувалися, свідчать, що реєстрування не захоплює усіх випадків народжень і смертей, надто початку 1923 р. Що ж до „законних“, тоб-то горожанських, шлюбів та розлук, то, зрозуміло, число їх є тотожне до числа зареєстрованих актів, проте ані ГубЗАЦС'и, ані колишні Губ.Стат.Бюро не мали повних відомостей про кількість зареєстрованих актів від усіх підлеглих їм установ, а до ГСБ статистичних карток доходило ще менше.

Яскравим прикладом того, що картковий матеріал за 1923 р., зібраний і розроблений ГСБ є не придатний, безпосередньо, щоб з'ясувати число подій природного руху і вирахувати загальні коефіцієнти, може бути таке порівняння підсумків 1923 р. для Полтавщини :

	Н а р о д и л о с я			П о м е р л о			Шлюбів	Розлук
	Хлопців	Дівчат	Р а з о м	Чоловіків	Жінок	Р а з о м		
ЦСУ	57 458	53 805	111 263	29 185	26 948	56 133	32 920	2 716
ГСБ	68 246	63 884	132 130	36 615	33 823	70 438	38 358	3 657

Перший рядок—це надіслана до ЦСУ УСРР розробка ЗАЦС'ових карток; другий — уважно перевірені й доінтерполювані підсумки, збиті рукою небіжчика Г. Сиротенка і видруковані в його начерку: „Природний рух населення Полтавщини в 1923 р.“ у „Бюлетеню Полт. Губ. Стат. Бюро“ № 1—6 за 1924 р.

Отже з постанови III Всеукраїнської Статистичної Конференції матеріал 1923 р. за винятком головніших міст докладніше не розроблювано. Лише деякі Губ.Стат.Бюро з власної ініціативи частково розробили усі карточки 1923 р., що їм пощастило зібрати (Волинь, Катеринославщина, Харківщина). Систематично почати розробляти весь матеріал вирішено тоді тільки за 1924 р. Ця ж конференція затвердила й програму зведення¹⁾.

Установи Державної Статистики ще з 1922 р. почали і протягом декількох років збирали різними способами відомості про природний рух людности за всі роки, починаючи від 1914 р. В цій справі зібрано величезний сировий матеріал, деякі ОСБ (напр. Першомайське) продовжують його навіть і тепер збирати. Проте публікувати призначений матеріал ЦСУ не наважується. Видрукувати голі числа, так як прислано їх місцевими робітниками, це значить підвести під однакову мірку найрізноманітніші відомості, з'єднати гіпотетичне і майже певне, імовірне й звідома хибне. Робота ця потребує великої пильності, розважності і гаразд виконати її можна тільки докладно вистудіювавши матеріал. Новіший, свіжіший і певніший матеріал забирає всю нашу увагу і тому цю роботу доводиться відкладати що разу на далі. Не друкуємо ми нині в цьому збірникові й відомостів за 1923 р., хоч зібрано їх та зведено за однаковим зразком. Поданий вище приклад Полтавщини доводить, що матеріали 1923 р. мають чимало прогалин і без деяких дуже істотних поправок користуватися ними не вільно. Тому доводиться й цю роботу відкладати до кращих часів.

Як згадувалося, одноманітного зразку книжки для ЗАЦС'ів на Україні заведено було тільки у 1924 р. Місцеві установи, ЗАЦС'и, провадять свої записи в 2-х примірниках книжок : оригінали та копії. Перший примірник, окрім самого запису, має ще й статкартку, що змістом своїх запитань майже тотожна до запису в книзі, лишень деякі формально-процесуальні запитання не перенесено до статкартки, зокрема ж, за винятком картки про смерть, до статкартки не переносяться з книги прізвищ молодих, розлучених і батьків дитини.

Окрім назви ЗАЦС'у, що провадить запис, та чергового № статкартки на окремі події природного руху людности подають відповідь на такі запитання:

¹⁾ Див. постанови конференції в „Стат. Бюл. ЦСУ УСРР“ № 1 (57) за 1924 р. (а також в окремому відбитку: „Третья Всеукраинская Статистическая Конференция“ вид. ЦСУ УСРР, 1924 р.).

Про народження: 1) дата запису акту, 2) прізвище та ім'я народженої дитини, 3) стать, 4) рік, місяць і день народження, 5) помітка чи не є мертвонароджене, вивчене або знайдено, 6) помітка про близнят і далі такі рівнобіжні запитання про батька й матір: 7) адреса постійного прожиття, 8) вік (років од народження), 9) національність, 10) головне зайняття та 11) становище в ньому.

Про смерть: 1) дата запису акту, 2) прізвище та ім'я померлого, 3) стать, 4) вік („рік, місяць і день народження або років од народження“), 5) адреса постійного прожиття, 6) рік, місяць і день смерті, 7) сімейний стан померлого, 8) національність, 9) головне зайняття, 10) становище в ньому, 11) причина смерті та 12) помітка для мертвонароджених або визнаних за померлих в судовому порядку.

Про шлюб: 1) дата запису акту та рівнобіжні відомості про молодого й молоду: 2) вік (як в книзі смертей), 3) адреса постійного прожиття, 4) сімейний стан перед шлюбом, 5) який раз бере шлюб, 6) національність, 7) головне зайняття, 8) становище в ньому та 9) чи вміє читати й писати.

Про розлуку: 1) дата запису акту, 2) з чийого прохання розлука, 3) день, місяць і рік шлюбу, що розривається, та рівнобіжні відомості про чоловіка й жінку: 4) вік (як в книзі смертей), 5) адреса постійного прожиття, 6) який раз розлучається, 7) національність, 8) головне зайняття, 9) становище в ньому, 10) чи вміє читати й писати, 11) скільки дітей лишається у кожного з батьків (хлопців і дівчат окремо).

Книжки цього зразку з невеличкими редакційними змінами продержалися три роки: 1924—1926. У 1927 р. їх значно поширено і наново відредатовано деякі раніш невизначено поставлені запитання. В новій редакції статистичні картки задовольняють майже усі вимоги наукового вистудювання природного руху населення і зокрема подають майже все, що потрібно для вивчення центральної проблеми демографії—репродукції (поновлювання) людності.

Проте матеріал за 1924 р. не почастило розробити так, щоб використувати усі запитання тогочасних статкарток. Книжки одноманітного зразку на місяць розіслано було тільки в березні 1924 р. Щоб заповнити прогалину за перші місяці в тих губерніях, де в місцевих ЗАЦС'ових книжках бракувало статкарток, уживали т. зв. „листків—визбірок“, що містили в собі не всі запитання, а тільки найважливіші: саме ті, що для них од початку року провадилися записи. З цієї причини до розробки заведено найменшальніше число ознак, але ж за ними розроблено геть усі записи в книжках за винятком невеличкої кількості втрачених зовсім карток або карток цілком дефектних¹⁾.

Наприкінці згадаємо деякі найважливіші дефекти сучасної статистики природного руху людності.

По-перше: дуже довгий термін для повідомлення про народження. Новий сімейний кодекс (1926) продовжує його аж до 1 місяця, а в деяких випадках до півроку! Матеріали 1924 (та й наступних років) свідчать, що в наслідок цього до ЗАЦС'ових книжок не потрапляло певна пайка народжених і померлих немовлят. Фактична безкарність несвоечасного запису ще дужче погіршує справу. Що правда, нині ми маємо певні стимули до зареєстрування народжень: по містах для здобуття допомоги від страхує, а по селах для побільшення складу сім'ї й цим здобуття деяких податкових пільг. Ці моменти можуть призводити навіть до деяких зловживань: подвійної реєстрації народжених або несвоечасної заяви про смерть. До подвійного реєстрування може штовхати ще й те, що за здобуття другого випису („свідництва“) належить більша оплата, як за перший, отже вигідніше буває записати дитину ще раз народженою, аніж брати другий випис із старого запису. З цього боку стара система релігійних записів більше гарантувала проти подвійності запису бо над однією людиною двох ритуалів не справлялося, от же й двох записів не було. Що правда, за старих часів інколи поміж „народженнями“ показувало й приєднання до „дірних“ бо й над тим що переходив з однієї віри до іншої, справлявано той самий ритуал, що й над народженням.

Друга хіба—це дозвіл лікарням та деяким іншим установам ховати померлих без попереднього реєстрування смерті в ЗАЦС'і.

¹⁾ Усі зразки записів, розробних форм і інструкцій можна знайти у виданні ЦСУ України: „Матеріали по провадженню записів актів громадянського стану й їх розробці“ Харків, 1924.

Це призводить місцями до того, що записи ЗАЦС'ів недолічують усіх померлих і дають менші числа проти відомостей кладовищ (досвід м. Одеси), а подекуди, навпаки, веде до подвійних записів як що померлого з лікарні забирають, ховати родичі, а лікарня ще й від себе потім показує померлого (досвід статистики Київ та Харкова).

Нарешті, не можна не проминути того, що занадто часто записи актів цивільного стану провадять особи дуже низької кваліфікації, навіть малописьменні люди, і до того персонал цей по селах є дуже несталий. Ця змінність невинна веде робітників ЗАЦС'ів до того, що надсилка статкарток запізнюється, самі ж картки надходять недбало заповнені, з прогалинами або грубими помилками. Фактично за роботою первісних (сілрадівських) установ ЗАЦС'у доводиться стежити тільки райстатистиків, обтяженому багатьма іншими завданнями, дефекти ж у роботі установ, ЗАЦС'у тільки почасти є суто статистичні, а більш зв'язані з організаційною роботою їхньою що виходить по за компетенцією „статистики“. З цього боку вимогою дня є утворення твердого кадру низових робітників ЗАЦС'ів та пильний інструктаж та догляд над їхньою роботою не лише з боку держстатистики а й ОкрЗАЦС'у.

Усунення всіх оцих найголовніших перешкод, а також при звичання людности до ЗАЦС'ів, що йде поволі в парі зі зміною побуту, буде реальною передумовою для поліпшення якості наших статистичних матеріалів про природний рух людности. За старих часів якість їхня була не висока, тепер же ще замало піднеслася.

§ 2. Сучасна територія УСРР і спосіб перерахунку для неї давніх відомостей. Радикальна зміна способу здобування статистичних матеріалів про природний рух населення вимагає від нас деякого критичного підходу до них. Матеріал для такого цінування цілком природно буде шукати в передреволюційних відомостях, що їх, по-за численними дефектами, все ж ніяк не можна позбавити досить високого рівня вірогідности. Проте в наших порівняннях ми не можемо бути позверховними: сьогочасний природний рух людности на Україні повинен бути подібним до давнього, це так. Але ж поміж давнім і сьогочасним лежить імперіалістична війна, революція, пошесті, голод і, нарешті, відроджене на нових підставах соціальне життя. Кожний з цих чинників, як учить нас усе попереднє знання, накладає своєрідне тавро на „природний“ рух людности, навіть тоді, коли впливає окремо; то ж ще дужчих змін маємо зазначити тоді, коли вони впливають разом! Доводиться, тому, бути дуже обережним в своїх твердженнях і по змозі враховувати як можливі дефекти сучасної статистики, так і фактичні, безперечно величезні, зміни.

На превеликий жаль ми дуже небагато знаємо про природний рух населення нашої країни перед світовою війною, бо вона не творила собою самостійного державного організму, отже й не мала власної статистики, а в наслідок національно-культурного пригноблення і невисокого рівня демографічного знання й наукова допитливість не шукала тут собі прикладення. Природний рух населення України за часів перед-військових тільки тепер починають студіювати¹⁾. ЦСУ УСРР на перших же роках свого існування замовило Демографічному Інституту Української Академії Наук зводити роботи за старими статистичними публікаціями. „Матеріали що до природного руху населення України у 1867—1914 р. р.“ (Стат. України № 47, вид 1924 р.) зібрали весь матеріал ЦСК від початку систематичних його публікацій аж до кінця і докладніше звели відомості за 25 останніх років 1886—1910 р. р. Друга робота „Матеріали Санітарної Статистики України 1876—1914 р. р.“ (Стат. України № 83, вид 1926 р.) подібна до першої і містить в собі багатий матеріал для виведення нашої смертности.

Найбільшою хибюю цих зводних робіт є те, що підсумки для України підбито не в тих межах державних, що має нині УСРР, а в межах 9-ти передреволюційних губернь: Волинської, Катеринославської, Київської, Подільської, Полтавської, Таврійської, Харківської, Херсонської та Чернігівської. Сучасна ж територія не зовсім відповідає тій: до складу УСРР не входять із зазначених оце губернь приблизно половина

¹⁾ Пріоритет цієї теми належить С. Остапенкові „Важніші властивості українського народу в порівнянні з иншими народами“. Кам'янець, 1920 р. Найсолідніше розроблення провадить Демографічний Інститут Укр. Академії Наук, що вирахував першу таблицю смертности, та видрукував чотири томи своїх праць.

Волині, 5 повітів з 8 на Таврії та 4 повіти з 15 на Чернігівщині. Проте до УСРР належить тепер частина колишньої Области Війська Донського. Для багатьох завдань, однак, доводиться оперувати абсолютними числами природного руху населення, отже їх треба для порівняння мати в сучасних державних межах УСРР. Тому ЦСУ, використовуючи матеріали призначені останніми роками, самостійно перерахувало низку давніх відомостей до сучасного терену УСРР, або, точніше кажучи, до меж на 1-І 1925 р., що в них подано відомості за природний рух людності у 1924 р. Після підписання мирної угоди з Польщею р. 1921 зовнішні межі Радянської України довгий час не змінювалися. Але в-осени 1924 р. від УСРР до Північно-Кавказького краю (РСФРР) відійшли частини Таганрозької та Шахтинської округ (близько 411.500 люд. на 1-І 1924). Натомість як компенсацію, тільки в березні 1926 р. від РСФРР приєднано частинки Гомельської, Брянської, Курської та Воронізької губ. (близько 270.000 люд.). Поза цим у 1925 р. відбулися ще деякі зміни що до кордону з Білоруською СРР, та вони так малі, що без великої помилки ними можна вільно нехтувати.

Територія УСРР в межах прийнятих для цього збірника тоб-то на 1-І 1925 р. — за обчисленнями Стрельбицького для передвоєнних повітів, що цілими ввійшли до складу УСРР, та планіметричною поправкою Демографічного відділу ЦСУ УСРР за 10-тиверстовою мапою Голови. Воен. Штабу, для частин повітів становить 447.393 кв. кілометри. Перерахунок відомостей першого вселюдного перепису 1897 р. показує, що на цій території 9 лютого (а за старим стилем 28 січня) 1897 р. було 10.555.699 чол. та 10.458.054 жін. а разом 21.013.753 люд. обох статів¹⁾ Підсумки ці здобуто з таких доданків:

Передреволюційні губернії	А частини губернь	Поверхня кв. верств (без великих волянних просторів) Superficie en verstes carrées (non compris l'étendue des grands lacs)	Населення за переписом 9-ІІ-1897 р. Population de l'Ukraine (recens. de 1897)			Gouvernements et parties de gouvernements pré-revolutionnaires
			Чоловіків Hommes	Жінок Femmes	Разом Ensemble	
Цілі губернії	Катеринославщина	55 705,6	1 091 715	1 021 959	2 113 674	Ekaterinoslav
	Київщина	44 777,9	1 767 288	1 791 941	3 559 229	Kieff
	Подільля	36 921,7	1 505 940	1 512 359	3 018 299	Podolie
	Полтавщина	43 844,0	1 376 539	1 401 612	2 778 151	Poltava
	Харківщина	47 884,8	1 253 759	1 238 557	2 492 316	Kharkoff
	Херсонщина	62 213,2	1 400 981	1 332 631	2 733 612	Kherson
Частини губ.	11 повітів Чернігівщини	32 841,1	816 023	846 518	1 662 541	Tchernigov (11 districts)
	3 повіти Таврії	30 812,2	458 641	442 557	901 198	Tauride (3 districts)
	Частина Волині	28 327,3	733 265	732 222	1 465 487	Volhynie (part.)
	„ Обл. В. Дон.	9 804,4	151 548	137 698	289 246	Région des cosaques du Don (part.)
Разом УСРР		393 132,2	10 555 699	10 458 054	21 013 753	Total pour l'Ukraine

До УСРР належать такі 11 повітів старої Чернігівської губ.: Борзенський, Глухівський, Городнянський, Козелецький, Конотопський, Кroleвецький, Новгород-Сіверський, Остерський, Сосницький та Чернігівський. Від Таврійської губ. — Бердянський, Дніпропетровський та Маріупільський. Від кол. Волинської губ. в УСРР залишилися повіти Житомирський, Заславський, Старокосятинівський в цілому та Овруцький (без Кисоричької вол. та част. Олевської), Новоград-Волинський (без Корецької вол.), частина Острозького пов. без самого міста (волости Довжанська, Анопільська, Кривинська, Плужанська, Черерославська, Ляховецька, Семенівська, Унівська та част. Купівської), дві волости Кременецького повіту (Ямпільська та Святецька) та невеличкий кланчик Рівненського повіту (селища Людвинівської волости), якщо не згадувати за деякі дрібніші частини волостей. Від Обл. Війська Донського до УСРР тепер (тоб-то після розформування Шахтинської й Таганрозької округи) належить більша частина Таганрозького повіту (але без самого м. Таганрогу) і невеличкі шматки передреволюційних округ Черкаської та Донецької.

Для порівняння подамо відомості про цілі повіти губерній, а не тільки за ті частини, що належать тепер до УСРР:

¹⁾ Аналогічні відомості для території 9-ти згаданих раніше передреволюційних губернь будуть 316.071 кв. кіл. та 11.780.525 чол., 11.649.882 жін. та 23.430.407 люд. обох статів. Площа за річником ЦСР на 1916 р.

	Поверхня (кв. верств)	Населення за переписом 1897 р.			До УСРР належить (у % %)	
		Чоловіків	Жінок	Разом	Територію	Населення
Чернігівська губ. . .	46 042,3	1 118 696	1 179 158	2 297 854	71,3	72,4
Таврійська " . . .	53 053,8	762 804	684 986	1 447 790	58,1	62,2
Волинська " . . .	63 036,8	1 502 803	1 486 679	2 989 482	44,9	49,0
Обл. Військ. Доновок. .	144 586,1	1 294 320	1 269 918	2 564 238	6,8	11,3

Цікаво зазначити, що в одній новій урядовій польській розвідці, побудованій на самих тільки відомостях польського перепису 30-IX 1921 р. (ми ж комбінували їх з місцевими адміністративними обчисленнями людності радянської частини Волині, переведеними у 1922 р.) подано підсумок, що точніше збігається з нашим. Автор тієї розвідки вважає, що за УСРР лишилися від кол. Волині 1.465.318 люд. (1897 р.), ми ж подаємо 1.465.487, тоб-то різниця в обчисленнях лише на 169 душ!¹⁾

В усіх далішніх перерахунках давніх відомостей за природний рух людності на УСРР ми оперували повітовими числами, але щоб спростити перерахунки, дрібні частини повітів приєднували до сусідніх. Отже на Волині ми брали 96% Новоград-Волинського повіту (врахувавши частинку Рівненського повіту), 95% Овручського, 58% Острозького (врахувавши частину Кременецького) та на Донеччині прилучали 80% Таганрозького повіту після того як з повітового підсумку вилучено було м. Таганрог (до цього підсумку враховано й частинки інших округів Обл. Війська Донського). Можна сміливо сказати, що при значних дефектах давньої статистики природного руху людності такі наблизні підрахунки не можуть бути грубими.

§ 3. Загальні підсумки

Найпростішим та разом з тим найповерховнішим міримом для вивчення природного руху є т. зв. загальні коефіцієнти, **пості УСРР за чверть сторіччя перед війною.**

середньої людності цього року шлюбів, народжень смертей, та природного приросту. На превеликий жаль у нас бракує будь-яких певних чисел людності окрім відомостей перепису 1897 р. Центральний Статистичний Комітет, що і правда, друкував у своїх виданнях обрахунки людності, робили це й місцеві Губерніяльні Статистичні Комітети, проте вони де далі більше розходилися з дійсністю. ЦСК вираховував людність після перепису 1897 р., виходячи не з відомостей про справжній природний приріст, а з середніх коефіцієнтів природного приросту попередніх, часом досить далеких, років. Обчислюючи людність „повітів“ (тоб-то сел), він не зважав на механічний рух людності і лише для міст подекуди використовував різні, поліцейські переважно, обчислення людності. Людність міст, як відомо, дуже сильно розвивається від допливу сільських заробітчан, що при нагоді на зовсім осідають у місті. Прираховуючи таку людність до міст треба було б її виключати з сільської; ЦСК цього не робив і тому перебільшував загальне число населення в країні. Досить згадати, що перерахувавши відомості ЦСК, подані у „Ежегодник России“ на 1-І 1915 р. до сучасних меж УСРР, ми здобуваємо число населення 29.978.600 люд. (з того 4.577.800 люд. офіційних міст), за нашими ж обрахунками має бути тільки 28.160.300, та й це число не зовсім добре в'яжеться до сучасних чисел населення, будучи занадто велике. ЦСК вираховує людність на 6½ відсотків більше проти нашої, тоб-то забіг приростом аж на три роки вперед!²⁾

¹⁾ Див. L. Landau. Metody porównywania spisów ludności z 1897 i 1921 R. dla województw wschodnich. „Kwartalnik Statystyczny“ Rok 1926, Tom III, Zeszyt 1. Warszawa, 1926.

²⁾ Докладніше про це розповідалося в доповіді Юр. Корчак-Чепурківського „Продукційні сили людності України за відомостями переписів останніх років“ на І-му З'їзді вивчення продукційних сил України (1924). Там же подавано й низку недоречностей в обрахунках ЦСК. Порівн. також уваги А. А. Чупрова, „По поводу плана „преобразования статистической части Империи“, предлагаемого Центр. Стат. Комитетом“ у „Вестник Статистики“ 1916-17 р. р., Кн. 1-2, стор. 86 і далі та на черк. С. Новосельського, К вопросу о понижении рождаемости и смертности в России. „Вестник Общ. Гигиены, Суд. и Практ. Медицины“, кн. III за 1914 р.

Цей стан нашого знання про чисельність населення — що правда цілком природний без періодичних переписів — примусив нас по-перше відмовитися нарізно будувати коефіцієнти природного руху населення міст і сел, а по-друге, призвів до конечної потреби наново обчислити людність для кожного року.

Всі перерахунки (тут і далі за винятком сезонних хитань) переведено за-для спрощення за старим стилем. Для цього насамперед населення за переписом 28-I 1897 р. переведено на 1 січня 1897 р. відкинувши $\frac{27}{31}$ січневого приросту цього року, а саме:

людність УСРР 28-I 1897 р.	10.555.699	чол.	10.458.054	жін.	21.013.755	люд.
приріст за весь січень 1897 р.	25.989	"	25.512	"	51.501	"
" " 27 днів січня	22.636	"	22.220	"	44.856	"
людність УСРР на 1-I 1897 р.	10.533.063	чол.	10.435.834	жін.	20.968.897	люд.

Далі, для обрахунку людності наступних і попередніх років ми брали окрім відомостей про конкретний природний приріст ще й відомості про рух ходо-ків, одинців та сімейних виселенців з УСРР за Урал до Сибіру та повернення їх назад. Для цього ми вибрали потрібні відомості з урядових збір-них видань „Переселенческого Управления“: Я. Ставровский и В. Алексеев. Пере-селение в Сибирь. Прямое и обратное движение переселенцев семейных, одиноких, на заработки и ходоков. СПб, 1906; Н. Турчанинов. Итоги переселенческого движения за 1896—1909 г. г. СПб, 1910 та його-ж — Итоги переселенческого движения с 1910 по 1914 г. г. СПб, 1916. Ці урядові видання, скомпановані за Челябінською, Сизран-ською й Тюменською реєстрацією на жаль подають лише губернiальні підсумки руху виселенців. Щоб пристосувати ці відомості до меж УСРР ми оперували поволосними і повітовими відомостями сімейного виселення з Волині й Чернігівщини, видрукowanими в роботі П. Новосьолова. Переселение в Сибирь из восьми губерний, входящих. в состав Южно-Русской Областной Земской переселенческой организации за 1906 — 1912 г. г. Учет семейного переселения. Вып. I. Полтава, 1913 — вираховували коефіцієнти поправок на територію для кожного з 1906—1912 р. р., а для всіх інших років взяли пересічний коефіцієнт поправки. Що до Таврії та Обл. Війська Донського, то у нас не було твердих підстав, як розподілялися виселенці в межах губернії. Тому довелося прийняти умовні коефіцієнти 85% для Таврії та 15% для Обл. В. Донського.

До 1895 р. ми маємо відомості тільки про рух сімейних виселенців до Сибіру; за роки 1885—1894 їх пройшло через Урал з УСРР:

1885	210	1890	1.004
1886	193	1891	3.664
1887	1.467	1892	11.885
1888	4.456	1893	15.566
1889	2.333	1894	32.307

З 1895 р. починаючи відомості є повніші і охоплюють не тільки рух за Урал а й повертання назад до того не лише сімейних виселенців, а й одинців та ходоків:

Роки	Висели-лося за Урал	Повер-нулося назад	Втрата від висе-лення	Années	Emigra-tion au-delà de l'Oural	Retour au pays	Réduc-tion due à l'émigra-tion
	1	2	3		1	2	3
1895 . .	32 390	2 373	30 017	1905 . .	27 163	4 660	22 503
1896 . .	81 772	11 282	70 490	1906 . .	71 166	16 789	54 377
1897 . .	27 243	11 213	16 030	1907 . .	174 597	34 319	140 278
1898 . .	25 216	8 677	16 539	1908 . .	274 964	46 834	228 130
1899 . .	44 146	12 218	31 928	1909 . .	290 816	54 216	236 100
1900 . .	83 092	23 462	59 630	1910 . .	197 651	59 893	137 758
1901 . .	49 379	17 804	31 575	1911 . .	101 431	69 492	31 939
1902 . .	43 022	13 537	29 485	1912 . .	60 315	30 609	29 706
1903 . .	40 943	9 075	31 868	1913 . .	121 005	40 069	80 936
1904 . .	28 262	5 651	22 611	1914 . .	136 937	32 976	103 961

Звичайно ці відомості — не згадуючи вже про деякі методологічні дефекти реєстру-вання і правоподібний недолік виселення, надто великий за тих часів, коли виселенці

Іхали до Сибіру морем поки не було трансибірської залізниці — не вичерпують всього міграційного руху за кордони УСРР. Відомо, що у нас минулого сторіччя селянство виселялося на Передкавказзя в степи, в Надволжжя, а згодом почало вирушати й до нового світу. Туди ж мандрувало з Правобережжя й містечкове єврейство. Натомість наша промисловість, а також південні земельні степові простори давали притулок не лише місцевій людині, а й вабили людей по-за меж УСРР. Обліку цьому рухові не велося та й досвід вчить, що його зорганізувати майже неможливо надто тоді, коли державних кордонів немає; допіру періодичні всеюдні переписи дають певний ґрунт, щоб урахувати наслідки міграцій. Зважаючи ж на численні дефекти царської демографічної статистики доводиться нехтувати цими міграціями гадаючи, що для УСРР в цілому вони майже неутралізуються в загальному балансі. Поправка ж на виселення до Сибіру, як видно з самого абсолютного розміру втрати (за 1897—1914 р. включно—1.305.364 люд.), помітно впливає на точність наших обрахунків числа населення.

Отже, виходячи з людності УСРР 1 січня 1897 р. (старого стилю) та користуючись з наведених оце підсумків втрат від виселення за Урал та відомостей про природний приріст кожного року, поданих далі, ми вирахували людиність УСРР на 1 січня для всіх інших років. Для підрахунку коефіцієнтів природного руху населення ми брали „середнє населення“ — півсуму з чисел людності на початок і кінець року. Ось наслідки цих обрахунків.

Обрахована людиність УСРР на 1 січня (а) та середину
кожного року (в)

Population de l'Ukraine évaluée au 1 janvier (a) et au milieu de chaque année (b)

Роки	а	в	Роки	а	в	Роки	а	в
1889 . .	18 383 541	18 560 925	1898 . .	21 431 321	21 640 955	1907 . .	25 220 154	25 421 320
1890 . .	18 738 809	18 874 498	1899 . .	21 850 589	22 062 129	1908 . .	25 622 487	25 752 653
1891 . .	19 010 687	19 175 965	1900 . .	22 273 651	22 490 022	1909 . .	25 882 818	25 977 704
1892 . .	19 341 243	19 461 313	1901 . .	22 706 392	22 904 094	1910 . .	26 072 590	26 168 725
1893 . .	19 581 882	19 753 665	1902 . .	23 101 796	23 322 588	1911 . .	26 264 859	26 514 155
1894 . .	19 925 949	20 094 805	1903 . .	23 543 281	23 769 584	1912 . .	26 763 451	27 041 631
1895 . .	20 263 654	20 421 116	1904 . .	23 995 886	24 237 510	1913 . .	27 319 811	27 528 651
1896 . .	20 578 578	20 773 738	1905 . .	24 479 133	24 650 624	1914 . .	27 737 492	27 948 900
1897 . .	20 968 897	21 200 109	1906 . .	24 822 116	25 021 135	1915 . .	28 160 308	...

Перерахунок відомостей про самий природний рух людності ми провадили за повітовими підсумками, що їх уміщено в щорічних виданнях Ц.С.К. „Естественное движение населения Европейской России за N-ный год“. На жаль остання публікація цього роду подає відомості тільки за 1910 р. Тому пізніші відомості ми вибрали з попередніх підсумків, надрукованих у „Статистическом Ежегоднике России“ для поодиноких губернь. За потрібними для нас повітовими відомостями ми вдалися до первотворів цих попередніх підсумків — до таблиць-додатків „Всеподданнейших губернаторских отчетов“. Проте здобути їх за 1911 і 1912 р. для Таврії та за всі роки для Обл. Війська Донського нам не пощастило. В цьому випадку довелося зкористуватися з губерніяльних підсумків, помноживши їх на поправочний коефіцієнт.

У відомостях ЦСК виявлено великі прогалини в числах Таврії 1901 та 1903 р., а також помилки в попередніх підсумках 1911 р. на Поділля (показано природний рух тільки православної людності) та Волині (зазначено замість усіх народжень лише шлюбні). Ці похибки у нас виправлено¹⁾, а по-за цим числа ЦСК прийнято без будь-яких змін. Наслідки перерахунку, зробленого за методом з'ясованому в § 2, подано в офіційній таблиці. Зауважмо, що до підсумків померлих у 1914 р. військові втрати прилучено тільки частково; коефіцієнти п'ятиріч і десятиліток вираховано поділяючи суми шлюбів, народжених і т. д. на суму чисел середньої людності відповідної низки років, тоб-то вираховуючи пересічне населення цього періоду.

¹⁾ До речі зазначаємо, що ці помилки повторено в „Матеріалах що до природного руху населення України“ Стат. України № 47.

Природний рух людності УСРР, 1889 — 1913
Mouvement de la population de l'Ukraine, 1889 — 1913.

РОКИ Années	Середнє населення Population moyenne	Шлюби Mariages	Народил. живими Nés vivants				Померло (без мертворожден.) Décès (mort-nés non compris)			Природн. приріст Excédent des nais- sances			На 1000 людей при- падає річно Proportions annuelles pour 1000 habitants			
			Хлопців Garçons	Дівчаток Filles	Разом Ensemble	Чолов. Sexe mascul.	Жінок Sexe féminin.	Разом Ensemble	Чолов. Sexe mascul.	Жінок Sexe féminin.	Разом Ensemble	Шлюби Mariages	Народжені Nataissances	Смертей Decès	Прир. прир. Exc. de naiss.	
1889 . .	18560925	174389	495215	465890	961105	312476	291528	604004	182739	174362	357101	9,40	51,78	32,54	19,24	
1890 . .	18874498	147169	470799	441267	912066	328702	309982	638684	142097	131285	273382	7,80	48,32	33,84	14,48	
1891 . .	19175965	174565	493709	463069	957678	321134	302324	623458	172575	161645	334220	9,10	49,94	32,51	17,43	
1892 . .	19461313	168293	479104	451106	930210	350772	327414	678186	128332	123692	252024	8,65	47,80	34,85	12,95	
1893 . .	19753665	158996	489342	457960	947302	305350	281819	587169	183992	176141	360133	8,05	47,96	29,73	18,23	
1894 . .	20094805	190818	505624	478926	984550	320484	294054	614538	185140	184872	370012	9,50	48,99	30,58	18,41	
1895 . .	20421116	194744	522673	495272	1017945	350996	322008	673004	171677	173264	344941	9,54	49,85	32,96	16,89	
1896 . .	20773738	182176	541002	512653	1053655	309064	283782	592846	231938	228871	460809	8,77	50,72	28,54	22,18	
1897 . .	21200109	186120	542552	513103	1055655	299760	277441	577201	242792	235662	478454	8,78	49,80	27,23	22,57	
1898 . .	21640955	182060	533221	502180	1035401	313439	286155	599594	219782	216025	435807	8,41	47,85	27,71	20,14	
1899 . .	22062120	205678	562409	532618	1095027	333276	306761	640037	229133	225857	454990	9,32	49,63	29,01	20,62	
1900 . .	22490022	181509	560585	527883	1088468	311155	284942	596097	249430	242941	492371	8,07	48,40	26,51	21,89	
1901 . .	22904094	182588	528620	496556	1025176	312454	285743	598197	216166	210813	426979	7,97	44,76	26,12	18,64	
1902 . .	23322538	202594	560676	527507	1088183	318786	298427	617213	241890	229080	470970	8,69	46,66	26,46	20,29	
1903 . .	23769584	216744	565348	531789	1097137	319688	292076	612664	245660	238813	484473	9,12	46,16	25,78	20,38	
1904 . .	24237510	178769	570732	544614	1121346	322663	292825	615488	254069	251789	505858	7,38	46,26	25,39	20,87	
1905 . .	24650624	184592	543102	512760	1055862	361609	328767	690376	181498	183993	365486	7,49	42,84	28,01	14,83	
1906 . .	25021135	242448	573680	538477	1112157	344010	315732	659742	229670	222745	452415	9,69	44,45	26,37	18,08	
1907 . .	25421320	233571	607055	571240	1178295	334337	301347	635684	272718	269893	542611	9,19	46,35	25,01	21,34	
1908 . .	25752653	209560	577026	543464	1120490	333653	298376	632029	243373	245088	488461	8,14	43,51	24,54	18,97	
1909 . .	25977704	213138	573339	538381	1111723	362754	323907	685851	210585	215287	425872	8,21	42,79	26,40	16,39	
1910 . .	26168725	234883	572432	539787	1112219	410548	371644	782192	161884	168143	330027	8,98	42,50	29,89	12,61	
1911 . .	26514155	230271	593023	560325	1153348	329726	293991	622817	263297	267234	530531	8,52	43,50	23,49	20,01	
1912 . .	27041631	216463	600957	570465	1171422	311982	273374	585356	288975	297091	586066	8,01	43,32	21,65	21,67	
1913 . .	27528651	234404	591160	559477	1150637	345971	306049	652020	215189	253428	498617	8,52	41,80	23,69	18,11	
1914 . .	27948900	192324	602685	568993	1171678	313459	301448	614907	259232	267545	526777	6,88	41,92	23,07	18,85	
1889-1893	19165273	164682	485634	456038	941672	323687	302613	626300	161947	153425	315372	8,50	49,14	32,68	16,46	
1894-1898	20826145	187184	529014	500427	1029441	318749	292688	611437	210265	207739	418004	8,99	49,13	29,36	20,07	
1899-1903	22909672	197823	555528	523270	1078798	319072	293770	612842	236456	229500	465956	8,64	47,09	26,75	20,34	
1904-1908	25016648	209788	575519	542111	1117630	339255	307409	646664	236264	234702	470966	8,39	44,68	25,85	18,83	
1909-1913	26646173	225832	586182	553688	1139870	352196	313451	665647	238986	240237	474223	8,48	42,78	24,98	17,80	
1891-1900	20707381	182496	523022	493567	1016589	321543	296670	618213	201479	196897	398376	8,81	49,09	29,85	19,24	
1901-1910	24722589	209889	567801	534458	1102259	342050	310894	652944	225751	223564	449315	8,49	44,58	26,41	18,17	
1911-1913	27028146	227046	595047	563422	1158469	329226	290838	620064	265821	272584	538405	8,40	42,86	22,94	19,92	

¹⁾ Військові витрати враховано несповна

¹⁾ Les pertes de guerre ne sont calculées qu'incomplètement

Докладніше аналізуватимемо зміни коефіцієнтів природного руху людності в дальших §§, тут же зазначимо те, що порівнюючи наші криві до кривих інших культурніших держав вражають великі хитання коефіцієнтів з року на рік ¹⁾. Це залежить насамперед від того, що наша пліюбність сільської людності, а через неї (а почасти й незалежно) й народженість зв'язується з хитаннями врожаїв, що багатобічно впливали на господарську кон'юнктуру в країні. Хитання-ж коефіцієнтів смертності по часті зв'язані з народженнями (збільшення контингенту немовлят), а найдужче залежать від циклів розвитку пошесних, переважно дитячих, хвороб. Та про це буде мова далі.

Порівняємо тепер наші коефіцієнти природного руху населення до коефіцієнтів інших держав, беручи відомості перед самим початком світової імперіалістичної війни:

Пересічні коефіцієнти природного руху людності різних країн світу у 1909—1913 pp. (на 1000 люд.)

Proportions annuelles moyennes du mouvement de la population dans les divers pays pour les années 1909-1913 (pour 1000 habitants).

Країни	Народжен. Naissances	Смерті Dées	Прир. прр. Excédentes naissances	Шлюб Mariages	P a y s	Країни	Народжен. Naissances	Смерті Dées	Прир. прр. Excédentes naissances	Шлюб Mariages	P a y s
Европ. частина					Partie européenne						
РСФРР	44,9	29,5	15,4	7,8	de la R.S.F.S.R.	Німеччина . .	29,0	16,2	12,8	7,8	Allemagne
УСРР	42,8	25,0	17,8	8,4	Ukraine	Нідерланди . .	28,4	13,3	15,1	7,4	Pays-Bas
Румунія ²⁾ . . .	41,3	25,5	15,8	9,7	Roumanie	Австралія . .	27,5	10,7	16,8	8,6	Conféd. australienne
Болгарія ²⁾ . .	40,9	23,2	17,7	9,3	Bulgarie	Данія	26,9	13,0	13,9	7,3	Danemark
Чилі	39,7	31,5	8,2	6,0	Chili	Нова Зеландія	26,4	9,3	17,1	8,5	Nouvelle-Zélande
Сербія ²⁾ . . .	37,9	23,7	14,2	10,0	Serbie	Скотія	26,1	15,4	10,7	6,7	cosse
Угорщина . . .	35,8	24,2	11,6	8,8	Hongrie	Норвегія . . .	25,7	13,4	12,3	6,1	Norvège
Японія	33,8	20,5	13,3	8,5	Japon	Англія і Вельс	24,6	14,0	10,6	7,6	Angleterre et Pays de Galles
Уругвай	32,5	13,9	18,6	6,1	Uruguay	Швейцарія . .	24,4	15,1	9,3	7,3	Suisse
Італія	32,3	20,0	12,3	7,6	Italie	Шведи	24,3	13,9	10,4	6,0	Suède
Еспанія	31,9	22,7	9,2	6,9	Espagne	Ірландія . . .	23,2	16,9	6,3	5,2	Irlande
Австрія	31,7	21,3	10,4	7,4	Autriche	Вельсія	23,1	15,4	7,7	7,9	Belgique
						Франція	19,1	18,3	0,8	7,8	France

З цих рядків легко вчитати, що УСРР поруч з іншими країнами сходу Європи відзначалася дуже високими загальними коефіцієнтами народженості й смертності, проте, мала й найбільшій поміж усіма 25 зазначеними країнами природний приріст. Коефіцієнт нашої пліюбності, навпаки, тільки був вищий од звичайного для багатьох країн рівня. Треба, проте, зауважити, що загальні коефіцієнти природного руху людності, як давно довела демографічна наука, не є влучним міривом для вивчення пліюбності, народженості й смертності; непридатні вони й за-для міжнародних порівнянь. Маніпулюючи загальним числом населення, ми нехтуємо різницями в складі людності що до віку, статі, сімейного стану, професії та інше, а кожен з цих моментів істотно впливає на явища природного руху. На превеликий жаль, ми маємо лише один перепис 1897 р., що подає відомості про склад людності. Доводиться тому оперувати числами 90 років, зазначаючи лише можливий напрямок еволюції.

Краще підійти до з'ясування інтенсивності пліюбності можна тоді, коли порівнюватимемо число пліюбів не до всієї людності, а тільки до тієї її частини, що може брати пліюб. Для міжнародних порівнянь відносять числа молодих до загального числа неодружених чоловіків віком 18 років і старше та до неодружених жінок, починаючи від 15 років. Ось відповідні коефіцієнти на 10.000 пліюбнодатних до того ще й деференційовані за цивільним станом молодих перед одруженням (УСРР та РСФРР за 1895-98 pp., Румунія за 1896-1903 всі інші країни за 1896-1905 р.).

¹⁾ Див. напр., E. Roesle. Die Bewegung der Bevölkerung in der Ukraine vor und nach dem Weltkrieg Demographische Rundschau № 5-6 1926, стор. 70.

²⁾ З огляду на Балканську війну народження й смерті за 1908—1912, а шлюби за 1907—1911.

Частота шлюбів на 10.000 шлюбноздатних
(УСРР та РСФРР за 1895—1898 pp., Румунія 1896—1903, респта країн 1896—1905)

Fréquence des mariages suivant l'état civil antérieur des nouveaux époux pour 10.000 personnes mariables.

Країни Pays	Чоловіки — Hommes			Жінки — Femmes			Разом Total	
	Парубки Garçons	Удовці й розлучені Veufs et divorcés	Разом Total	Дівки Filles	Удовці й розлучені Veufs et divorcés	Разом Total		
Сербія	1 767	790	1 473	2 100	330	1 308	1 386	Serbie
Болгарія	1 365	872	1 247	1 350	351	1 003	1 112	Bulgarie
УСРР	1 297	881	1 210	1 216	257	894	1 028	Ukraine
Европ. част. РСФРР	1 302	724	1 168	1 055	165	725	894	Partie européenne de la R.S.F.S.R.
Румунія	1 078	545	954	1 292	160	795	868	Roumanie
Угорщина	960	862	943	1 018	184	703	805	Hongrie
Пруси	766	590	743	676	125	526	616	Prusse
Австрія	649	797	667	595	155	484	561	Autriche
Італія	670	371	619	645	91	480	541	Italie
Англія і Вельс	699	437	662	525	141	443	531	Angleterre et Pays de Galles
Франція	677	277	596	660	85	450	513	France
Данія	700	334	638	538	76	422	508	Danemark
Швейцарія	543	458	531	483	129	397	454	Suisse
Норвегія	607	374	570	429	74	351	435	Norvège
Шведи	494	272	460	396	55	320	377	Suède
Ірландія	291	240	286	274	47	226	253	Irlande

Ці коефіцієнти багато яскравіше й виразніше од загальних показують на величезну різницю в інтенсивності шлюбности сходу й заходу Європи та з'ясовують, що саме УСРР була давніше країною з дуже великим напруженням шлюбности. Велика інтенсивність шлюбности на сході Європи залежить від того, що шлюб беруть замолоду. На превеликий жаль царська статистика не дозволяє вирахувати коефіцієнти шлюбности для людей різного віку, бо інтервали груп віку і сімейного стану в перепису 1897 р. та статистичі природного руху замало деталізовані ще й непорівняльні¹⁾.

Зауважимо до речі, що числа нашої таблички можуть збудити думку ніби шлюбність ніколи не дружили (парубків, дівок) є дужча за шлюбність поміж удовими та розлученими. Насправді ж, навпаки, ті, хто раз у шлюбі бував, охочіше знову до шлюбну йдуть. Інтенсивність шлюбности залежить од віку людини і найбільшою є поміж особами ще молодими. Удові, а за тих часів і розлучені, це переважно люди старіші або й зовсім літні, парубки ж і дівки — більше молоді, а не „підтоптані“ або „снів“. Отже, коли ми вираховуємо коефіцієнти шлюбности за сімейним станом і не зважаємо на різниці у складі що до віку людей різного сімейного стану, то наші коефіцієнти відбивають не так шлюбність у осіб залежно від їхнього сімейного стану, як просто шлюбність людей старіших і молодших. Правильніше тому порівнювати між себе коефіцієнти шлюбности, беручи не гуртом усіх шлюбноздатних, а вибираючи людей різного сімейного стану однакового віку. Проте такий розрахунок можна зробити лише за новими відомостями (див. § 8).

Щоб з'ясувати характерні відмінні в давній шлюбності міст та сел ми на жаль можемо вирахувати тільки тіж самі коефіцієнти, що подавали допіру для УСРР в цілому, рівняючи її до інших країн. Підрахунок робимо не тільки для усіх 113 тогочасних урядових міст — губерніяльних, повітових та „по-за штатних“ — а ще й вилучаємо окремо чотири наших найбільших міста: Одесу, Київ, Харків та Катеринослав. (Див. табл. на ст. XVII).

Порівнюючи цю табличку до наведеної раніше, легко запримітити, що висока шлюбність на Україні — це особливість нашої сільської людности, бо шлюбність чоловіків по містах навіть на міжнародню мірку була за тих часів низькою. Насправді різниці

¹⁾ За переписом 15—16, 17—19, 20—29. . . 50—59, 60+; а за статистикою шлюбів: „менше за 20“. 21—25, 26—30 і т. д.; недолатність такого групування за-для шлюбів легко зрозуміти ще й тому, що понад половина молодих жінок потрапляє до першої рубрики. До того шлюбів не розроблювано комбінуючи вік із сімейним станом.

Шлюбність міст та сел УСРР у 1895—1898 р.р. за сімейним станом

a. L'Ukraine entière b. Villages c. Totalité des villes d. dont les grandes villes	Парубки Garçons	Удовці й розлучені Veufs et divorcés	Разом Total	Дівки Filles	Удовинці й розлучені Veuves et divorcées	Разом Total	Всішлюбно-одатні Ensemble
---	--------------------	---	----------------	-----------------	---	----------------	------------------------------

Шлюбноздатна людиність 28-І 1897 р. Population mariable au 9-II 1897
(Чоловіки 18 р. і біл., а жінки 15 і б.)

УСРР a	1 219 365	319 611	1 538 976	1 383 947	698 949	2 082 896	3 621 872
Села b	896 196	282 338	1 178 534	1 121 821	564 794	1 686 615	2 865 149
Всі міста (113) c	323 169	37 273	360 442	262 126	134 155	396 281	756 723
Зокрема великі d	153 145	13 085	166 230	101 080	51 958	156 038	322 268

Взято шлюбів за 4 роки 1895—1898. Nouveaux mariés

УСРР a	632 420	112 680	745 100	673 239	71 861	745 100	1 490 200
Села b	555 842	99 947	655 789	593 677	62 112	655 789	1 311 578
Всі міста (113) c	76 578	12 733	89 311	79 562	9 749	89 311	178 622
Зокрема великі d	25 676	3 428	29 104	26 010	3 094	29 104	58 208

Пересічно на 10.000 шлюбноздатних припадає шлюбів
Proportion moyenne annuelle des nouveaux mariés pour 10000 mariabl s

УСРР a	1 297	881	1 210	1 216	257	894	1 029
Села b	1 550	885	1 391	1 323	275	972	1 144
Всі міста (113) c	592	854	619	759	182	563	590
Зокрема великі d	419	655	438	625	149	466	452

у шлюбності міст і сел були ще більші, а ніж то виходить з цих коефіцієнтів: шлюбноздатна людиність міст — надто великих міст — на більшу пайку мала молодшого віку людей, а такий склад, як знаємо, побільшує коефіцієнти шлюбності. Отже можемо ствердити, що шлюбність міської людности давніше була 2—4 рази менша, як по селах; до того шлюбність чоловіків різнилася більше як жінок. Нижчий рівень міської шлюбності залежав від того, що по містах шлюб брали пізніше, а також від того, що людиність міська за тих часів багато мала в собі осіб зайшлих (військо, учні, заробітчани), що або зовсім не дружилися в городі наміряючись повернутися до села, або одружувалися тільки тоді, коли влаштувавшись осідали назавжди, а для цього — річ ясна — треба було декількох років. На цьому й скінчимо наш з неволі коротенький огляд давньої шлюбності.

Особливості нашої, як бачимо, властиво сільської шлюбності — ранні шлюби, велика інтенсивність їхня — визначають і рівень народженості. Замість загального коефіцієнту народженості краще оперувати коефіцієнтами плодючості, тобто прирівнювати народжених не до всієї людности, а тільки до жінок родючого віку. Для міжнародніх порівнянь умовно беруть жінок віком 15—49 років. Цей коефіцієнт плодючості до того доцільніше для з'ясування рівня плодючості вираховувати окремо для жінок одружених та неодружених (дівок, удовиць та розлучених), бо річ ясна, що вони пробувають в цілком одмінних умовах що-до виявлення родючості. Ось наслідки таких підрахунків, зроблених для того самого періоду часу, що й для шлюбності (країни розміщено за порядком загальної плодючості).

	Коефіцієнти плодючості (на 1000 жінок припадає річно народжених) Rapport du nombre de naissances au nombre de femmes de 15 à 49 ans			Загальний коефіцієнт народженості Enfants nés vivants pour 1000 habitants
	Загальної Total de femmes de 15—49	Шлюбної Femmes mariées	Позашлюбної Femmes non mariées	
УСРР	212	302	16	49,5
Євр. ч. РСФРР	199	295	17	49,5
Болгарія . . .	187	266	2	39,9
Румунія . . .	171	225	50	39,6
Сербія	171	221	8	39,7
				L'Ukraine
				Partie européen. de RSFSR
				Bulgarie
				Roumanie
				Serbie

	Коефіцієнти плодючості (на 1000 жінок припадає річно народжених)			Загальний коефіцієнт народженості	
	Rapport du nombre de naissances au nombre de femmes de 15 à 49 ans			Enfants nés vivants pour 1000 habitants	
	Загальної Total de femmes de 15—49	Шлюбної Femmes mariées	Позашлюбної Femmes non mariées		
Угорщина	156	216	41	38,3	Hongrie
Австрія	145	242	41	36,4	Autriche
Німеччина	141	243	26	35,2	Allemagne
Італія	138	232	19	33,2	Italie
Норвегія	119	247	15	29,1	Norvège
Данія	118	217	23	29,4	Danemark
Шведи	110	219	23	26,4	Suède
Швейцарія	109	224	9	28,2	Suisse
Англія і Ведеь . .	104	203	8	28,6	Angleterre et Pays de Galles
Ірландія	89	264	3	23,2	Irlande
Франція	85	134	18	21,8	France

Порівнявши ці рядки до рядків таблиці про шлюби легко запримити, що в загальних рисах країни за височиною загальної плодючості або коефіцієнтом народженості розміщуються за таким же порядком, як і за рівнем шлюбності, а це виправдує а priori ясне твердження, що уклад шлюбності в країні визначає в ній рівень загальної плодючості або-ж потенційну тенденцію сили розмноження людності в країні. Та цілком ніші показники здобуваємо ми тоді, коли переглядатимемо плодючість жінок, що в шлюбі; в цьому разі черга країн рішуче змінюється: Ірландія, напр., що стояла поруч з „країною занепаду“ Францією, стає вже поруч із Болгарією на одне з найчиштливіших міст. З усіх цих чисел виразно видно, що плодючість жінок і зокрема шлюбна плодючість жінки на Україні в 90-х роках була найбільшою в Європі. Плодючість же позашлюбна була у нас помірною, навіть, може, малою.

Проте треба зазначити, що коефіцієнти плодючості загальної й шлюбної відбиваючи в собі потенційну силу розмноження людності (фактична залежить ще й від смертності та міграцій) не дають цілком певного показника справжньої родючості в жіноцтві. Статистичний досвід інших країн вчить нас, що родючість, як і шлюбність, є різна у людей не однакового віку. Вона більша у молодших жінок і спадає у старіших. Отже високий коефіцієнт шлюбної плодючості може свідчити не тільки про високу родючість жіноцтва, а й залежить від того чи молоді чи старіші жінки становлять головну масу одружених жінок. Для з'ясування справи й тут треба мати відомості про народження, розподілені за віком матери, або ще краще всі елементи для побудування таблиці родючості. Та ми від давньої статистики царської ще менше можемо про це довідатися, бо про шлюбність нам хоч пособляли відомості перепису (склад людності за віком і сімейним станом); про народження ж ми тільки що й маємо загальне число народжених розподілених на шлюбних та позашлюбних.

Що правда, кілька років тому, С. Новосельський знову підніє голос за те, щоб вивчати плодючість користуючись з методи т. зв. бічного стандарування¹⁾. Наш матеріал технічно надається до її прикладення, проте до висновків правдивих можна прийти тільки влучно добравши для стандарування коефіцієнти плодючості в жінок різного віку. Це зробити важко, бо криві родючості виглядають не однаково по різних країнах:

¹⁾ Див.: О применении метода „Standard population“ к измерению рождаемости. Материалы по статистике Петрограда. Вып. 3 (1921) стор. 81—104. Пріоритет ужитку цієї методи в Росії (а також і вибору для стандарування шведських коефіцієнтів) належить Б. Гребенцову: Плодовитость женщины в 26 губ. Евр. России по сравнению с плодотворностью в западно-европейских государствах. „Вести. Общ. Гигиены Суд. и Практ. Медицины“ кн. IX і X за 1904 р. До матеріалів України прикладав її М. Трацевський в начерку „Народженість людності на Україні“. Праці Демографічного Інституту Укр. Ак. Наук т. IV стор. 100 і далі.

На 1.000 одружених жінок відповідного віку припадало річно народжених:

	Мол. від. 20 р.	20 — 24	25 — 29	30 — 34	35 — 39	40 — 44	45 — 49
Данія . . . (1901 — 1905)	628	451	365	262	191	85	10
Швеція . . . (1900 — 1901)	599	465	369	296	232	125	17
Болгарія . . (1901 — 1905)	212	385	330	322	214	134	47
Франція . . . (1901 — 1905)	289	294	234	156	101	44	7
Угорщина . . (1900 — 1901)	344	365	321	221		54	
Австрія . . . (1900 — 1901)	359	408	387	272		...	

Ці рядки накликають думку, що в країнах ранніх шлюбів отже й на Україні висока загальна й шлюбна плодючість залежить не стільки від високої родючості самих жінок, скільки від того, що в нас дуже мало молодих жінок не живуть у шлюбі. Нечисленні самі-по-собі випадки ранніх одружень на Заході Європи давали більший „ефект“ народженими у молодих жінок аніж масове одруження замолоду в нас. Проте робити будь-які тверді висновки з подібних чисел не можна: більша інтенсивність народжень у 20-ти літніх жінок в країнах пізніх шлюбів як раз може залежати від того, що з'являється перша дитина по шлюбі, а в жінок, що одружилися раніше, в цьому віці має народжуватися вже друга або третя. Імовірність народження їх звичайно буває меншою. Всі ці проблеми лишаються для нас нерозв'язаними за браком будь-якого статистичного розроблення народжень в передреволюційному матеріалі.

З аналогії до таблиць про шлюби подаємо відомості про шлюбну й позашлюбну плодючість в наших містах та селах у 1895-98 рр.

Rapport du nombre de naissances au nombre de femmes de 15 à 49 ans.

1. Число жінок віком 15—49 р. 28. I 1897 р.	Одружених Femmes mariées	Не одру- жених Femmes non mariées	Р а з о м Ensemble	1. Femmes de 15 à 49 ans suivant le recensement de 9. II. 1897
УСРР	3.365.017	1.552.321	4.917.368	1. Ukraine entière
Села	2.984.813	1.253.196	4.238.009	Villages
Всі міста (113)	380.234	299.125	679.359	Totalité des villes
Зокрема великі	129.576	120.367	249.943	Dont les grandes villes
2. Народилося за 4 роки 1895—1898	у шлюбі	пс-за шлю- бом	р а з о м	2. Nés-vivants 1895—1898
УСРР	4.062.914	99.742	4.162.656	1. Ukraine entière
Села	3.648.172	66.120	3.709.292	Villages
Всі міста (113)	419.742	33.622	453.364	Totalité des villes
Зокрема великі	113.318	15.612	128.930	Dont les grandes villes
3. Плодючість (на 1000 жін.)	шлюбна	позашлю- бна	загальна	3. Proportion moyenne annuelle
УСРР	301,8	16,1	211,6	1. Ukraine entière
Села	305,1	13,1	218,8	Villages
Всі міста (113)	276,0	28,1	166,8	Totalité des villes
Зокрема великі	218,6	32,4	129,0	Dont les grandes villes

Як бачимо, шлюбна плодючість в наших містах, а найбільше по великих містах, була меншою, як по селах. Навпаки, нешлюбна плодючість в містах перевищує сільську. Не треба доводити проте, що фактичні різниці вимірюються може инакше, бо ці коефі-

цієнти плодючості відбивають в собі й різниці в сімейному та віковому складі міст та сел. Зокрема позашлюбна плодючість міст рівняючи до сел насправді не так сильно різниться.

Однією з найважливіших і найактуальніших проблем демографічної науки, а часті й соціальної політики, є проблема повсякденного спаду народженості. Ця проблема породила безмежне море літератури і привела до того, що статистична практика багатьох країн дуже розвинула свою методику спостереження й аналізу народженості і плодючості. Але нашу країну цей рух проминув, і для з'ясування зменшення народженості ми можемо оперувати лише загальними коефіцієнтами, тобто тм позверховним міривом, що недосконалість його показано було на попередніх сторінках. Загальний коефіцієнт народженості за пересічними п'ятилітками змінявся так:

	1889—1893	1894—1898	1899—1903	1904—1908	1909—1913
На 1.000 люд.	49,14	49,43	47,09	44,68	42,78
або	100	101	96	91	87

Треба зауважити, що коефіцієнт народженості першої п'ятилітки є тому менший проти наступного, що народженість цих років занепадала в наслідок голоду й нещородів 1890 і 1891 р. Щоб уникнути довільності вихідної точки для вивчення спаду народженості і щоб можна було порівняти провідну тенденцію спаду у нас і в інших країнах світу найкраще буде побудувати лінії регресії загальних коефіцієнтів народженості протягом чверти сторіччя перед вибухом світової війни. Цей обрахунок дає стилю характеристику швидкості й розміру самого спаду народженості, звичайно точну лише в тій мірі, оскільки спад цей позначається на загальних коефіцієнтах народженості. Щоб спростити розрахунки ми за методом найменших квадратів вишукували лише лінійні регресії.

Так перебіг коефіцієнтів народженості УСРР укладається на таку просту лінію: $y = 46.638 - 0,3540 x$, тут, при $x = -12$ відповідатиме коефіцієнту 1889 р., а при $x = +12$ вартість y відповідатиме 1913 р. Далі в таблиці подано обрахунки для 22 країн, що їх розміщено за чергою релятивного спаду коефіцієнта народженості (відсотком десятирічного зменшення коефіцієнта до пересічного коефіцієнту).

Параметри лінійних регресій коефіцієнтів народженості 1889—1913 рр.

Paramètres des régressions en lignes droites des coefficients de natalité 1889—1913.

	Пересічний коефіцієнт На 1000 люд.	Річний спад	Десятирічна зміна у % до пересічного коефіцієнту		Coefficient moyen Par 1000 habitants	Réduction annuelle	Modification décennale en pourcentage par rapport au coefficient moyen
Бельгія	27,09	— 0,299	— 11,05	Сербія	40,17	— 0,275	— 6,85
Австралія . . .	29,57	— 0,313	— 10,60	Італія	33,83	— 0,215	— 6,67
Німеччина . . .	33,91	— 0,354	— 10,44	Данія	29,14	— 0,185	— 6,33
Англія і Вельс	28,18	— 0,293	— 10,40	Півенція	24,46	— 0,160	— 5,54
Норвегія	23,46	— 0,238	— 8,36	Швейцарія . . .	26,93	— 0,137	— 5,11
Угорщина . . .	38,64	— 0,319	— 8,25	Іспанія	34,26	— 0,149	— 4,34
Франція	21,14	— 0,169	— 8,02	Нова Зеландія .	26,95	— 0,083	— 3,08
Австрія	35,38	— 0,271	— 7,65	Ірландія	23,09	+ 0,020	+ 0,84
УСРР	46,64	— 0,354	— 7,59	Чилі	38,85	+ 0,171	+ 4,41
Шотія	28,98	— 0,218	— 7,53	Болгарія	40,31	+ 0,241	+ 5,98
Нідерлянди . .	31,27	— 0,228	— 7,48	Японія	31,23	+ 0,219	+ 7,02

Пересічний річний спад нашого коефіцієнта народженості поруч із німецьким є найбільший поміж інших країн, проте й коефіцієнти в нас були високі; отже УСРР можна віднести до країн з порівняючи помірним спадом коефіцієнтів народженості. Треба все ж зауважити, що під кінець цього 25-річчя коефіцієнти народженості в нас почали спадати швидше. Що до чотирьох країн, де коефіцієнти народженості не спадали, а збільшувалися, то за винятком Ірландії побільшення коефіцієнтів почасти залежить від прогалявин у реєстрації народжених в 90 роках та налагодження статистики природного руху пізніше.

Наприкінці цього § спробуємо ще пояснити через що загальні коефіцієнти народженості, шлюбності, а також і смертності з року на рік дуже хиталися. Дослідники-економісти давно вже спостерегли, що хитання в шлюбності дуже щільно зв'язані з хитаннями господарської кон'юнктури, навіть спроби були завести як елемент до вираховування „економічного барометру“ коефіцієнти шлюбності. І на природному русі населення УСРР цей зв'язок яскраво відзначається, як що обчислювати коефіцієнти кореляції по-між урожаями та коефіцієнтами шлюбності й народженості. Зважаючи на те, що динамічні ряди ці мають різні провідні тенденції (secular trend) а саме: народженість як знаємо до спаду, врожайність зростає, а коефіцієнти шлюбності майже стаціонарні, доцільніше вираховуючи коефіцієнти кореляції брати відхилення від змінного рівня, а не від середньої арифметичної. Нижче подано не тільки рядки первісні, а й відхилення від цих рівнів помножені на 100. Зазначимо ще, що за показник урожаю ми взяли огульний збір п'яти головних культур: жита, пшениці озимої та ярої, ячменю й вівса пудів на 1 людину (за відомостями ЦСК). За багатоскладністю підрахунків збору хліба всі обчислення зроблено для 9 колишніх губернь України, а не для сучасного терену УСРР.

Corrélation entre la récolte et le mouvement de la population dans les 9 gouvernements de l'ancienne Ukraine

Роки Années	На 1000 людей				Відхилен. від рівня (помножені на 100)				Роки Années	Par 1000 habit.				Ecart du niveau (multipl. par 100)			
	Збір хліба x	Шлюбів y	Народж. z	Смертей u	Збір хліба x	Шлюбів y	Народж. z	Смерти u		Збір хліба x	Шлюбів y	Народж. z	Смертей u	Збір хліба x	Шлюбів y	Народж. z	Смерти u
1890 . .	23,64	7,87	48,00	33,18	-19	-63	-99	20	1903 . .	35,64	9,07	45,81	25,59	30	57	-20	-67
1891 . .	20,92	9,05	49,50	31,90	-64	55	61	-42	1904 . .	36,26	7,34	45,71	25,42	34	-116	9	-49
1892 . .	23,09	8,61	47,26	34,06	-80	11	-151	238	1905 . .	33,86	7,44	42,38	27,82	7	-106	-284	224
1893 . .	37,71	8,18	47,72	29,34	100	-32	-91	-173	1906 . .	31,85	9,70	44,05	26,02	-15	120	-74	74
1894 . .	35,87	9,46	48,32	30,31	75	96	-15	-18	1907 . .	26,74	9,15	45,91	24,76	-68	65	157	-24
1895 . .	30,38	9,47	49,53	32,90	14	97	125	298	1908 . .	27,94	8,08	43,05	24,21	-58	-42	-82	-54
1896 . .	27,87	8,76	50,07	28,17	-17	26	189	-121	1909 . .	35,95	8,15	42,51	25,99	21	-35	-86	148
1897 . .	24,45	8,78	49,11	27,09	-56	28	126	-177	1910 . .	36,90	8,91	42,07	29,06	30	41	-79	475
1898 . .	34,78	8,48	47,54	27,38	42	-2	-6	-98	1911 . .	33,29	8,64	42,88	23,14	-7	14	56	98
1899 . .	27,09	9,31	49,11	28,66	-40	81	179	76	1912 . .	34,28	7,96	42,81	21,42	3	-54	105	254
1900 . .	23,09	8,16	48,02	26,37	-84	-34	99	-109	1913 . .	39,69	8,46	41,11	23,38	57	-4	6	-46
1901 . .	30,23	8,01	44,68	25,94	-17	-49	-203	-110	1914 . .	30,70	6,71	41,26	23,02	-32	-179	69	-69
1902 . .	40,58	8,69	46,47	26,23	83	19	10	-41									

$$r_{x,y} + 1 = +0.777; r_{x,z} + 2 = +0.540; r_{y,z} + 1 = +0.603; r_{z,u} = -0.339.$$

Коефіцієнт кореляції поміж врожаєм та шлюбами наступного року дорівнює +0,429. Але щільність зв'язку порушують роки російсько-японської війни (1904-05) та першої революції, що тоді дуже підняло число шлюбів (а з тим і народжень), а після демобілізації, навпаки, занадто зросло. Якщо викинути ці роки, то коефіцієнт кореляції підноситься до +0,777, тоб то свідчить про дуже велику силу зв'язку поміж урожаєм та шлюбністю. Так само спостерігаємо зв'язок і по-між урожаєм та народженістю беручи тільки народження через рік (тоб-то врожай 1890 р., народження 1892 р. і т. д.), коефіцієнт кореляції виносить +0,344, а виключаючи з роки війни аж +0,540. Цей коефіцієнт кореляції легко зрозуміти, зваживши те, що шлюб приводить до народження не одразу і що народження першої дитини становлять чималій відсоток поміж усіма народженнями. Справді, поміж шлюбами та народженнями наступного року коефіцієнт кореляції дорівнює +0,603.

Зазначимо, що поміж коефіцієнтами смертності та врожаєм зв'язку майже немає. Забігаючи наперед, скажемо, що причиною хитань в числах померлих за тих часів треба уважати цікличні хитання дитячих пощестів, що незалежні від хитання врожаїв. Характерно що по-між народженнями та смертями того ж таки року зв'язок, хоч і невеликий, а є: -0,339. Знак мінуса (що свідчить про обернений зв'язок) ніби невідповідає звичайній думці про те, що при великому числі народжень має збільшуватися й смертність, бо

аростає контингент немовлят, що з них походить по-над $\frac{1}{4}$ всіх померлих. Отже, ніби-то можна гадати, що цей вплив неутралізується іншим, дужчим, і „сприятливий“ для побільшення народжень рік бував сприятливим для смертності, забираючи менше жертв.

З поданого раніше порівняння загальних коефіцієнтів для УСРР та інших держав світу, легко було запримітити, що наша країна не могла похвалитися тим, що в нас смертність була низькою. Проте, належить пам'ятати, що загальні коефіцієнти смертності—то дуже незграбне міриво для вивчення смертності з тих-же причин, що й загальні коефіцієнти народженості й шлюбності. Для докладнішої аналізи смертності належить користуватися коефіцієнтами смертності для окремих вікових груп людності (по змозі найдрібніших), а найкраще загальне уявлення про рівень смертності в країнах дають т. зв. таблиці смертності, що показують порядок повільного вимирання народжених і з'ясовують скільки років пере-єчно проживають люди до смерті, або в якому будь—напр., працездатному—віці. До цих таблиць ми перейдемо далі, але тепер почнемо зі смертності немовлят.

Щоб з'ясувати скільки дітей помирає до 1 року вираховують скільки припадає померлих немовлят на 1.000 народжених, при цьому бажано також такі коефіцієнти вираховувати окремо для хлопчиків та дівчаток, бо смертність їхня не однакова. Ось відповідні коефіцієнти для 1906—1910 рр. ¹⁾.

Proportions des décès de moins d'un an pour 1 000 enfants nés vivants

Країни	Хлопці	Дівчата	Разом	При дів-чат-100, хлопці	Рауs	Garçons	Filles	Ensemble	Coefficient des garçons par rapport à celui des filles (=100)
РСФРР (Евр. част.)	278	247	263	112	Фінляндія	127	107	117	119
Угорщина	219	187	204	117	Швайцарія	127	103	115	123
Австрія	218	184	202	118	Нідерлянди	125	103	114	121
УСРР	207	176	191	118	Скотія	123	101	112	122
Німеччина	189	158	174	120	Данія	119	96	108	124
Японія	166	151	159	110	Урагувай	112	110	106	112
Італія	160	144	152	111	Ірляндія	102	85	94	120
Сербія	156	142	149	110	Шведи	86	70	78	123
Болгарія	158	138	148	114	Австралія	85	70	78	121
Бельгія	153	128	141	120	Норвегія	77	63	70	122
Англія і Вельс . .	129	105	117	123	Нова Зеландія . .	77	62	70	124

Смертність немовлят на УСРР перед війною була близько $2\frac{1}{2}$ рази більшою аніж в країнах з низькою смертністю немовлят. Проте, до 1 року доживало у нас багато більше аніж в РСФРР, більше навіть, як в деяких країнах Німеччини: у Баварії, напр., помирало не доживши до 1 року 217 дітей із 1.000 народжених, а в Саксах 198. Зазначимо до речі, що на УСРР смертність немовлят була меншою, як в Галиччині; там на 1000 народжених помирало 212 душ, у нас-же лише 191. ²⁾ Для характеристики смертності немовляток важливо знати на якому саме місяці життя вони помирають. (Див. табл. на стор. XXIII).

З цього порівняння видно, що високий рівень смертності наших немовлят насамперед залежав від високої смертності в другій половині першого року життя тоб-то тоді саме, коли дитину починають вже годувати не матернім молоком. Боротьба з високою смертністю в цьому віці буває найлегшою.

Перейдемо тепер до смертності людей старших від 1 року. На превеликий жаль, нам знову доведеться повернутися до давніших часів—до років суміжних з переписом 1897 року, бо ж будь-яких певних відомостей про віковий склад людності за пізніших часів ми не маємо. Разом з цим зупинимось на дуже істотних різницях у смертності

¹⁾ Сербія та Болгарія за 1901—1905 р.

²⁾ Див. Podręcznik statystyki Galicyi. T. IX. Cz. 1. Львів, 1913. Стор. 27 і 43. Висока смертність немовляток у Галиччині залежала від високої смертності на 1 місяці життя. Із 1000 новонароджених в цьому віці помирало 83,8.

На 10.000 новонароджених померло у віці:
Taux de la mortalité par groupes d'âge (mois) des enfants de moins de 1 an (pour 10.000 naissances vivantes)

Groupe d'âge	РСФРР RSFSR	Угорщина Hongrie	УСРР Ukraine	Пруси Prusse	Болгарія Bulgarie	Швайцарія Suisse	Швеція Suède	Зіляндія N.Zélande
Молодше від 1 міс. Au-dessous d'1-mois	678	828	584	518	578	500	282	303
1—2 міс. (mois)	580	394	387	361	317	225	153	119
3—5 "	597	350	374	369	232	205	143	131
6—11 "	774	466	569	431	356	221	203	142
Разом не доживши до 1 р.	2829	2038	1914	1679	1483	1151	781	695

по містах та селах. Проте, застерігаємо читача, що подані далі коефіцієнти смертності для поодиноких вікових груп не зовсім правдиво відбивають справжні різниці по-між міською та сільською людністю. В робочому віці (а зокрема в тому віці, коли відбувають військову повинність) постійна міська людність дуже поповнюється селянством, що за тих часів в наслідок земельної скрути примушено було шукати заробітку по містах. „Цей часовий приплив сільських мешканців до міста призводить до того що встановлена за статистичною методою інтенсивність смертності міст є пересічна із смертності власливо міської людності та зайшого робітництва. Через те вона не характеризує смертності ані того, ані другого зокрема“¹⁾.

В нашій таблиці подано підсумки перепису 1897 р. та померлих за чотири суміжних з переписом роки для УСРР в цілому, для сел та всіх 113 тогочасних міст та ще й зокрема для 4 важливіших: Одеси, Києва, Харкова та Катеринослава. Осіб „невідомого віку“ рознесено пропорційно „відомим“. Ті статистичні відомості, що мають справу з віком у нашій малописьменній країні, завжди бувають недосконалі, бо людність показує вік не точно, а заокругляючи. Ці заокруглення остільки великі, що навіть п'ятилітні групи бувають дуже неточні і тому зневоли доводиться оперувати десятилітніми, до того вміщаючи найнебезпечніший вік, що закінчується нулем, до середини інтервалу.

Повікові коефіцієнти смертності міст і сел у 1895—1898 pp.

(На 1000 люд. відповідного віку і статі пересічно річно помирало)

Taux de la mortalité par groupes d'âge dans les villes et les campagnes en 1895—1898 (proportions pour 1.000 vivants de chaque groupe)

Вік Âge	Чоловіки Hommes				Жінки Femmes				При коефіцієнті жінок-100 коefficient чоловіків Coefficient des hommes par rapport à celui des femmes (= 100)			
	Міста vel (113)	Зокрема великі (4)	Села	Разом УСРР	Міста vel (113)	Зокрема великі (4)	Села	Разом УСРР	Totalité des villes	Dont grandes villes	Villages	L'Ukraine
0-1	233,64	256,89	255,66	226,51	207,82	237,00	190,54	192,41	112	108	118	118
1-4	52,33	46,97	57,37	56,89	47,14	43,18	53,98	53,33	111	109	106	107
0-4	124,24	126,95	114,73	115,65	106,23	112,67	97,97	98,76	117	113	117	117
5-9	11,33	9,21	13,51	13,30	10,57	8,47	13,43	13,14	107	109	101	101
10-14	5,54	4,97	6,17	6,10	4,99	4,22	6,45	6,28	111	118	96	97
15-19	6,79	6,63	6,33	6,39	5,34	5,21	7,26	6,98	127	127	87	92
20-24	6,05	5,31	8,54	7,90	7,50	6,75	8,41	8,28	81	79	102	95
25-29	9,62	8,96	7,61	7,94	9,13	8,43	9,00	9,02	105	106	85	88
30-34	10,92	11,14	7,36	7,90	9,68	9,10	9,15	9,22	113	122	80	86
25-34	10,18	9,91	7,50	7,92	9,37	8,73	9,07	9,11	109	114	83	87
35-44	15,20	16,29	9,32	10,13	11,62	11,29	11,28	11,32	131	144	83	89
45-54	24,05	25,91	15,73	16,83	16,70	17,10	16,76	16,76	144	151	94	100
55-64	40,94	44,99	28,36	29,86	31,24	29,94	35,72	35,11	131	150	79	85
65-74	74,53	72,45	62,13	63,63	65,77	59,00	73,16	72,06	113	123	85	88
75-84	138,28	126,23	99,36	108,58	126,64	111,34	103,94	107,49	109	113	96	96
85+	179,95	200,32	104,25	111,33	157,20	134,75	106,11	113,66	114	149	99	98
Разом	27,98	24,70	30,50	30,16	25,44	23,37	28,31	27,96	110	106	108	108

Увага. Коефіцієнта смертності для немовлят вираховано на 1000 народжених у 1895—98 pp.

¹⁾ Див. згадану раніше розвідку Ю. Корчак-Чепурківського. Місто й село у смертності Наддніпрянської України, що багато докладніше, як дозволяє тут місце, аналізує цю проблему.

Людність УСРР за переписом 28-І (9-ІІ) 1897 р.
Population de l'Ukraine par âges, d'après le recensement de 9-II 1897

Померло за 4 роки: 1895—1898 р.
Décès pour la période de 1895—1898

Вік Ages	Всі 113 міст 113 villes		Зокрема 4 великих Dont 4 grandes villes		Села Villages		Разом УСРР L'Ukraine entière			Всі 113 міст 113 villes		Зокрема 4 великі Dont 4 grandes villes		Села Villages		Разом УСРР L'Ukraine entière		
	чол. h.	жін. f.	чол. h.	жін. f.	чол. h.	жін. f.	чол. h.	жін. f.	разом t.	чол. h.	жін. f.	чол. h.	жін. f.	чол. h.	жін. f.	чол. h.	жін. f.	разом t.
Мол. від 1 р.	37 650	37 135	11 254	11 043	342 965	341 833	380 615	378 968	759 583	54 863	45 418	17 071	14 807	429 799	343 861	484 662	389 279	873 941
1 р. .	30 418	28 485	9 347	8 093	279 823	290 360	310 241	318 845	629 086	13 661	11 863	3 757	3 330	126 539	116 661	140 200	128 524	268 724
2 „ .	31 693	32 798	8 164	9 291	314 189	311 007	345 882	343 805	689 687	6 323	5 763	1 532	1 377	71 119	68 091	77 442	73 854	151 296
3 „ .	33 083	32 970	9 382	9 307	303 319	299 112	336 402	332 082	668 484	3 717	3 497	809	813	44 395	42 554	48 112	46 051	94 163
4 „ .	30 506	31 147	8 602	8 677	289 947	292 174	320 453	323 321	643 774	2 613	2 524	571	589	30 401	30 191	38 014	32 715	65 729
0—4 „ .	163 350	162 535	46 749	46 411	1 530 243	1 534 486	1 693 593	1 697 021	3 390 614	81 177	69 065	23 740	20 916	702 253	601 358	783 430	670 423	1 453 853
5—9 „ .	139 842	142 798	38 646	39 937	1 258 461	1 262 054	1 398 303	1 404 852	2 803 155	6 339	6 039	1 424	1 353	68 023	67 807	74 362	73 846	148 208
10—14 „ .	136 690	140 501	39 303	41 115	1 088 391	1 076 350	1 225 081	1 216 851	2 441 932	3 031	2 802	782	694	26 846	27 758	29 877	30 560	60 437
15—19 „ .	138 454	164 053	49 270	53 430	920 077	964 068	1 058 531	1 128 121	2 186 652	3 760	3 503	1 306	1 114	23 312	28 015	27 072	31 518	58 590
20—24 „ .	219 520	121 942	96 058	47 956	642 655	722 432	862 175	844 374	1 706 549	5 313	3 659	2 042	1 295	21 945	24 305	27 258	27 964	55 222
25—29 „ .	128 117	105 348	55 340	41 439	650 797	666 127	778 914	771 475	1 550 389	4 929	3 848	1 984	1 398	19 812	23 978	24 741	27 826	52 567
30—34 „ .	98 674	87 412	42 131	33 421	555 998	572 581	654 672	659 993	1 314 665	4 309	3 384	1 878	1 217	16 373	20 957	20 682	24 341	45 023
35—39 „ .	89 551	80 951	36 527	30 620	536 641	520 563	626 192	601 514	1 227 706	4 851	3 635	2 054	1 327	18 145	22 843	22 996	26 478	49 474
40—44 „ .	69 138	64 941	27 038	23 445	449 280	441 052	518 418	505 993	1 024 411	4 795	3 145	2 087	1 114	18 597	20 544	23 392	23 689	47 081
45—49 „ .	58 476	54 712	22 793	19 632	371 526	351 186	430 002	405 898	835 900	5 082	3 527	2 134	1 249	21 434	22 246	26 516	25 773	52 259
50—54 „ .	46 857	51 780	16 667	16 993	320 148	334 180	367 005	385 960	752 965	5 050	3 588	1 955	1 256	22 092	23 714	27 142	27 302	54 444
55—59 „ .	35 560	35 917	12 090	12 587	259 997	223 383	295 557	259 800	554 857	5 364	4 201	1 938	1 356	26 603	29 935	31 967	34 136	66 103
60—64 „ .	29 956	33 618	9 033	10 415	223 242	212 364	253 198	245 982	499 180	5 365	4 488	1 863	1 393	28 210	32 330	33 575	36 818	70 393
65—69 „ .	19 514	19 565	6 214	6 737	136 726	107 301	156 240	126 866	283 106	5 320	4 795	1 615	1 406	31 118	32 968	36 438	37 763	74 201
70—74 „ .	13 330	15 908	3 693	4 882	102 059	95 880	115 389	111 788	227 177	4 471	4 537	1 256	1 336	28 224	26 492	32 695	31 029	63 724
75—79 „ .	7 076	7 062	2 063	2 405	53 250	35 753	60 326	42 815	103 141	3 838	3 687	959	1 065	23 772	18 151	27 610	21 888	49 448
80—84 „ .	3 623	4 607	779	1 291	34 747	27 199	38 370	31 806	70 176	2 080	2 224	476	581	11 201	8 022	13 281	10 246	23 527
85—89 „ .	1 375	1 620	310	519	12 488	7 654	13 863	9 274	23 137	942	1 069	222	273	5 585	3 735	6 527	4 804	11 331
90—94 „ .	517	838	94	205	5 878	4 774	6 395	5 612	12 007	364	434	75	102	1 873	1 395	2 237	1 829	4 066
95—99 „ .	241	267	54	77	2 390	1 542	2 631	1 809	4 440	186	217	43	53	955	631	1 141	848	1 989
100 і бідьш.	87	136	15	32	757	614	844	750	1 594	106	79	39	21	558	371	664	450	1 114
Разом .	1 399 948	1 296 511	504 867	433 499	9 155 751	9 161 543	10 555 699	10 458 054	21 013 753	156 672	131 926	49 872	40 519	1 116 931	1 037 555	1 273 603	1 169 481	2 443 084
	2 696 459		938 366		18 317 294					288 598		90 391		2 154 486				

Увага. Дивовижне взамовідношення хлопців і дівчаток у віці 1 і 2 років в 4 великих містах та по всіх містах разом залежить від якоїсь-то ваочної помилки в публікації ЦСК перепису для м. Києва. Там позначено віком 1 р.: хлопців 2 903, дівчаток 1 829, віком 2 р.: хл.—1 115 і дівч.—2 178.

Уважно розглянувши таблицю коефіцієнтів смертності осіб різного віку й статі легко запримітити оскільки фальшиво загальні коефіцієнти смертності відбивають справжні одніи у смертності міст та сел. Справді, загальний коефіцієнт смертності у 1895 — 98 рр. становив по всіх містах 26,76‰, по великих зокрема 24,08‰ та по селах 29,41. Отже можна б гадати ніби-то міська смертність нижча за сільську. Та не так воно є! За винятком немовлят, що дуже вимирали по містах, тільки в дитинстві та юнацтві й дівочтві, а для жінок в перші роки шлюбного життя, сільська смертність була гіршою за міську. В робочій саме порі життя смертність чоловіків по містах в $1\frac{1}{2}$ — 2 рази більша була, як по селах; такої різниці не знали поступовіші країни заходу і вона свідчить про особливо несприятливі давнішні умови життя нашого пролетаріату. Для жіноцтва, навпаки, сільський побут — невпинні турботи й робота в господарстві, а також виконання суто „жіночих“ чинностей без належної медичної допомоги. — неутралізував сприятливі сторони сільського життя та навіть приводив подекуди до більшої смертності. З цих причин по містах смертність чоловіків по всіх вікових групах ¹⁾ була вища як у жінок по селах же, починаючи від 10 — 14 років і до кінця життя, смертність жінок переважала чоловічу. Річ ясна, що в цілому по УСРР відбивається переважно умови сільської смертності, бо міська людність становила лише дуже малу частину всієї (12,8%).

Як згадувалося, найкращим способом для вивчення смертності є побудування таблиці смертності. На превеликий жаль обрахунков повної таблиці смертності надто для такої країни, де відомості про вік є майже „фантастичні“, вимагає дуже складної й марудної роботи: первинні відомості перепису та смерті кількаразово виплажують, інтерполюють й перевіряють і аж тоді тільки приходять до повної таблиці смертності. Для 9-ти передреволюційних губернь України в Демографічному Інституті Укр. Академії Наук під проводом ак. М. Птухи побудовано повну таблицю смертності для 1896 — 97 рр. йдучи за тією ж методою, що для Європейської Росії обрав С. Новосельський ²⁾.

Щоб вивчити одніи смертності наших міст і сел, ми вирішили збудувати скорочені, або ж приблизні таблиці смертності. Техніку, як їх побудовано, зараз виложимо, але поперед з'ясуємо деякі головні поняття, щоб в нашому поясненні міг дати собі раду й мало підготований читач.

Таблиця смертності насамперед подає величини, що показують скільки із 100000, скажемо, новонароджених доживає до 1 року, скільки до 2-х, до 3-х і т. д., аж доки не вмируть усі. Ці величини, за прикладом англійського т-ва Актуаріїв (страховиків) зазначаються знаком l_x ; тут x — зазначає вік, отже l_2 , напр., показує скільки доживає до точного віку 2 роки. Дріб $l_{x+1}:l_x$ називають імовірністю дожиття і зазначають літерою p_x ; отже p_2 рівне $l_3:l_2$, воно показує на яке число належить помножити l_2 (число доживших до 2 р.), щоб дізнатися скільки дожило до повних 3-х років (l_3). Імовірністю смерті звать величину $q_x = 1 - p_x$; отже q_2 відповідатиме тому числові, що на нього треба помножити l_2 , щоб довідатися скільки помре на другому році життя, тоб-то не доживе поки сповниться 3 роки; само ж число померлих зазначають знаком d_x , отже $d_2 = l_2 - l_3 = l_2 \cdot q_2$. Легко зрозуміти, що, маючи повний рядок одних величин таблиці смертності, напр., $p_0, p_1, p_2, p_3, \dots, p_\omega$ (літера ω зазначає кінець рядку), можна вирахувати усі інші.

Для скороченої таблиці смертності не вираховують, скільки доживає і помирає на кожному році життя, а обрахунок роблять для „круглих“ років, тоб-то одразу вираховують l_0, l_{10}, l_{15} і т. д., не вишукуючи проміжних величин l_6, l_7, l_8, l_9 та $l_{11}, l_{12}, l_{13}, l_{14}$. В цьому разі оперують пересічними імовірностями дожиття або смерті протягом п'яти або й десяти років життя, вважаючи, що в цих періодах життя смертність не змінється, тоб-то так ніби $q_5 = q_6 = q_7 = q_8 = q_9$ = середній імовірності померти протягом

¹⁾ Група 20 — 24 рр. по суті не становить винятку, бо по містах головну масу чоловіків в цьому віці становили москві — тоб-то покликани до війська селяни.

²⁾ Див. записки Соціально-Економічного відділу Української Академії Наук т. I, стор. 16—62 та С. Новосельський. Смертність і продовжителність життя в Росії. Спочатку у „Вестнике Обществ. Гигиены, судебной и практ. медицины“, кн. XI, XII за 1915 р. та I і II 1916 р., а потім окремою відбиткою.

5—9-го року життя. Вигода цього способу є та, що для цього підрахунку можна користуватися безпосередньо переписними відомостями про людиність та померлих, не провадячи дуже марудного виглажування похибок спостереження, здобуваючи проте досить точні величини l_x .

Порядок вимірювання дітей молодших від 5 років не надається до такого сумарного обчислення. Так само й відомості перепису про малечу бувають дуже не точні. Тому в цьому випадку користуються переважно з відомостей про народження й смерті. Величини доживаючих в цьому віці ми вираховували так:

1) Для немовлят. Числа померлих дітей за 1895—98 роки: а) молодших від 1 міс., б) померлих на 2 й 3-му місяці життя, в) віком 3—5 міс. д) 6—11 міс. поділено кожне на такі відповідні числа: а) всі народжені у 1895—1897 рр. + народження січня-листопаду 1898 р. + $\frac{3}{4}$ народжень грудня 1898 р. + $\frac{1}{4}$ народжень грудня 1894 р.; б) народження у 1895—1897 р. + народження січня-вересня 1898 р. + народження листопаду й грудня 1894 р.; в) народження у 1895—1897 р. + народження січня-липня й $\frac{1}{2}$ серпня 1898 р. + народження вересня-грудня й $\frac{1}{2}$ серпня 1894 р.; д) народження у 1895—1897 р. + народження січня-березня 1898 р. + народження квітня-грудня 1894 р. Наслідки такої операції додано одне до одного і в цей спосіб здобуто q_0 .

2) Дітей померлих на другому році життя у 1895—98 р. (тоб-то віком 1 р.) поділено на суму народжених від 1-VII-1893 до 1-VII-1897 р., попереді віднявши від неї число померлих молодших від 1 р. у 1894—1897 рр. Цей дріб відповідає q_1 .

3) Дітей померлих у 1895—98 р. віком 2 р. поділено на суму народжених від 1-VII-1892 до 1-VII-1896 р., попереді віднявши від неї число померлих молодших від 1 р. у 1893—1896 рр. та померлих віком 1 р. у 1894—1897 р. Цей дріб відповідає q_2 .

4) Дітей померлих у 1895—98 р. віком 3 р. поділено на суму народжених від 1-VII-1891 до 1-VII-1895 р., попереді віднявши від неї число померлих молодших від 1 р. у 1892—1895, померлих віком 1 р. у 1893—1896 р. та померлих віком 2 р. у 1894—1897 р. Цей дріб відповідає q_3 .

5) Дітей померлих у 1895—98 р. віком 4 р. поділено на суму народжених від 1-VI-1890 до 1-VII-1894 р., попереді віднявши від неї число померлих молодших від 1 р. у 1891—1894 р., померлих віком 1 р. у 1892—1895, померлих віком 2 р. у 1893—1896 та віком 3 р. у 1894—1897 р. Цей дріб відповідає q_4 ¹⁾.

Одержавши в цей спосіб величини q_x легко вирахувати l_1, l_2, l_3, l_4 і l_5 . Після п'яти років величини l_x вираховувано вже через п'ять років ($l_{10}, l_{15}, l_{20}, l_{25}$), а ще далі через десять ($l_{35}, l_{45}, l_{55}, l_{65}, l_{75}, l_{85}$ і l_{95}, l_{105}) за такими формулами Farr'a—Bertillon'a

$$\text{для п'ятилітнього інтервала: } l_{x+5} = l_x \cdot p^{x/5} = l_x \cdot \frac{P^{x/5+5} - 2,5 D^{x/5+5}}{P^{x/5+5} + 2,5 D^{x/5+5}}$$

$$\text{для десятилітнього інтервала: } l_{x+10} = l_x \cdot p^{x/10} = l_x \cdot \frac{P^{x/10+10} - 5 D^{x/10+10}}{P^{x/10+10} + 5 D^{x/10+10}}$$

Тут літера P означає людиність за переписом, а D —померлих протягом одного року (в нашому випадку середню арифметичну за 4 роки 1895—1898). Дробовий показник $x/5$ або $x/10$ показує інтервал віку „х“. Як вживати ці формули, легше зрозуміти на прикладах. Вирахуємо імовірність дожити хлопця від 5 до 10 років в чотирьох головніших містах, себ-то знайдемо $p^{5/10}$. З нашої таблиці видно, що $P^{5/10} = 38646$, а $D^{5/10} = 1424 : 4 = 356$ (число померлих в таблиці ділимо на 4, бо там показано скільки померло в цьому віці не за 1 календарний рік, а суму на 4 роки). Отже

$$p^{5/10} = \frac{38646 - 2,5 \cdot 356}{38646 + 2,5 \cdot 356} = \frac{37756}{39536} = 0,95498$$

знаючи ж що до повних п'яти років доживає 62.801 хлопців із 100.000 народжених, помноживши це число на $p^{5/10}$, здобуваємо $l_{10} = 59.974$. Цим же способом вираховуємо далі величини l_x аж поки не прийдемо до тієї вікової групи, де для $p^{x/10}$ дріб стає від'ємним, тоб-то значить, що до кінця вікового інтервалу ніхто не доживає.

¹⁾ Ця метода різниться де-в чому від методи, що її вживали М. Птуха та С. Новосельський вираховуючи дитячу смертність від повних таблиць смертності. Довелося відмовитися від переписних чисел про загальну кількість дітей молодших від 5 років, бо для міст числа ці неувязуються правдоподібно із відомостями народжень та смертей.

Найважливіша вигода таблиці смертності та, що вона дозволяє вирахувати пересічну довгість дальшого життя до смерті, або в будь-якій порі життя, скажемо, в робочому віці для чоловіків або родючому для жінок то-що. Для цього належить обчислити величини L_x та T_x , тоб-то обчислити, скільки років проживає покоління якого-будь віку аж поки не вимре усе, або поки житиме в досліджуваній порі життя людини. Уважаючи, що смертні випадки в однолітніх інтервалах віку розподілено рівномірно, маючи повну таблицю смертності, легко знаходимо ці величини, якщо ступнево додаватимемо величини l_x одну до одної. В скороченій таблиці смертності ми ж не маємо повної колонки для l_x ; можна було б обчислювати пережитий час, виходячи з припущення, що в межах п'ятирічного чи то десятирічного періоду життя ті, що за цей час помирають, пересічно проживають половину інтервала (тоб-то в першому випадкові $2\frac{1}{2}$ роки, а в другому 5). Припущення це за багато розходиться з дійсністю в тій порі життя людини, коли смертність швидко спадає (малі діти), або навпаки, швидко зростає (старі люди). Щоб розрахунки вточнити, ми йшли за способом, що його розробив акад. М. Птуха, маючи повну таблицю смертності для України та добираючи техніки скороченого вирахунку, що давав би однакові, наближені наслідки ¹⁾. Принципи цього способу є той, що знаходять не всі однорічні величини l_x , але дораховують деякі додаткові проміжні вартості l_x для більших як однорічні інтервалів віку, таких саме де-б смертність не так сильно змінюлася. Зазначаючи літерою L_x число років пережитих поколінням народжених, поки воно зростає від x років до $x+1$, а символом $L^{x/x+5}$, або $L^{x/x+10}$ те ж саме для п'ятилітнього, або десятилітнього інтервалу віку — обрахунок зроблено за такими формулами:

$$(1) L_0 = l_1 + \frac{1}{3} d_0$$

$$(2) L_1 = \frac{1}{2} (l_1 + l_2) \dots \text{за цією ж формулою вираховано й } L_2, L_3 \text{ та } L_4$$

$$(3) L^{5/10} = 2,5 (l_5 + l_{10}) \dots \text{за цим же зразком і } L^{10/15}, L^{15/20} \text{ та } L^{20/25}$$

$$(4) L^{25/35} = 2,5 (l_{25} + 2 l_{30} + l_{35}) \dots \text{і далі так само усеї десятилітки, кінчаючи } L^{65/75}$$

$$(5) L^{75/85} = 1,25 (l_{75} + 2 l_{77,5} + 2 l_{80} + 2 l_{82,5} + l_{85}) \dots \text{аналогічно й } L^{85/95}$$

Потрібні для цих обрахунків проміжні величини $l_{30}, l_{40}, l_{50}, l_{60}, l_{72,5} \dots$ здобуто як пересічні геометричні із вартостей l_x того інтервалу, що по середині його вони лежать. Отже $l_{30} = \sqrt{l_{25} \cdot l_{35}}$ і так далі, а $l_{77,5} = \sqrt{l_{75} \cdot l_{80}}$. Підрахунки ці найзручніше робити за допомогою логаритмічної таблиці; логаритами ж можна вираховувати й колонки величин p_x та q_x , якщо тільки попередити потрібні маніпуляції над числами померлих та людності. Пересічну геометричну ми беремо тому, що вважаємо ніби імовірність дожиття в дрібніших частинах десятирічного проміжка віку не змінюється. У віці 95—105 доводилося вираховувати всі проміжні вартості l_x за такою формулою: $l_{95} = l_{95} \cdot \sqrt[10]{p^{95/105}}$; $l_{97} = l_{96} \cdot \sqrt[10]{p^{95/115}}$ і так далі так само, звичайно, уживаючи таблиці логаритмів. Час пережитий в цьому інтервалі вираховано так:

$$(6) L^{95/105} = l_{96} + l_{97} + \dots + l_{104} + \frac{1}{2} (l_{95} + l_{105}).$$

Маючи колонку вартостей L_x легко вирахувати й саму пересічну довгість дальшого життя, що її зазначають символом e_x . Її знаходимо за формулою $e_x = T_x : l_x$. Величина T_x (час, пережитий поколіннями, що дожили до віку x , до повного вимирання) рівна є сумі вартостей L_x починаючи від x -ового року і до кінця життя, тоб-то: $T_x = L_x + L_{x+1} + L_{x+2} + \dots + L_{\omega}$. В наших обрахунках, як знаємо, в більшій частині ми оперуємо замість L_x інтервальним $L_{x/x+5}$ або $L_{x/x+10}$, що тільки спрощує процес сумування, бо-ж $L_{x/x+5} = L_x + L_{x+1} + L_{x+2} + L_{x+3} + L_{x+4}$. Техніку побудування таблиці смертності найкраще засвоїти можна поробивши відповідні маніпуляції зі скороченою таблицею смертності для УСРР. Зауважимо, до речі, що величини її подано з меншим числом знаків аніж вираховано, тому через неминучі заокруглення вони зв'язані одне з одним не цілком точно нашими формулами.

Будуючи таблицю смертності міст і сел для групи 20—24 чоловіків, ми брали не спостережені імовірності дожиття, а загальну для УСРР в цілому. Цей спосіб неутралізує пертурбацію в коефіцієнтах смертності в наслідок військової служби

¹⁾ Нам пощастило довідатися про цей випробований спосіб з його рукопису „Смертність на Україні та в Росії в кінці XIX століття“, що містить не один десяток скорочених таблиць смертності. На превеликий жаль ця ґрунтова розвідка ще й досі друком не вийшла.

й дозволяє ближче підійти до виявлення справжніх різниць поміж міською та сільською смертністю. Після цього, з необхідности просторого уступу, переходимо до самих наслідків обрахунку.

Скорочена таблиця смертності УСРР, 1895-1898.

Table abrégée de survie et de vie moyenne en Ukraine, 1895 — 1898.

x	Чоловіки Hommes				Жінки Femmes			
	le	Lx	Tx	ex	le	Lx	Tx	ex
0	100 000	84 895	3 526 931	35,27	100 000	87 177	3 622 640	36,23
1	77 343	73 997	3 442 036	44,50	80 766	77 522	3 535 463	43,77
2	70 652	68 752	3 368 039	47,67	72 278	71 360	3 457 941	46,55
3	66 851	65 638	3 299 287	49,35	70 443	69 209	3 385 581	48,06
4	64 425	63 558	3 233 649	50,19	67 976	67 060	3 316 372	48,79
5	62 680	303 367	3 170 091	50,57	66 143	320 195	3 249 312	49,13
10	58 657	288 881	2 866 724	48,87	61 935	304 891	2 929 117	47,29
15	56 895	280 002	2 577 843	45,31	60 021	294 954	2 624 226	43,72
20	55 105	270 187	2 297 841	41,70	57 961	283 927	2 329 272	40,19
25	52 970	509 317	2 027 654	38,28	55 610	531 596	2 045 345	36,78
35	48 934	465 443	1 518 337	31,03	50 764	480 055	1 513 749	29,82
45	44 215	407 104	1 052 894	23,81	45 324	416 985	1 033 694	22,81
55	37 351	323 166	645 790	17,29	38 316	323 416	616 769	16,10
65	27 647	202 253	322 624	11,67	26 873	190 919	293 293	10,91
75	14 301	85 672	120 371	8,42	12 637	74 139	102 374	8,10
85	4 543	26 541	34 699	7,64	3 802	21 620	28 235	7,43
95	1 354	8 158	8 158	6,03	1 082	6 415	6 415	5,93

З цієї таблиці (колонки x) ми бачимо, що до повних п'яти років доживало менше як $\frac{2}{3}$ народжених дітей. Половина покоління новонароджених хлопців помирала не доживши 32 років, а дівчат до 36 років. (Ці величини зуться імовірною довгістю життя новонародженого). Взагалі до однакового віку із 100.000 новонароджених залишалося жити жінок більше як чоловіків, і тільки від 60 років чоловіків лишалося вже більше. До речі кажучи, і за відомостями перепису 1897 року поміж старими людьми у нас переважали старі чоловіки над жінками, отже взаємовідношення порядку вимірювання у XIX столітті відповідало тому, що було під кінець минулого сторіччя.

Пересічна довгість дальшого життя (e_x) швидко збільшується для тих дітей, що переживають найнебезпечнішу пору життя: перший рік життя та дитинство. Новонародженому хлопцеві передбачалося далі прожити пересічно 35,27 роки, а дівчинці — 36,27 роки. Для тих-же, що пережили щасливо перший рік життя, пересічна довгість дальшого життя збільшувалася у хлопців до 44,50 років, а в дівчаток до 43,77. Отже починаючи від цього року й аж до кінця життя пересічна довгість життя у чоловіків стає вища за жіночу. Цей факт дуже великої ваги відзначає дуже несприятливі умови смертності для українського жіноцтва. Щоб краще процінувати нашу смертність, наведемо витяги з таблиці смертності декількох інших країн для тих-же часів, що й наша таблиця.

Пересічна довгість дальшого життя в різному віці.

(Espérance de vie)

К Р А І Н А P a y s	Дата таблиці	Чоловіки Hommes					Жінки Femmes				
		0	1	10	35	65	0	1	10	35	65
Австралія	1891—1900	51,08	56,88	51,43	31,34	11,25	54,76	59,89	54,46	34,14	12,75
Данія	1895—1900	50,2	57,7	52,8	32,8	11,7	53,2	59,4	54,7	35,0	12,7
Швеція	1891—1900	50,94	56,25	52,79	33,70	12,24	53,63	58,04	54,61	35,54	13,13
Сполуч. Держ.	1900—1902	47,88	54,35	50,39	31,19	11,50	50,70	56,10	51,94	32,71	12,22
Франція	1898—1903	45,74	53,10	49,25	30,29	10,46	48,72	55,34	51,53	32,79	11,47
Англія і Вельс	1891—1900	14,13	52,22	49,63	29,24	10,34	47,77	54,53	51,97	31,52	11,27
Німеччина	1891—1900	40,56	51,85	49,66	29,59	10,12	43,97	53,78	51,71	31,87	10,62
Італія	1899—1902	42,33	50,67	51,25	31,92	10,58	43,17	50,08	51,00	32,42	10,58
Японія	1899—1903	43,97	51,11	48,93	29,73	10,14	44,85	51,17	48,34	31,54	11,35
Болгарія	1901—1905	42,83	48,83	50,25	33,25	14,50	42,17	47,75	49,00	33,42	14,75
Австрія	1900—1901	37,77	49,17	48,22	29,15	9,92	39,87	49,31	48,54	30,17	10,02
УСРР	1895—1898	35,27	44,50	48,87	31,03	11,67	36,23	43,77	47,29	29,82	10,91
Евр. Росія	1896—1897	31,32	43,41	48,67	30,24	11,64	33,41	43,89	48,65	30,60	11,69
Негри Сп. Держ.	1900—1902	32,54	42,46	41,90	26,16	10,38	35,04	43,54	43,02	27,52	11,38
Індія	1901—1910	22,59	30,72	33,36	20,16	8,04	23,21	31,49	33,74	20,69	8,10

Пересічна довгість дальшого життя на Україні у новонародженого хлопця була на цілих 15 років менша аніж в країнах низької смертності, а для дівчаток аж на 17 років! Для дітей, що пережили вже небезпечну пору життя різниці вирівнюються: для 10 літн. хлопців вона зменшується до 4 років, а для дівчаток до 7. З другої половини робочої пори життя і надто під старість, чоловіки у нас вмирали вже так, як у країнах „зразкових“ умов смертності; це залежить від того, що головна маса нашої людности жила від хліборобства, що дає здоровіші умови життя аніж промисловість. Навпаки смертність українського жіноцтва в робочому віці, як і в старості та в дитинстві, все лишається дуже високою. Навіть в РСФРР смертність жінок виглядала краще, як у нас, хоч для чоловіків було навпаки. Поміж усіма зазначеними вище країнами, і в таких як ось Болгарія, Японія, Індія, або негри в Сполучених Державах ніде не було такого несприятливого взаємовідношення смертності що до статі, як для жіноцтва України.

Подаємо тепер скорочені таблиці смертності для міст та сел, вилучаючи ще й окремо 4 міста з людністю по-над 100.000.

Tables de survie et d'espérance de vie 1895—98 dans les 113 villes, y compris 4 grandes villes, et dans les villages.

X	Чоловіки Hommes						Жінки Femmes					
	Міста всі (113)		Зокрема великі (4)		Села		Totalité des villes (113)		Dont 4 grandes villes		Villages	
	I_x	e_x	I_x	e_x	I_x	e_x	I_x	e_x	I_x	e_x	I_x	e_x
0	100 000	34,21	100 000	33,18	100 000	35,60	100 000	37,68	100 000	37,26	100 000	35,96
1	76 473	43,61	73 879	41,01	77 448	44,86	79 046	46,58	75 869	47,99	80 971	43,46
2	70 426	46,34	67 836	46,64	70 679	48,11	73 361	49,15	70 050	50,94	74 389	46,26
3	67 527	47,31	65 273	47,45	66 771	49,90	70 497	50,13	67 611	51,76	70 440	47,82
4	65 760	47,57	63 855	47,50	64 267	50,82	68 692	50,43	66 094	51,94	67 897	48,60
5	64 465	47,51	62 801	47,29	62 479	51,26	67 333	50,44	64 946	51,84	66 008	48,97
10	60 913	41,73	59 974	44,40	58 396	49,67	63 865	48,04	62 253	48,98	61 719	47,20
15	59 248	40,91	58 500	40,45	56 823	46,15	62 293	44,19	60 953	44,97	59 761	43,67
20	57 270	37,24	56 594	36,09	54 857	42,56	60 652	40,32	59 385	41,09	57 629	40,19
25	55 051	33,64	54 339	33,15	52 731	39,17	58 419	36,77	57 414	37,42	55 256	36,81
35	49 716	26,72	49 211	26,09	48 921	31,84	53 185	29,90	52 242	30,63	50 462	29,83
45	42 695	20,31	41 800	19,85	44 566	24,46	47 345	22,98	46 660	23,71	45 074	22,81
55	33 590	14,53	32 213	14,32	38 066	17,80	40 047	16,27	39 310	17,22	38 102	16,09
65	22 135	9,57	20 382	9,69	28 612	12,09	29 226	10,52	29 072	11,60	26 553	11,01
75	10 117	5,58	9 543	6,00	15 049	8,84	14 761	6,34	15 827	7,43	12 330	8,40
85	1 846	3,82	2 157	3,24	5 059	8,08	3 315	4,85	4 507	5,93	3 897	7,95
95	136	2,00	91	2,00	1 652	6,20	443	3,42	965	3,85	1 244	6,10

Взаємовідношення пересічної довгости дальшого життя у новонародженої дитини в містах і селах не однакове у чоловіків та жінок. Пересічна довгість життя у новонародженого хлопця по селах була на $1\frac{1}{2}$, а проти великих міст на $2\frac{1}{2}$ роки більша. Для дівчаток же різниці теж на $1\frac{1}{2}$ роки, але-ж протилежно на селах менша, як по містах. Отже з цих чисел виразно видно оскільки несприятливі умови для довгого віку давали чоловікам міста, а жінкам села. Зазначимо, що і в старшому віці це відношення задержується. Для жінок півторарічна різниця доходила тільки до 2-3 років для чоловіків же різниці що до пересічної довгости віку поміж містами та селами де-далі збільшувалися і досягають аж 5-6 років! Якщо ми згадаємо числа поданих раніше витягів з чужоземних таблиць смертності, то це краще відчемо, яку тяжку смертність мали чоловіки давніше в містах. Для наочности прирівняємо пересічну довгість дальшого життя в різному віці по селах до 100, тоді міська довгість відрізнятиметься так:

		0	1	5	10	15	20	25	35	45	55	65	75
Чоловіки	по всіх містах . .	96,1	97,3	92,7	90,1	88,6	87,5	85,9	83,9	83,0	81,6	79,2	63,1
	по великих тільки	93,2	91,4	92,3	89,4	87,7	84,8	84,6	81,9	81,2	80,4	81,1	67,9
Жінки	по всіх містах . .	104,8	107,2	103,0	101,8	101,2	100,3	99,9	100,2	100,7	101,1	95,5	74,7
	по великих тільки	103,6	110,4	105,9	103,8	103,0	102,2	101,7	102,7	103,9	107,0	105,4	87,5

Дуже цікавий є підрахунок т. зв. відстроченої довгості життя. Ми можемо умовно вважати, що вік 20—55 років є віком повної робочої сили, а вік 15—20 та 55—65 напівробочої пори життя, отже для порівняння можемо 1 рік, пережитий в ньому, вважати за $\frac{1}{2}$ року життя в повному робочому віці. При такому розрахунку, коли-б люди помирали тільки після 65 р., випадало-б кожному прожити в повному робочому віці 35 років, а разом з напівробочим—42 $\frac{1}{2}$ роки. Фактично-ж, пересічно в цьому віці проживати щастило:

	Новонародженим				Тим, що дожили до 15 років			
	В повному робочому віці		Разом з напівробочим		В повному робочому віці		Разом з напівробочим	
	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.
Усі міста	16,45	17,93	19,29	21,20	27,77	28,80	32,55	34,03
Зокрема великі . .	16,18	17,73	18,91	20,94	27,65	29,09	32,33	34,35
Села	16,58	17,03	19,62	20,10	29,26	28,50	34,65	33,64
Разом УСРР	16,52	17,13	19,54	20,22	29,04	28,53	34,34	33,68

Отже, давнє міське життя що найменше на 2 роки вкорочувало працездатне життя чоловікові, не згадуючи вже про те, що городяни швидче старіють і раніше гублять своє здоров'я й фізичні сили, як селяни.

Такі були умови смертності наприкінці XIX сторіччя. Чи-ж зменшилася смертність з того часу і якою вона була напередодні світової війни? На жаль, на це питання ми твердої відповіді дати не можемо, бо, не маючи будь-яких певних відомостей про віковий склад населення після перепису 1897 р., не можемо побудувати ані повікових коефіцієнтів смертності, ані новішої таблиці смертності. Якщо „вирити“ загальному коефіцієнтові смертності, то є підстава гадати, що рівень смертності знижувався. Це видно з такої зміни пересічних загальних коефіцієнтів смертності:

	1889—1893	1894—1898	1899—1903	1904—1908	1909—1913
На 1000 люд.	32,68	29,36	26,75	25,85	24,98
Або	100	90	82	79	76

Самий же перебіг коефіцієнтів смертності УСРР укладається на таке рівняння простої лінії $y=27,95-0,3946x$, що має десятирічну зміну—14.12% од загального пересічного коефіцієнту. Легко запримітити (порівн. стор. XX), що загальний коефіцієнт смертності у нас спадав швидче, як коефіцієнт народженості.

Дуже недосконало впорядкована давня статистика смертності від гострих пошеєних хвороб потверджує факт загального зменшення смертності. Справді, пересічно річно помирало.

	1891—1900	1901—1910	1911—1913
Від шкарлатини	22.312	29.242	22.294
„ обкладу й крупу	37.295	24.371	20.028
„ кору	19.438	18.894	12.275
„ кашлюку	14.989	14.125	11.261
„ віспи	13.067	7.423	3.549
„ тифу висипного	1.331	2.183	2.584
„ гарячки поворотної	1.305	1.094	752
„ тифу черевного	6.608	8.377	6.952
„ тифу не зазн. форми	20.380	17.234	11.374
„ різачки	7.190	5.600	5.501
„ холери азійської	5.155	3.250	48

Відомості ці стосуються до 9 губ. передреволюційних України¹⁾, не охоплюючи (за винятком вичерпливої реєстрації смертей від холери) проте всіх смертних випадків на ці хвороби. Можна прийняти, що для 1891—1900 р. вони стосуються 16.200 тис.

¹⁾ Див. „Матеріали Санітарної Статистики Укр. 1876—1914 р.р.“ „Статистика України“ № 83, Харків. 1926.

людности, для 1901—1910 р. — 19.300 тис., а для 1911—1913 р. — 21.100 тис. Розподіливши далі тиф „незазначеної форми“ пропорційно „зазначеним“ здобуваємо такі пересічні коефіцієнти смертності від гострих пошесних хвороб на 100.000 люд.

Proportions annuelles moyennes pour 100.000 habitants des décès causés par les maladies suivantes:

Рок Années	Шкарл. Scarlatine	Обклад Diphthérie	Кіп Rougeole	Кашлюк Coqueluche	Віспа Variole	Вис. тиф Typhus exanthéma- tique	Гарячка повор. Fièvre ré- currente	Черев. тиф Typhus abdom.	Різачка Dysenterie	Холера Cholera asiatique
1891—1900 . .	138	230	120	93	81	27	25	131		
1901—1910 . .	152	126	98	73	33	23	14	108	44	22
1911—1913 . .	106	95	58	53	17	26	8	69	29	12
									26	0,2

П'ять перших хвороб можна об'єднати під назвою дитячих пошестей, з'єднавши також і всі інші, порівняємо спад смертності від гострих пошесних хвороб до спаду загального коефіцієнту смертності:

Р о к и	На 1.000 люд. помпало:			Р а з о м від усіх причин
	Від дитячих пошестей	Від інших гостр. пош. хвор.	Разом від по- шесних хвор.	
1891—1900 . .	6,62	2,49	9,11	29,85
1901—1910 . .	— 1,75	— 0,58	— 2,33	— 3,44
1911—1913 . .	3,29 — 1,56	1,29 — 0,62	4,58 — 2,20	22,94 — 3,47

Спад загального коефіцієнту смертності залежав отже не тільки від зменшення гострих пошесних хвороб, а мабуть ще й від того, що спадав коефіцієнт народжености, а через те зменшувалося (відносно!) число дітей, що становлять основний контингент померлих. Зазначимо, що мимо значного зменшення пошесних хвороб у XX сторіччі ми все ще лишалися країною, де вони найбільше забирали жертв. Про це легко пере-свідчитися, оглянувши таку таблицю:

Смертність від гострих пошесних хвороб у 1901—1910 р.р.

(На 100000 люд. пересічно річно)

Proportions annuelles moyennes pour 100.000 habitants des décès causés par les maladies contagieuses aiguës.

К Р А Ї Н И Pays	Кіп Rougeole	Кашлюк Coqueluche	Шкарля- тина Scarlatine	Обклад і круп Dijéhtérie	Віспа Variole	Тиф че- ревий Typhus abdomin.	Тиф ви- спий fièvre ex- anthemat.	Різачка Dysen- terie
Україна	98	73	152	126	38	108	28	29
Сербія	...	186	126	53	160	94	...	93
Угорщина	42	39	60	43	1,5	28	0,8	8
Австрія	34	40	46	36	0,1	16	1,1	7
Еспанія	52	21	8	23	20	39	1,1	...
Італія	26	18	7	15	5	31	0,1	...
Бельгія	34	35	14	19	5	14	...	...
Англія і Вельс	31	28	11	19	1,2	9	0,1	0,8
Німеччина	21	28	19	28	0,1	6	...	...
Нідерланди	31	21	3	21	0,1	8	0,01	...
Шведи	8	16	7	24	0,01	6	...	0,4
Японія	6	6	0,2	10	1,0	12	0,01	16
Нова Зеландія	5	10	4	7	0	7	...	1,6

Отже тільки Сербія мала коефіцієнти смертності, що наближалися до наших.

Після всіх оцих зауважень і прикладів не буде дивувати нас те, що щорічні хитання загального коефіцієнта смертності досить точно відповідають хитанням

у розвитку пошесних хвороб. Цей зв'язок можна простежити для 9 передреволюційних губернь, вирахувавши, скільки припадало захворювань на 1.000 люд. (відомості про смертні випадки від пошесних хвороб через дефекти організації статистики мало надаються для такого порівняння). З аналогії до поданих в попередньому параграфі рядів для смертності та врожайності, наводимо ряди для захворювань гострими пошесними хворобами (тим, що про їхню смертність оце згадували), вилючаючи ще й окремо 5 дитячих інфекцій:

Corrélation entre la mortalité et la fréquence de maladies épidémiques aiguës (dont maladies infantiles).

Роки	На 1000 людей захворюло:		Відхилен. од рівня (помножені на 100)		Années	Cas de maladies pour 1000 habitants		Ecart du niveau (multipl. par 100)	
	На гострі пошесні хвороби	Зокрема на дитячі	Гострі пошесні хвороби	Зокрема дитячі		Maladies contagieuses aiguës	Dont maladies infantiles	Maladies contagieuses aiguës	Dont maladies infantiles
	(a)	(b)	(a')	(b')		(a)	(b)	(a')	(b')
1890	20,34	13,56	198	320	1902	22,51	14 22	76	99
1891	17,44	9,96	—108	— 56	1903	21,73	12,16	— 45	—141
1892	22,28	8,56	358	—112	1904	18,73	11,80	— 389	—213
1893	16,66	8,78	—225	—209	1905	23,47	15,21	38	94
1894	21,52	13,44	238	237	1906	27,85	19,45	427	476
1895	21,14	12,38	175	110	1907	24,27	15,39	18	30
1896	16,33	9,26	—333	—226	1908	25,25	14,32	62	119
1897	18,08	10,81	—188	— 95	1909	32,47	17,99	728	205
1898	19,03	12,90	—124	88	1910	34,37	22,57	860	618
1899	19,80	11,96	— 81	— 34	1911	26,28	16,50	8	— 36
1900	17,77	10,48	—320	—212	1912	21,65	14,47	—534	—287
1901	18,72	10,55	—263	—236	1913	27,76	17,70	13	— 13
					1914	22,57	15,46	—573	—288

R_a, a = +0,776; R_b, b = +0,609. (Див. стор. XXI; v. p. XXI)

Не зважаючи на те, що випадки захворювань реєструвалися дуже неповно надто в 90 роках (як бачили ми, смертність од цих хвороб спадала, захворювальність же „збільшується“) і не рівномірно в різних частинах України, коефіцієнт кореляції поміж загальною смертністю та пошесною захворювальністю дорівнює +0,776, а поміж смертністю та дитячими інфекціями зокрема +0,609. Ці коефіцієнти свідчать про щільний зв'язок і залежність давньої смертності від розвитку пошесних хвороб.

§ 6. Зростання люд-ности УСРР та його чинники. В загальному огляді природного руху населення ми відзначали високий рівень передвоєнного природного приросту і з'ясували, що після другої світової війни, що пояснювати його треба високою шлюбністю та високою народженістю, а ніяк не сприяливу смертністю, бож вона у нас була дуже тяжкою. Природний приріст — це найголовніший чинник зростання людности країни давно оселеної, проте не єдиний. Фактичний зріст залежить також від балансу переселень, переїздів з однієї країни до другої. Ми-ж знаємо, що наша країна постачала численні кадри виселенців: селян-хліборобів головним чином. До Сибіру за 25 років (1889 — 1913) виселилося, не повернувшись назад, 1.368.649 люд. Отже належить тепер зважити нам взаємовідношення природного приросту та переселення за межі УСРР і вплив їхній на справжній приріст людности.

В поданій далі таблиці зібрано з різних офіційних джерел відомості про людність на три дати та чинники зростання — природний і механічний — протягом десятиліття. Країни розміщено за порядком швидкості зросту за все 20-тиріччя, відокремлюючи держави по-за Європою. Легко зауважити, що УСРР за 20 років, не зважаючи на виселення, зросла швидче населенням своїм як будь-яка инша країна Європи. Темп фактичного росту в нас наближався до темпу зростання Австралії, в Європі ж подібний, але менший, мали Сербія та Болгарія. Розглядаючи нарізно два десятиліття, видно, що темп росту в першому десятиріччю XX століття у нас підупав проти 90 років дуже сильно, так що зростанням ми майже зрівнялися з Німеччиною. Легко зауважити далі, що причиною затримки зросту було не тільки зменшення природного приросту — хоч в більшості країн природний приріст в другому десятиріччю протилежно нам збільшився, а найбільше буйним розвитком виселення до Сибіру та Середньої Азії. На початку XX сторіччя в Європі тільки Ірландія, Норвегія, Галичина та Італія зазнали більше втрат виселенням, як УСРР.

Зріст населення різних країн світу в 1891—1900 та 1901—1910 р. р.
Accroissement de la population dans divers pays du monde dans les années 1891 à 1900 et 1901 à 1910.

КРАЇНИ PAYS	Людність 1.1.1891 Population	За 1891 — 1900 у % до 1891 р.				Людність 1.1.1901 Population	Années 1901 — 1910 en pourcentages par rapport à 1901				Людність 1.1.1911 Population	Збільшилося за 20 років у %
		Природ- ний при- ріст	Баланс пересе- лень	Фактич- ний зріст	Accrois- sement naturel		Bilan de l'émigra- tion	Accrois- sement effectif				
УСРР	19 010 687	20,96	— 1,52	19,44	22 706 392	19,79	— 4,12	15,67	26 264 859	38,16		
Сербія	2 161 961	15,99	— 0,68	15,31	2 492 882	16,90	— 0,10	16,80	2 911 701	34,68		
Болгарія	3 247 269	14,45	+ 0,85	15,30	3 744 288	19,64	— 3,80	15,84	4 337 513	33,57		
Німеччина	49 428 470	14,76	+ 0,72	14,04	56 367 178	15,37	— 0,19	15,18	64 925 993	31,35		
Фінляндія	2 380 140	13,33	+ 0,64	13,97	2 712 562	14,08	+ 0,76	14,84	3 115 197	30,88		
Нідерланди	4 511 415	15,29	+ 2,15	13,14	5 104 137	16,80	+ 2,03	14,77	5 858 175	29,85		
Англія і Вельс	29 002 525	12,39	+ 0,24	12,15	32 527 843	12,43	+ 1,54	10,89	36 070 492	24,37		
Бельгія	6 069 321	10,43	+ 0,15	10,28	6 693 548	10,41	+ 0,50	10,91	7 423 784	22,32		
Угорщина	17 463 791	11,20	+ 0,95	10,25	19 254 559	11,84	+ 3,36	8,48	20 886 487	19,60		
Австрія	23 895 413	11,10	+ 1,66	9,44	26 150 708	11,87	+ 2,62	9,25	28 570 800	19,57		
З того Галичина	6 607 816	15,30	+ 4,58	10,72	7 315 939	16,88	+ 6,68	9,70	8 025 675	21,46		
Норвегія	2 004 102	15,17	+ 3,26	11,91	2 242 995	13,68	+ 7,11	6,57	2 390 402	19,28		
Швеція	4 784 981	11,11	+ 3,77	7,34	5 136 441	11,25	+ 3,74	7,51	5 522 403	15,41		
Італія	30 350 350	11,18	+ 4,27	6,91	32 417 474	11,40	+ 4,93	6,47	34 547 424	13,83		
Іспанія	17 796 683	5,43	+ 0,87	4,56	18 607 674	9,49	+ 2,27	7,22	19 951 057	12,10		
Вільна Ірландія	3 468 700	4,31	+ 11,43	— 7,12	3 221 828	5,57	+ 8,12	— 2,55	3 139 688	— 9,49		
Японія	40 453 481	9,45	+ 1,36	+ 10,81	4 825 597	12,36	+ 1,38	13,74	50 984 844	26,03		
Нова Зеландія	625 508	18,77	+ 4,05	22,82	768 278	19,59	+ 10,92	30,51	1 002 679	60,30		
Уругвай	706 524	23,59	+ 8,91	32,50	936 120	20,12	+ 0,82	20,94	1 132 115	60,24		
Канада	4 833 239	—	—	11,13	5 371 315	15,89	+ 18,28	34,17	7 206 643	49,11		
Австралія	3 151 355	18,69	+ 0,79	19,48	3 765 339	16,45	+ 1,07	17,52	4 425 083	40,42		
Чилі	2 618 198	5,44	+ 0,26	11,70	2 924 404	7,80	+ 7,29	15,09	3 365 706	28,55		

Спробуємо тепер переглянути щорічні відомості про рух людности, вирахувавши деякі релятивні числа, що показували б інтенсивність руху, так і взаємовідношення поміж природним та механічним рухом. Використовуючи наведені в § 3 відомості, здобуваємо такі рядки:

РОКИ	На 100 середн. населення за рік припадає					У% до прир. приросту	АННЄЄ	Proportions annuelles pour 1000 personnes de population moyenne					Pourcentages par rapport à l'accro- issement naturel
	Прир. приросту	Висел.	Поверн. назад	Втрата виселєн.	Фактив. зрієт			De l'accro- issement naturel	De l'émigra- tion	Durée au pays	Perles par l'émigra- tion	De l'accro- issement effectif	
1889 . .	19,24	0,13	—	0,13	19,11	0,7	1906 . .	18,08	2,84	0,67	2,17	15,91	15,7
1890 . .	14,48	0,05	—	0,05	14,43	0,4	1907 . .	21,34	6,87	1,35	5,52	15,82	32,2
1891 . .	17,43	0,19	—	0,19	17,24	1,1	1908 . .	18,97	10,68	1,82	8,86	10,11	56,3
1892 . .	12,95	0,61	—	0,61	12,34	4,7	1909 . .	16,39	11,18	2,09	9,09	7,30	68,2
1893 . .	18,23	0,79	—	0,79	17,44	4,3	1910 . .	12,61	7,55	2,29	5,26	7,35	59,9
1894 . .	18,41	1,61	—	1,61	16,80	8,7	1911 . .	20,01	3,83	2,63	1,20	18,81	19,1
1895 . .	16,89	1,59	0,12	1,47	15,42	9,4	1912 . .	21,67	2,23	1,13	1,10	20,57	10,3
1896 . .	22,18	3,94	0,55	3,39	18,79	17,7	1913 . .	18,11	4,40	1,46	2,94	15,17	21,3
1897 . .	22,57	1,29	0,53	0,76	21,81	5,7	1914 . .	18,85	4,90	1,18	3,72	15,13	26,0
1898 . .	20,14	1,16	0,40	0,76	19,38	5,8	1889-93 .	16,46	0,40	—	0,40	16,06	2,2
1899 . .	20,62	2,00	0,55	1,45	19,17	9,7	1894-98 .	20,07	1,91	0,32	1,59	18,48	9,5
1900 . .	21,89	3,69	1,04	2,65	19,24	16,9	1899-03 .	20,34	2,27	0,66	1,61	18,73	11,2
1901 . .	18,64	2,16	0,78	1,38	17,26	11,6	1904-08 .	18,83	4,61	0,87	3,74	15,09	24,5
1902 . .	20,29	1,84	0,58	1,26	19,03	9,1	1909-13 .	17,80	5,79	1,91	3,88	13,92	32,5
1903 . .	20,38	1,72	0,38	1,34	19,04	8,5	1891-1900	19,24	1,72	0,33	1,39	17,85	5,8
1904 . .	20,87	1,17	0,24	0,93	19,94	5,6	1901-1910	18,17	4,84	1,06	3,78	14,39	18,3
1905 . .	14,83	1,10	0,11	0,91	13,92	7,4	1911-1913	19,92	3,49	1,73	1,76	18,16	17,5

Переселення найбушїше розвинулося тільки після першої революції бо ранїше за винятком декїльох років вплив його на зрієт людности був майже непомітний. В час найбільшого розвитку воно знижувало на 26—55% природний прирієт відповідного року. Важливо зазначити тут, що фактивна втрата виселєнням помітно рїзніється від загального числа виселєнцїв бо чимало виселєнцїв навіть сімейних на другий рік поверталися на батьківщину.

В зростанні людності УСРР за час 1889—1914 р. можна відзначити такі періоди. Перший — 1889—1895 роки — доба повільного зростання загальмованого неврожайми та розвитком пошестей. Другий — 1896—1904 роки — період буйного зросту. Третій — 1905—1910 роки — доба японської війни, революції та вибуху пошестів у 1909—1910 році і рівночасно енергійної пересельської політики царського уряду; в цю добу фактичний приріст швидко зменшувався і підкінець підупав нижче як до 1% річного приросту. Нарешті четвертий період — 1911—1914 роки — що урвався світовою війною, відзначився поновленням темпу зростання далеко повільнішого проте, як перед першою революцією; високий, помірно, приріст за ці роки залежав головню від того, що після вибуху пошестів смертність зменшилася. Загалом кажучи після першої революції в зростанні людності УСРР виразно помітно злам на довгочасне затримання росту та поширення виселення.

Пробуючи аналітично виявити зростання людності УСРР, можна виходити з трьох найпростіших гіпотез: 1) постійності темпу роста (геометрична прогресія) 2) сталості абсолютного числа річного приросту (аритметична прогресія) та 3) рівномірної затримки зростання людності. Беручи для зручності обрахунків числа людності УСРР на 1 січня за 27 років (з 1889 до 1915 р.) і зазначаючи перший рік x 1899 = — 13, середній x 1902 = 0 та останній x 1915 = + 13 приходимо до таких рівнянь (y це людність на 1 січня).

$$(1) y = N \log_{10} (4,3601867 + 0,0072505x)$$

$$(2) y = 23112556 + 382546x$$

$$(3) y = N \log_{10} (4,3630204 + 0,0072505x - 0,0000467x^2)$$

Порівняємо чисельність населення вираховану за цими формулами до фактичного населення (в тисячах душ):

	Людність УСРР на 1 січня				Похибки проти фактичної		
	Фактична	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(3)
1890	18.738	18.758	18.522	18.590	+ 20	— 216	— 148
1895	20.264	20.391	20.435	20.416	+ 127	+ 171	+ 152
1900	22.274	22.164	22.344	22.311	— 110	+ 70	+ 27
1905	24.479	24.096	24.260	24.230	— 380	— 219	— 249
1910	26.073	26.193	26.173	26.184	+ 120	+ 100	+ 111
1915	28.160	28.474	28.086	28.144	+ 314	— 74	— 16

Як бачимо, із трьох гіпотез зростання найменш пасує до дійсності гіпотеза геометричної прогресії (1), що дає 16,84‰ річний сталий приріст. Краще наближається до емпіричного ряду аритметична прогресія (2) з 382½ тис. люд. щорічного приросту. При ній коефіцієнт фактичного приросту спадає з 21,09‰ у 1889 до 13,81‰ у 1914 р. Проте найкраще відповідає зросту населення гіпотеза рівномірного спаду коефіцієнта фактичного приросту. Беручи крайні точки матимемо для 1889 р. за формулою (3) 357 тис. приросту та коефіцієнт 19,57‰, а для 1914 р. 392 тис. приросту і 14,10%. За цією ж формулою у 1912 р. абсолютні числа приросту починають спадати.

II. ПРИРОДНИЙ РУХ НАСЕЛЕННЯ У 1924 Р.

MOUVEMENT DE LA POPULATION EN 1924.

§ 7. Aperçu général—§ 8. Nuptialité actuelle—§ 9. Fréquence actuelle des divorces—§ 10. Natalité actuelle—§ 11. Mortalité actuelle

Не маючи певних і перевірених відомостей за природний рух людності УСРР за роки війни й революції та початку налагодження мирного життя доводиться проминаючи їх безпосередньо оперувати числами 1924 р. Загальні підсумки відомого року ми порівнюємо до передвійського п'ятиріччя та останнього „спокійного“ тогочасного року 1913. Подаємо також звідомо неповні відомості 1923 р., хоч обсягу похибки й недоліку цих чисел ще й досі не пощастило з'ясувати доладно. Зазначмо ще, що скрізь у текстовому огляді ми оперуємо числами людності, що різняться проти наведених у таблиці I, бо нині ми можемо вже спертися на попередні підсумки перепису 1926 р., друкуючи ж таблиці нам доводилося виходити лише з менше-більше правдоподібних обчислень*).

*) Див. А. Хоменко. Спроба вирахування населення УСРР на 1 січня 1924 р. „Статист. Бюлетень“ ЦСУ УСРР № 19(75) за 1924 р.

	1909—1913 р.р.	1913	1923	1924	
Середнє населення (тис.)	26.646, ₂	27.528, ₇	26.560, ₀	27.140, ₀	Population moyenne
Шлюбів	255.832	234.404	286.391	312.417	Mariages
Народилося живими	1.139.870	1.150.637	929.451	1.150.811	Nés vivants
Померло (без мертвонар.)	665.647	652.020	450.506	484.998	Décès
Природний приріст	474.223	498.617	478.945	665.813	Excédent de naissances
На 1000 люд.					Prop. pour 1000 hab.
Шлюбів	8.48	8.52	10.78	11.51	Mariages
Народжень	42.78	41.80	34.99	42.40	Naissances
Смертей	24.98	23.69	16.96	17.87	Décès
Прир. приросту	17.80	18.11	18.03	24.53	Excédent de naiss

Оглянувши всі ці числа насамперед впадає в око те, що поміж коефіцієнтами природного руху тільки коефіцієнт народженості 1924 збігається з передвійськовим, і в цьому році народилося дітей однаковісенько стільки, як року 1913. Коефіцієнти смертності та природного приросту 1924 р., як рівняти їх до передвоєнних, замінилися місцями, причому коефіцієнт смертності 1924 проти 1913 р. зменшився аж на $\frac{1}{4}$, а проти п'ятиріччя ще дужче, і відповідно ж збільшився у 1924 р. природний приріст сягаючи такої височини, що її годі знайти в нашій історії. Та все ж найбільше зміну маємо що до шлюбів: їх на цілу третину більше як у 1913 році. Що проказують нам всі ці числа? Як зрозуміти цю сталість і зміни? Що справді змінилося в природному русі і як саме змінилося? Чи ж що лишилось без зміни?

Дати бездоганно правдиву й точну відповідь тепер ми ще безсилі бо не маємо твердих відомостей про склад людности давніше й тепер. Не маючи ж таких відомостей ми можемо йти тільки напомуцки, не гарантуючи себе від помилок та хибних висновків. Перепис 1926 р. дозволить нам висвітлити сучасний стан, проте й тоді проблему розв'язувати можна буде тільки наближено бо для давніх років ми маємо лише перепис 1897, а не часи безпосередньо передреволюційні.

Нині ми можемо тільки йти манівцями щоб збагнути своєрідності сучасного руху населення нашої країни.

Ми можемо в цій справі вдатися до міжнародних порівнянь по перше приглянувшись чи зберегла УСРР ті демографічні позиції, що їх вона мала перед війною (про них мова мовилася в першій частині); можемо порівняти також наші зміни до змін по інших країнах. (Дивись табл. на стор. XXXVI).

В окремій таблиці ми подаємо підсумки за 1924 р. для держав різних частин світу вибраних нами в більшості з урядових публікацій. З цієї таблиці легко вичитати, що головніші відзнаки нашої країни: висока шлюбність, народженість та природний приріст ще яскравіше виступають аніж давніше. Разом з тим коефіцієнт смертності наш остільки зменшився, що хоч ми не ведемо тепер перед у смертності, проте все ж не дійшли ще до того рівня загальних коефіцієнтів смертності, що мають культурніші країни світу.

Ці загальні висновки належить проте деталізувати де-вчому. Треба брати нарідно країни, де „нормальний“ склад людности здеформовано було війною. Треба зважити ще й те, що хоч рік наш 1924 календарно відповідає рокові 1924 р. по інших країнах, що брали участь у світовій війні, проте так-би мовити „історично“ він припадає на іншу стадію у нас: Перехід на „мирні“ рейки для більшості країн можна відзначати 1920 р., отже рік 1924 не знаменує собою року початку відбудовчої доби. Навпаки у нас тільки 1923 рік можна уважати переломовим, бо відбудовчий процес наш почато з запізненням. Зважаючи також на те, що державні кордони багатьох країн замінилися а тому порівнювати давнє до сучасного можна тільки зробивши відповідні перерахунки ми подаємо ще одну табличку де ставимо поруч загальні коефіцієнти 1913, 1920 і 1924 р. додержуючись нових державних меж. (Дивись табл. на стор. XXXVI-XXXVII).

В більшості країн що воювали коефіцієнти народжень 1920 р., тоб-то по замиренню, є майже тотожні до коефіцієнтів 1913 р., проте згодом вони зменшувалися. В країнах нейтральних це зменшення виступає навіть виразніше. Отже взаємовідношення нашого коефіцієнту народженості 1924 до передвійського відповідає тому, що спостерегаємо по інших країнах, як що ми вважатимемо, що початок відбудовчого процесу у нас припізнився.

Природний рух населення різних країн світу у 1924 році.

Увага. Числа, зазначені в дужках, стосуються 1923 р.

КРАЇНИ	Пересічна людність (тис. люд.)	Шлюбів	Роздук	Живонаро- дженя	Померлих	Зокрема немовлят	На 1,000 середнього населення					Проп. прар.	На 1,000 насе- лени, помер- лих до року
							Прар. прар.	Шлюбів	Роздук	Народжен.	Смертей		
РСФРР (47 губ) .	...	817 902	74 930	3 190 365	1 734 645	...	1 455 720	10,9	1,0	42,7	23,2	19,5	...
УСРР	27 140,0	312 417	40 367	1 150 811	484 998	147 114	665 813	11,51	1,49	42,4	17,9	24,5	128
БСРР	...	44 665	2 576	159 010	61 712	15 741	97 298	10,9	0,63	38,8	15,1	23,7	99
Румунія	16 860,0	154 173	(8 241)	622 580	382 915	(125 830)	239 665	9,14	(0,50)	36,9	22,7	14,2	(207)
Польща західна .	4 225,0	28 174	...	134 380	66 282	22 471	68 098	6,66	...	31,8	15,7	16,1	167
Еспанія	21 864,9	158 816	...	649 615	430 474	92 729	219 141	7,21	...	29,7	19,7	10,0	143
Литва	2 189,1	17 560	...	63 864	35 493	10 834	28 371	8,04	...	29,2	16,2	13,0	170
Італія	39 916,8	306 830	...	1 244 470	662 870	142 034	461 600	7,69	...	28,2	16,6	11,6	126
Угорщина	8 248,0	75 060	6 246	221 462	167 668	42 810	53 794	9,10	0,76	26,8	20,3	6,5	193
Чехо-Словаччина	14 051,2	125 905	5 265	363 156	215 711	53 756	147 445	8,96	0,38	25,8	15,3	10,5	148
Нідерландія . . .	7 263,9	56 433	2 071	182 430	71 167	11 055	111 263	7,77	0,29	25,1	9,8	15,3	61
Фінляндія	3 247,0	22 048	578	78 057	53 442	8 348	24 615	6,79	0,18	24,0	16,4	7,6	107
Латвія	1 836,0	15 534	...	41 172	28 899	4 152	12 773	8,46	...	22,4	15,5	6,9	101
Ірландія (північна)	1 279,0	7 514	...	28 496	20 299	2 411	8 197	5,87	...	22,3	15,9	6,4	85
Скотія	4 881,6	32 352	438	106 900	70 357	10 446	36 543	6,63	0,09	21,9	14,4	7,5	98
Данія	3 377,0	26 471	1 710	73 834	38 107	7 243	35 727	7,84	0,51	21,9	11,3	10,8	98
Норвегія	2 742,6	16 586	636	57 719	30 850	2 903	26 869	6,05	...	21,1	11,3	9,8	...
Австрія	6 582,9	52 845	5 508	142 141	98 055	18 056	44 086	8,03	0,84	21,6	14,9	6,7	128
Німеччина	62 135,0	440 039	(33 939)	1 270 820	759 075	138 012	511 745	7,08	0,55	20,5	12,2	8,3	108
Бельгія	7 705,2	80 480	2 958	155 520	101 413	(15 750)	54 107	10,44	0,38	20,2	13,2	7,0	(100)
Ірландія Вільна .	3 161,0	14 822	—	63 402	40 180	4 543	18 222	4,89	...	20,1	14,3	5,8	72
Франція	40 030,0	355 923	21 033	752 101	679 885	64 287	72 216	8,89	0,53	18,8	17,0	1,8	85
Швейцарія	3 917,8	28 516	(2 005)	73 503	48 876	(4 571)	24 632	7,28	(0,51)	18,8	12,5	6,3	(61)
Англія і Вельс .	38 746,0	296 416	2 286	729 933	473 235	54 813	256 698	7,65	0,06	18,8	12,2	6,6	75
Естонія	1 113,2	8 761	435	20 218	16 918	2 142	3 800	7,86	0,39	18,2	15,2	3,0	110
Шведи	6 020,9	37 484	1 634	109 009	71 991	6 498	37 018	6,23	0,27	18,1	12,0	6,1	60
Чилі	3 880,2	28 273	...	155 100	114 172	41 297	40 928	7,27	...	39,9	29,4	10,5	266
Японія	59 138,9	513 130	51 770	1 998 520	1 254 946	312 267	743 574	8,68	0,88	33,3	21,2	12,0	156
Аргентина	9 232,8	67 178	...	298 130	130 209	...	167 921	7,27	...	32,3	14,1	18,2	...
Південна Африка	1 610,8	12 709	(660)	42 349	15 503	3 122	26 846	7,89	(0,42)	26,3	9,6	16,7	74
Уругвай	1 621,2	9 173	231	41 880	19 132	(4 166)	22 748	5,66	0,14	25,8	11,8	14,0	104
Канада	6 735,0	47 538	530	157 595	66 197	12 375	91 498	7,03	0,08	23,4	9,8	13,6	79
Австралія	5 806,7	45 869	1 544	134 927	54 980	7 701	79 947	7,90	0,27	23,2	9,5	13,7	57
Сполуч. Держави*)	112 078,6	1 178 318	170 952	1 930 614	1 006 994	136 730	923 620	10,50	1,52	22,6	11,8	11,2	71
Нова Зеландія . .	1 298,6	10 259	526	28 014	10 767	1 127	17 247	7,90	0,41	21,57	8,29	13,28	40

PAYS

Population moyenne (en milliers)	Marriages	Divorces	Naissances vivantes	Décès	Dont nourri- sons	Excédent des naissances	Marriages	Divorces	Naissances	Décès	Excédent des naissances	Naissances de m- in d'un an	1000 naissances
Pour 1000 pers. de population moyenne													

I. Країни Заходу Європи, що воювали.

	Народження			Смерти			Шлюби		
	1913	1920	1924	1913	1920	1924	1913	1920	1924
Англія і Вельс	24,1	25,5	18,8	13,8	12,4	12,2	7,8	10,1	7,7
Німеччина	26,9	25,7	20,5	15,2	15,4	12,5	7,8	14,5	7,1
Бельгія	22,4	22,1	20,2	11,6	13,8	13,2	8,0	14,8	10,4
Франція	18,8	21,3	18,8	17,8	17,2	17,0	7,6	15,9	8,9
Італія	31,7	31,8	28,2	18,7	18,8	16,6	7,5	15,0	7,7
Австрія	23,1	22,4	21,4	17,8	19,0	14,9	6,9	13,5	8,0
Чехи	28,9	26,6	25,9	19,3	19,0	15,4	7,5	13,5	9,0

II. Країни Сходу Європи, що воювали

УСРР	41,8	...	42,4	23,7	...	17,9	8,5	...	11,5
Болгарія	40,1	39,9	39,7	21,3	21,4	20,7	...	14,1	...
Угорщина	...	31,2	26,8	...	21,2	20,3	...	13,0	9,1
Румунія	42,1	33,7	36,0	26,1	25,9	22,7	9,2	12,9	9,1

*) Статистика народжень і смертей в Сполуч. Державях півн. Америки стосується до 85 421,7 тис. люд.

III. Невтральні країни Європи.

	Народження			Смерті			Шлюби		
	1913	1920	1924	1913	1920	1924	1913	1920	1924
Швейцарія	23,1	20,9	18,8	14,3	14,4	12,5	6,9	9,0	7,3
Норвегі	25,1	26,1	21,7	13,3	12,8	11,1	6,2	7,0	6,0
Шведи	23,2	23,6	18,1	13,7	13,3	12,0	5,9	7,8	6,2
Данія	25,6	25,4	21,9	12,5	12,9	11,3	7,2	8,8	7,8
Нідерланди	28,3	28,4	25,1	12,4	12,0	9,8	7,8	9,6	7,8
Іспанія	30,4	30,0	29,7	22,1	23,8	19,7	8,4	8,4	7,2

IV. Позаєвропейські країни.

Японія	33,2	36,2	33,8	19,4	23,4	21,2	8,2	9,8	8,7
Чилі	41,0	39,7	39,9	31,3	31,3	29,4	6,3	6,8	7,3
Австралія	28,1	25,4	23,2	10,7	11,5	9,5	8,6	9,6	7,9
Нова Зеланд	26,1	25,1	21,6	9,5	10,2	8,9	8,2	10,2	7,9

Інша справа коефіцієнт смертності. У 1920 р. він для багатьох країн так само, як і коефіцієнт народженості, держиться рівня 1913 р. і лише згодом схиляється до зменшення. Проте до 1924 р. ані в одній країні коефіцієнт смертності не спав так сильно, як у нас. Найбільший по нас спад мають Чехи, Австрія, Німеччина та Румунія а з поміж країн невтральних Нідерланди, Норвегі й Швейцарія. Отже великий спад загального коефіцієнта смертності у нас без сумніву являє собою, щось виїмкове, що належить докладно вистудювати.

Наш коефіцієнт шлюбності 1924 р. не сягає коефіцієнтів 1920 р. більшості держав що воювали, але він є найвищим по-між коефіцієнтами 1924 р. бо інші країни майже всі повернулися до передвійськового рівня. Оскільки після 1924 р. в нашій країні такого повороту виразного не помітно, шлюбність сучасна висока є так само важливою статистичною проблемою. Нема сумніу, що в піднесенню шлюбності після революції не аби-яку вагу має еволюція сучасного шлюбу і нетривкість офіційного (реєстрованого) шлюбу. Про це свідчить між иншим незнано високий коефіцієнт розлучності.

Подаємо наприкінці загальний звіт природного руху населення УСРР за 1923 р. Попереджуємо, що підсумки ці не охоплюють усіх випадків народжень та смертей, зокрема найменше повні є відомості про померлих немовлят навіть по тих губерніях де зібрано увесь матеріал од ЗАЦС'ів. Через організаційні дефекти (бракувало статкартки в книжках місцевого зразку) число померлих молодшими від одного року на Одещині й Донеччині почастило з'ясувати тільки для міст (див. табл. на стор. XXXVIII).

§ 8. Сучасна шлюбність

Наша шлюбність була високою і давніше, проте такої великої як у нас тепер по інших країнах світу немає, навіть наші північні судідки РСФРР та БСРР стоять позад нас коефіцієнтом шлюбності. Що правда у всіх народів, що воювали, по замирінню число шлюбів дуже піднеслося, бо справляли шлюби демобілізовані вояки, виходили на ново й ті, що полицилася удовими внаслідок побільшеної за часів скрути смертності. Можна-б гадати, що і в нас у 1924 р. шлюбність була високою тому, що після заспокоїння, упорядкування громадського життя люди заходилися і своє власне життя впорядковувати. Може і в цьому є правда, проте високий рівень шлюбності й до тепер не спадає. Так само не пояснює нам це припущення однієї дуже яскравой своєрідності сучасної шлюбності, а саме того, що вона багато більше піднеслася по містах, як по селах. Нині міська шлюбність стала більша за сільську, а давніше вона була кілька разів меншою.

За найважливішу причину високого рівня шлюбності найчастіше уважають ранні шлюби. Справді, якщо шлюб беруть замолоду, то його можуть взяти більше осіб бо людей старшого віку буває менше, як молодших. Ранній шлюб також легше призводить до з'удовіння ще й не старих людей і цим саме ніби природньо дозволяє ще раз дружити тим, хто зудовів. Доведемо на числах ці твердження. Віковий склад молодих в УСРР та по інших країнах виглядає так:

Загальні підсумки природного руху населення УСРР у 1923 році.
Résultats du mouvement de la population de l'Ukraine en 1923.

Gouvernements Villes (par groupes). Mouvement par mois	Шлюбів	Розаук	Народилося живими			Померло (без мертво- народж.)			З того недоживши до 1 року			
			Хлоп- ців	Дів- чаток	Разом	Чо- лов.	Жі- нок	Разом	Хлоп- ців	Дів- чат	Разом	
Волинський	15 958	1 302	34 891	31 903	66 794	15 028	13 746	28 774	4 507	3 308	7 815	
Донецька	24 763	3 363	41 461	38 696	80 157	16 307	15 235	31 542	262	192	454	
Катеринославська	36 288	4 103	59 429	54 798	114 227	26 983	25 134	52 117	7 092	5 331	12 423	
Київська	47 972	4 879	82 881	77 313	160 194	39 042	36 394	75 436	10 548	8 073	18 621	
Одеська	36 547	4 605	53 900	48 511	102 411	27 123	24 858	51 981	709	549	1 258	
Подільська	35 052	4 189	60 031	55 204	115 235	32 602	31 920	64 522	7 971	6 669	14 640	
Полтавська	32 920	2 716	57 459	53 804	111 263	20 185	26 948	56 133	7 687	6 005	13 692	
Харківська	36 115	4 160	54 033	50 817	104 850	28 611	26 639	55 250	8 262	6 812	15 104	
Чернігівська	20 776	2 017	38 448	35 872	74 320	17 978	16 773	34 751	5 251	4 038	9 289	
Лісостеп	188 793	19 263	327 743	304 913	632 656	163 446	152 420	314 866	44 226	34 935	79 161	
Степ	97 598	12 071	154 790	142 005	296 795	70 413	65 227	135 640	8 063	6 072	14 135	
Разом УСРР	286 391	31 334	482 533	446 918	929 451	232 859	217 647	450 506	52 289	41 007	93 296	
З того числа в містах:												
з нас. понад 100 т.	22 062	3 505	15 528	14 379	29 907	8 452	7 749	16 201	1 601	1 172	2 673	
„ „ „ 50—100 т.	5 761	1 068	5 781	5 021	10 802	3 217	2 829	6 046	661	541	1 202	
„ „ „ 20—50 т.	11 968	1 877	12 648	11 563	24 211	6 754	5 920	12 674	1 429	1 115	2 544	
з нас. менше за 20 т.	3 653	671	4 181	3 827	8 008	2 139	1 926	4 065	471	362	833	
Разом в 54 гол. містах	43 477	7 121	38 138	34 790	72 928	20 562	18 424	38 986	4 062	3 190	7 252	
Разом в инш. селищах	242 914	24 213	444 395	412 128	856 523	212 297	199 223	411 520	48 227	37 817	86 044	
УСРР: L'Ukraine entière	Січень	50 838	3 580	30 950	27 701	58 651	22 537	20 475	43 012	4 795	3 377	8 172
	Лютий	34 455	3 673	29 265	27 200	56 465	23 403	21 856	45 259	4 730	3 696	8 426
	Березень	5 459	2 469	28 078	26 976	55 654	21 090	20 068	41 158	3 765	2 948	6 713
	Квітень	19 372	2 531	27 981	25 693	53 674	21 717	19 817	41 534	3 725	2 794	6 519
	Травень	47 845	3 173	34 112	30 575	64 687	18 639	17 204	35 843	3 378	2 686	6 064
	Червень	9 775	2 723	30 339	36 336	75 675	16 571	15 253	31 824	3 596	2 911	6 507
	Липень	12 524	2 666	46 189	42 276	88 465	15 894	14 549	30 443	4 273	3 419	7 692
	Серпень	11 632	2 350	54 093	49 689	103 782	17 226	16 027	33 253	5 069	4 034	9 103
	Вересень	16 977	2 228	50 977	47 205	98 182	17 706	16 432	34 138	5 434	3 394	9 828
	Жовтень	31 647	2 209	53 773	49 978	103 751	18 797	17 888	36 685	5 228	4 131	9 359
	Листопад	40 697	2 077	47 069	44 441	91 510	17 570	17 200	34 770	3 885	3 131	7 016
	Грудень	5 170	1 655	40 107	33 848	73 955	21 709	20 878	42 587	4 411	3 486	7 897
Разом	286 391	31 334	482 533	446 918	929 451	232 859	217 647	450 506	52 289	41 007	93 296	
Зокрема 54 міста. 54 principales villes	Січень	4 213	609	2 212	2 000	4 212	1 975	1 759	3 734	275	185	460
	Лютий	3 921	589	2 345	2 077	4 422	1 774	1 698	3 472	239	177	416
	Березень	2 492	601	2 852	2 643	5 495	1 820	1 509	3 329	241	181	422
	Квітень	3 118	621	2 651	2 378	5 029	1 822	1 416	3 268	267	208	475
	Травень	4 514	637	3 286	2 912	6 198	1 669	1 403	3 072	255	202	457
	Червень	3 156	604	3 274	2 964	6 238	1 682	1 490	3 172	369	302	671
	Липень	3 445	655	3 698	3 343	7 041	1 741	1 488	3 229	511	374	885
	Серпень	3 766	618	3 823	3 609	7 432	1 539	1 426	2 965	400	359	759
	Вересень	3 543	606	3 607	3 232	6 839	1 532	1 416	2 948	405	312	717
	Жовтень	4 426	622	3 782	3 459	7 241	1 721	1 602	3 323	418	330	748
	Листопад	4 485	538	3 353	3 095	6 448	1 598	1 570	3 168	319	285	604
	Грудень	2 398	421	3 255	3 078	6 333	1 689	1 617	3 306	363	275	638
Разом	43 477	7 121	38 138	34 790	72 928	20 562	18 424	38 986	4 062	3 190	7 252	

Примітка. Число померлих немовлят (дітей, що померли не доживши до 1 року) на Одещині й Донецьчині стосуються лише до міської людності, до того ж в рядках „54 міст“ підсумки подано лише з 53, бо для Сталина (на Донецьчині) не пощастило зібрати й розробити карток про смерть.

Розподіл молодих 1924 р. в різних країнах за віком.

Répartition par groupes d'âge des nouveaux ma- riés de 1924 dans les divers pays	УСРР Ukraine	ВСРР Russie Blanche	Японія Japon	Угорщина *) Hongrie	Канада *) Canada	Італія Italie	Польща Pologne	Австрія Autriche	Данія *) Danemark	Литва Lituanie	Німеччина Allemagne
	Ч о л о в і к и (H)										
мен. за 20	130	64	28	40	20	20	6	24	3	16	5
20—24 . . .	486	423	325	380	320	334	379	312	291	250	322
25—29 . . .	209	293	363	285	315	350	351	319	392	371	342
30—30 . . .	111	160	194	195	237	203	179	249	224	244	214
40—49 . . .	88	39	61	57	67	48	48	62	57	64	72
50—59 . . .	18	21	27	26	20	22	23	23	31	33	33
60 і б. . . .	8	21	8	16	15	15	15	11	10	24	12
Разом . . .	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
	Ж і н к и (F)										
мен. за 20 .	322	257	241	277	225	175	127	148	103	118	76
20—24 . . .	457	487	483	386	408	463	481	418	452	396	452
25—29 . . .	127	162	153	175	192	215	241	237	273	279	270
30—30 . . .	66	74	83	113	119	110	113	148	131	159	150
40—49 . . .	20	14	29	30	35	23	23	35	31	34	38
50—59 . . .	7	5	9	19	15	9	9	10	8	10	11
60 і б. . . .	1	2	—	—	6	5	3	4	2	4	3
Разом . . .	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000

Як бачимо — величезні різниці! На Україні, напр, чоловіки молодші за 25 р. становлять майже $\frac{2}{3}$ усіх молодих, по інших країнах заледве $\frac{1}{3}$. Жінки-молоді того-ж віку становлять у нас $\frac{1}{3}$, по інших, же країнах їх багато менше. Навіть в Японії, де жінки можуть починати шлюбне життя раніше, як у нас, пайка тих, що рано одружуються, менша за пайку! Цю перевагу ранніх шлюбів можна зілюструвати ще таким підрахунком: прирівняємо скрізь число молодих-жінок віком 20-24 р. до 1000 і вирахуємо, зваживши нерівність інтервалів віку, скільки тоді припадатиме на молодих іншого віку:

	УСРР (1924)	Пруен (1924)	Шведи (1918-20)	Австралія (1924)
мол. від. 16 р.	8	1	0	0
16	200	24	6	2
17	664	100	24	20
18 і 19	1323	409	411	132
20—24	1000	1000	1000	1000
25—29	278	591	746	567
30—34	97	230	324	236
35—39	49	106	140	117
40—44	26	64	66	54

Поміж тими, що дружаться у нас найбільше жінок 18-19-20 років (зазначити точніше не можна, бо молодих 1924 р. не розроблено за одностатками). По інших країнах максимальне число молодих припадає на такий вік (перше число вік молодого, друге молодого).

Канада (1923) . . .	23	21	Німеччина (1924) . .	24	22
Австралія (1924) .	24	21	Норвегія (1924) . . .	24	23
Нова Зеландія (1924)	24	21	Шведи (1918-20) . .	25	23

У нас - же найбільше чоловіків забирає шлюб у 20—21—22 р.

Сімейний стан перед одруженням у молодих різних країн подано в цій ось таблиці (загальне число молодих—1000).

*) Угорщина й Данія за 1922 р. Канада за 1923 р. Польща не вся, а тільки західна.

Etat de famille antérieur des nouveaux mariés (proportions pour 1000 conjoints).

КРАЇНИ та РОКИ	Ч о л о в і к и Hommes				Ж і н к и Femmes				PAYS ET ANNÉES
	Парубки Garçons	Удовці Veufs	Розлучені Divorcés		Дівки Filles	Удовниці Veuves	Розлучені Divorcées		
УСРР, 1921	826	108	66		840	108	52		Ukraine 1921
Японія, 1924	850	83	67		911	30	59		Japan 1924
Південна Африка, 1923	872	104	24		890	84	26		Afrique du Sud 1923
Німеччина, 1924	858	100	42		908	65	32		Allemagne 1924
БСРР, 1924	871	90	39		890	74	36		Russie Blanche 1924
Швейцарія, 1922	872	91	37		911	55	34		Suisse 1922
Польща (Західна), 1924	891	104	5		936	59	5		Pologne (occident.) 1924
Естонія 1924	894	84	22		932	54	14		Estonie — 1924
Данія, 1922	900	70	30		942	33	25		Danemark 1922
Канада, 1923	901	92	7		917	76	7		Canada 1923
Нова Зеландія, 1924	903	71	26		914	56	30		Nouvelle Zélande 1924
Іспанія, 1923	906	94			954	46			Espagne 1923
Англія і Вельс, 1923	909	85	6		924	71	5		Angleterre et Pays de Galles 1923
Нідерланди, 1924	910	68	22		945	35	20		Pays Bas 1924
Норвегія, 1923	913	76	10		955	38	7		Norvège 1923
Італія, 1924	920	80			954	46			Italie 1924
Австралія, 1924	923	63	15		932	52	16		Australie 1924

І що до сімейного стану молоді наші різняться від інших країн бо ніде немає такого низького відсотку перших шлюбів поміж молодими чоловіками і надто жіноцтвом, як на УСРР. Впадає в око дуже велика пайка жінок удовиць і розлучених, так само вражають розлучені й по-між чоловіками бо подібний до нашого відсоток розлучених має тільки Японія.

Для порівняння наведемо для УСРР пересічні числа за 1906-10 р. р.

Ч о л о в і к и		Разом шлюбів	Ж і н к и	
Парубки	Удовці й розлучені		Дівки	Удовниці й розлучені
193809	32911	226720	203605	21.115
85,48	14,52	100,00	90,69	8,31

Зважаючи на те, що розлучені давніше дуже рідко траплялися поміж молодими, констатуємо, що в сімейному складі молодих жінок зайшли більші зміни, зокрема збільшилося молодих-удовиць; у чоловіків-же зміни менші, до того-ж відсоток удівців помітно знизився.

Відомості про сімейний склад молодих перед одруженням, якщо відкинути зловживання полекшені тим, що для реєстрації шлюбу подавати документів не треба,—зловживання ці навряд чи широко поширено—спростовують думку ніби зріст шлюбності пояснюється великим відсотком кількарізових шлюбів. Одруження розлучених, беручи УСРР в цілому, у 1924 р. не становили й 7% від усіх шлюбів, загальний-же коефіцієнт шлюбності піднісся, як знаємо, багато більше. Правдоподібною здається думка про те, що шлюбність зросла переважно серед молоді (на це могло вплинути як наше законодавство земельне й податкове, так і відмінні умови військової служби) і знаючи про легкість зірвання шлюбу одружуються майже всі, хто тільки хоче. Ранні і дуже поширені шлюби ведуть ніби-то до того, що швидко вичерпуються всі шлюбоздатні, в старшому-ж віці молодих забирає шлюб не багато, та й то вже беруть його вдруге, або й більше. Ось таке порівняння сімейного стану молодих 1924 р. однакового віку в різних країнах виказує на вичерпаність шлюбоздатних у молодих літах (див. табл. на стор. ХLI).

Отже, після 40 років жінки, а 45 років чоловіки у нас дружаться самі лише удові й розлучені; в інших-же країнах „підгоптані“ парубки й „сині“ дівки наважуються брати шлюб і пізніше.

Можна-б гадати також, що побільшена шлюбність сучасна залежить від зміни вікового складу людности. На жаль ми не маємо відомостей про сімейний склад сучас-

Відсоток молодих, що дружаться вперше, поміж усіма молодими цього віку.

Pourcentages des nouveaux mariés en premières noces par rapport à la totalité des nouveaux mariés de l'âge respectif

	Мол. від 20 р.	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49	50—54	55—59	60+	Разом
Чоловіки											
УСРР	97,9	94,1	83,0	62,2	40,0	21,2	12,3	7,9	4,5	4,2	82,6
Пруси	100,0	99,5	96,8	85,3	64,7	45,1	30,9	19,7	11,3	8,0	85,9
Японія	98,8	97,6	92,9	76,1	55,3	43,0	34,8	32,8	28,4	23,8	85,0
Австралія	100,0	99,8	98,5	93,2	81,9	67,6	56,4	43,3	30,4	21,0	92,3
Жінки											
УСРР	98,0	91,5	65,8	36,2	22,2	12,5	6,1	4,0	3,0	1,9	84,0
Пруси	99,9	99,2	91,5	76,3	53,7	42,1	33,7	24,9	18,6	11,8	90,1
Японія	99,2	96,7	86,2	70,2	59,6	51,6	45,2	39,6	34,6	28,4	91,2
Австралія	99,9	99,4	96,1	84,7	71,2	52,7	48,7	36,7	26,9	21,8	93,2

ного населення, знаємо тільки, та й то не цілком певно, склад що до віку. Вважаючи, що випадки одружень чоловіків після 75 р., а жінок після 65 р. трапляються дуже зрідка, вирахуємо скільки шлюбів припадає на 1000 людей шлюбного віку у 1895—1898 р. та у 1924 р.

	1897 р.	1924 р.	1895-98 р.	1924 р.
Чоловіки 18-74 р.	5.462.544	6.705.862	34,1	46,6
Жінки 16-64	5.571.018	7.785.850	33,4	40,1
Разом	11.033.562	14.491.712	16,73	21,58
Шлюбів	186.275	312.417	—	—

Як бачимо, ці коефіцієнти шлюбності зросли у 1924 р. проти 90-их років для чоловіків на 37%, а для жінок на 20%, пересічно - ж на 30%. Загальний коефіцієнт шлюбності у 1895-1898 р. виносив 8,85%, а в 1924 р. 11,51%, тоб-то збільшився теж на 30%. Отже зміна вікової структури населення не є впливовою причиною для збільшення загального коефіцієнта шлюбності, а шлюбність у нас таки справді збільшилася. Проте зміна вікового складу населення все ж хоч і небагато, а повинна вплинути, бо наймолодші чоловіки 18-24 р. становили у 1897 р. 23,2% до всього числа чоловіків 18-74 р., а у 1924 р. 25,7%, те ж саме для жінок (група 16-24 років до 16-65 р.) збільшилося з 31,1% до 33,3%. Вимірюючи збільшення шлюбності, тому обережніше буде казати, що воно збільшилося проти передреволюційної для УСРР в цілому на 20%. Проте підрахунок цей є тільки гіпотетичний, бо ж ми не знаємо сучасного сімейного складу.

Порівняння чисел людності шлюбного віку, з'ясовує нам одну з дуже важливих рис сучасності: а саме — непропорційність у числах чоловіків та жінок, що їм не мали у 1897 р. Ця диспропорція — наслідок війни та революції — є безумовно чималою вагою чинником до збільшення шлюбності.

Проаналізуємо тепер нарізно шлюбність в містах і селах*).

Сімейний склад молодих у 1924 р. у відсотках до загального числа молодих:

Etat de famille des nouveaux mariés en pourcentages par rapport au chiffre total des nouveaux mariés de 1924.

	Парубки Garçons	Удівці Veufs	Розлучені Divorcés	Разом Total	Дівки Filles	Удовині Veuves	Розлучені Divorcées	
УСРР	82,60	10,82	6,50	100	83,97	10,86	5,17	L'Ukraine
міста головніші	83,14	8,22	8,64	100	81,86	10,70	7,44	principales villes
з'окрема 4 велик. села *)	88,19	7,77	9,04	100	84,50	10,28	8,22	dont 4 grand villes
	82,52	11,22	6,26	100	84,29	10,89	4,82	villages

Відсоток молодих, що забирають шлюб у перше, а так само й удовиць, майже однаковий в містах і селах. Найвиразніше різняться молоді в містах тим, що поміж них, а надто в містах великих, розлучених є багато більше, як по селах. Проте з цих чисел

*) „Містами“ тут і далі ми називаємо підсумки по 54 головніших містах УСРР, „селами“ всю решту селищ, куди входять і офіційні й „статистичні“ міста. План розробки відомостей природного руху не дозволяє вилучити все міське населення.

робити висновків про одміни міської й сільської шлюбності не можна, бо сімейний склад молодих залежить від сімейного та вікового складу людности та від напружености шлюбності в різних вікових групах. Ми не знаємо які тепер в цьому ріжниці поміж містами й селами. За перестарілими відомостями 1897 р. ці ріжниці найяскравіше виявляються якщо порівнювати села до чотирьох великих міст (інші міста стоять посередині).

Сімейний склад людности сел УСРР та 4 великих міст у 1897 р.
Etat civil de la population des villages et des 4 grandes villes de l'Ukraine en 1897 (pourcentages par rapport au chiffre total de chaque groupe d'âge)
(у % до загальної чисельности кожної вікової групи)

Ч О Л О В І К И Hommes		17—19	20—29	30—39	40—49	50—59	60+	Разом 17 років і старші
Парубки	Села	95,04	30,23	4,68	2,07	1,51	1,49	21,79
Garçons	4 міста	98,94	66,24	24,13	15,64	11,87	9,03	45,13
Одружені	Села	4,95	63,28	94,18	94,57	88,84	67,02	72,45
Maries	4 міста	1,05	33,23	73,72	79,33	78,17	67,53	51,26
Удовці	Села	0,01	0,44	1,07	3,28	9,55	31,34	5,69
Veufs	4 міста	0,01	0,47	1,85	4,62	9,52	23,03	3,40
Розлучені	Села	0,00	0,05	0,07	0,08	0,10	0,15	0,07
Divorcés	4 міста	—	0,06	0,30	0,41	0,44	0,41	0,21

Ж І Н К И Femmes		15—16	17—19	20—29	30—39	40—49	50—59	60+	Разом 15 років і старші
Дівки	Villages	99,41	79,68	14,99	2,78	2,09	1,70	2,04	21,21
Filles	4 villes	99,40	90,03	41,23	13,58	9,91	7,91	7,33	34,01
Одружені	Villages	0,57	20,19	83,84	93,17	86,60	73,38	42,20	68,11
Mariees	4 villes	0,60	9,77	55,88	74,20	66,67	48,87	22,55	49,01
Удовниці	Villages	0,02	0,10	1,04	3,90	11,17	24,78	55,56	10,56
Veuves	4 villes	0,00	0,16	2,20	10,99	23,39	42,49	69,71	16,26
Розлучені	Villages	0,00	0,02	0,13	0,15	0,14	0,14	0,20	0,12
Divorcées	4 villes	—	0,04	0,69	1,23	1,03	0,73	0,41	0,72

З цих рядків насамперед з'ясується таке: по містах у всіх вікових групах давніше одружених було багато менше, як по селах, а натомість число ніколи недружених (парубків і дівок) до кінця життя залишалося більше. Так, напр., поміж двадцятилітніми по великих містах одружених чоловіків було тільки на $\frac{1}{3}$, а по селах на $\frac{2}{3}$. По-друге, удовців по селах уже з 40 років стає більше як парубків, по великих містах парубків аж до 60 р. було більше як удових. По-третє, в містах було багато більше удових жінок аніж по селах, чоловіків же удових майже однаково. (Це легко зрозуміти чому, коли згадаємо одміни у смертності міст та сел). Загальний висновок з усіх цих порівнянь є той, що міська шлюбність проти сільської була давніше виразно „ненормально“ — низькою, вона не забезпечувала аніяк „нормального“ за тих часів подружнього життя. До того ненормальність ця обтяжує ще й те, що навіть те замале число одружених чоловіків, що жили по містах, на справді значною мірою були „солом'яними удовцями“, тоб-то жили самі по містах, своїх жінок по селах залишавши. Ось числа, що це доводять:

9. II. 1897 р. було одружених:

	по селах	по всіх містах	зокрема по великих	Разом УСРР
Чоловіків	3.549.022	517.147	185.669	4.066.169
Жінок	3.602.058	454.397	149.998	4.056.455
Ріжниця	+ 53.036	— 62.750	— 35.671	— 9.714
Теж у %	+ 1,5	— 12,1	— 19,2	— 0,2

Отже по великих містах $\frac{1}{3}$ одружених чоловіків у 1897 р. жила окремо від своїх жінок. Війна й революція радикально змінила демографічне обличчя сучасної людности. На міському населенні ці зміни можна простежити порівнявши переписи 1923 р. до 1897 року.

Сімейний стан міської людности УСРР у 1897 р. та 1923 р.
Etat civil de la population urbaine de l'Ukraine en 1897 et 1924.

Вік Groupes d'âge	Парубки Célibataires		Одружені Mariés		Удовці Veufs		Розлучені Divorcés		Разом Total
	1897 р.	1923 р.	1897 р.	1923 р.	1897 р.	1923 р.	1897 р.	1923 р.	

I. Чотири великих міста

4 grandes villes

а) чоловіки hommes

15—19	99,32	98,85	0,67	1,14	0,01	0,01	—	0,00	100
20—29	66,24	59,69	33,33	39,52	0,47	0,51	0,06	0,28	100
30—39	24,13	16,80	73,72	80,86	1,85	1,74	0,20	0,60	100
40—49	15,64	8,73	79,33	86,59	4,62	4,03	0,41	0,65	100
50—59	11,87	6,95	78,17	83,59	9,52	8,84	0,44	0,62	100
60+	9,03	5,33	67,53	71,73	23,03	22,44	0,41	0,50	100
Разом	47,72	38,34	48,84	57,78	3,24	3,46	0,20	0,42	100

б) жінки femmes

15—19	93,54	92,07	6,34	7,51	0,10	0,26	0,02	0,16	100
20—29	41,23	36,63	35,88	56,82	2,20	5,31	0,69	1,24	100
30—39	13,58	12,19	74,20	71,46	10,99	14,81	1,23	1,54	100
40—49	9,91	9,22	66,67	62,70	22,39	26,90	1,03	1,18	100
50—59	7,91	7,44	48,87	45,14	42,49	46,83	0,73	0,50	100
60+	7,33	6,75	22,55	21,34	69,71	71,57	0,41	0,34	100
Разом	34,01	29,17	49,01	49,73	16,26	20,10	0,72	1,00	100

II. Міста разом (у 1897 р. 113 міст, у 1923 р. 53 міста)

Totalité des villes (113 villes en 1897 et 53 villes en 1923)

а) чоловіки hommes

15—19	99,24	99,00	0,75	0,98	0,01	0,01	0,00	0,01	100
20—29	61,76	58,02	37,41	41,18	0,75	0,51	0,08	0,29	100
30—39	16,36	14,42	81,76	83,32	1,63	1,72	0,25	0,54	100
40—49	9,67	7,21	86,15	88,30	3,89	3,94	0,29	0,55	100
50—59	7,25	5,28	83,96	85,42	8,48	8,80	0,31	0,50	100
60+	5,87	3,83	70,02	73,95	23,85	21,87	0,26	0,35	100
Разом	42,25	37,69	53,87	58,29	3,72	3,65	0,16	0,37	100

б) жінки femmes

15—19	93,27	92,77	6,61	6,87	0,09	0,22	0,03	0,14	100
20—29	33,35	34,74	63,98	58,67	1,96	5,43	0,71	1,16	100
30—39	9,45	10,02	80,87	73,32	8,74	15,33	0,94	1,33	100
40—49	6,76	7,33	73,40	65,44	19,18	26,27	0,66	0,96	100
50—59	5,56	5,71	57,40	49,10	36,59	44,69	0,45	0,50	100
60+	5,32	5,17	28,50	25,51	65,88	69,07	0,30	0,25	100
Разом	30,81	28,71	53,42	50,17	15,22	20,27	0,55	0,85	100

Легко запримити, що зміни для чоловіків та жінок відбулися в різних напрямках: нині по містах проти давнього збільшилася пайка одружених чоловіків і зменшилася пайка одружених жінок, і навпаки поміж чоловіками зменшилося парубків, а поміж жінками збільшилося дівок (для жінок виняток з цього показують великі міста). Сімейний склад сучасної міської людности став подібнішим до сільського. В наслідок втрат од війни та революції помітно зросло удових жінок надто по менших містах, пайка ж удівців не змінилася. Цікаво відзначити, що мимо величезного зросту розлучности пайка розлучених у 1923 р. проти 1897 р. зросла не дуже. Далі ми з'ясуємо, що причиною тому є те, що тепер розлучені швидко одружуються, давніше ж треба було пережити випробного терміну.

„Унормалення“ сімейного складу людности міст у 1923 р. відбивається ще й на тому, що майже зовсім зрівноважилося число одружених чоловіків та жінок:

15. III. 1923 р. було одружених:

	по великих містах	у 49 містах	разом у 53 м.	по всіх містах і селищах мі- ського типу
Чоловіків	235.694	260.276	495.970	941.450
Жінок	228.421	254.183	482.604	929.217
Ріжниця	— 7.273	— 6.093	— 13.366	— 12.233
Тех у %	— 3,09	— 2,34	— 2,70	— 1,30

Ця рівновага, між иншим, свідчить також і про те, що поміж міською людністю у 1923 р. дуже мало було зайшлого елемента.

Після цих попередніх зауважень можемо розглянути сімейний стан молодих у 1924 р. в різних вікових групах та окремо в містах і селах.

Сімейний передшлюбний стан молодих 1924 р. (у %% до загального підсумку молодих цього віку).

Etat de famille antérieur des nouveaux mariés de 1924 (pourcentages par rapport à la totalité des nouveaux mariés de l'âge respectif).

Пол и сем. сост. Sexe, état, civil	Возраст Groupes d'âge	Молодше за 18 років	18—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49	50—54	55—59	60 і більше	Невідомого віку	Разом
Чоловіки H.	Паруби	a	100,00	99,44	97,20	90,22	77,07	58,74	38,26	28,14	20,98	11,76	7,40	78,67
		b	100,00	99,56	97,63	91,39	78,08	62,99	43,21	34,80	26,03	16,16	9,40	66,67
		c	98,19	97,81	93,73	81,27	57,36	34,02	16,08	8,13	4,60	2,87	3,69	79,11
		d	98,24	97,88	94,09	82,96	62,18	40,05	21,23	12,34	7,95	4,47	4,16	79,10
	Удовці	a	—	0,06	0,45	2,85	8,67	19,02	34,04	45,34	58,61	74,51	81,67	9,33
		b	—	—	0,28	2,20	7,95	14,62	30,25	38,83	51,03	69,70	78,52	19,05
		c	0,10	0,31	2,00	10,03	27,98	49,93	68,69	78,30	86,53	90,42	90,91	14,56
		d	0,10	0,50	1,84	8,68	23,26	42,40	60,61	71,37	80,83	87,55	89,75	14,44
	Розлучені	a	—	0,50	2,35	6,93	14,26	22,24	27,70	26,52	20,41	13,73	10,93	12,00
		b	—	0,44	2,09	6,41	14,02	22,39	28,54	26,37	22,94	14,14	12,08	14,28
		c	1,71	1,88	4,27	8,70	14,66	16,05	13,23	13,57	8,87	6,71	5,40	6,33
		d	1,66	1,82	4,07	8,36	14,56	17,55	18,13	16,29	11,23	7,98	6,09	6,46
Жінки f.	Діви	a	99,17	98,28	91,39	72,09	48,39	31,93	21,48	11,14	13,40	11,67	6,38	77,57
		b	99,35	98,48	91,43	73,55	52,00	35,84	24,37	16,36	20,95	15,79	11,11	73,08
		c	98,77	97,69	91,57	64,25	33,24	19,69	10,30	5,04	2,29	1,40	1,33	80,92
		d	98,80	97,75	91,54	65,82	36,20	22,16	12,55	6,11	3,96	3,01	1,89	80,84
	Удовці	a	0,05	0,16	3,32	15,48	33,49	48,48	60,05	70,77	75,60	80,83	85,11	12,15
		b	—	0,12	3,22	13,48	29,40	42,35	54,77	60,45	65,71	71,93	72,22	3,85
		c	0,22	0,40	3,76	25,41	54,46	69,58	81,40	89,53	92,53	94,71	95,21	13,93
		d	0,21	0,37	3,71	23,42	50,37	65,31	77,10	86,24	89,98	92,53	94,09	13,89
	Розлучені	a	0,78	1,56	5,29	12,43	18,12	19,59	18,47	18,09	11,00	7,50	8,51	10,28
		b	0,65	1,40	5,35	12,97	18,60	21,81	20,86	23,19	13,34	12,28	16,67	23,07
		c	1,01	1,91	4,67	10,34	12,30	10,73	8,30	5,43	5,18	3,89	3,46	5,15
		d	1,09	1,88	4,75	10,76	13,43	12,53	10,35	7,65	6,09	4,46	4,02	5,27

Пояснення: a = 54 міста, b = зокрема 4 великі міста, c = села, d = УСРР в цілому.

Note: a = 54 villes, b = 4 grandes villes, c = villages, d = l'Ukraine entière.

Знаючи відміни сімейного складу людності по містах і селах, можемо одразу сказати, що в цих пропорціях молодих насамперед відбиваються різниці сімейного складу самого населення. Числа ці часті стверджують досить поширену думку про те, що побільшену шлюбність міст (дехто зве її навіть „паталогічно-високою“) спричинено легкістю розлучки. Справді поміж 35—54 літніми молодими по містах розлучені забирали понад 20% од усього числа молодих, а в групі сорокалітніх відсоток розлучених наближається до 30. По селах найбільша пайка розлучених у чоловіків припадає на молодший вік, 35—39 р., і досягає там тільки 16%. Те, що максимум пайки розлучених в селах припадає на молодші проти міст групи віку (поміж 20-літніми молодими сільська пайка розлучених навіть більша за міську) звичайно залежить від того, що по селах шлюбне життя починається раніше. Пізній же максимум розлучених по містах справді наводить на думку про те, що там розлучаються й дружаться знову не тоді коли грає „молода кров“. Сімейний стан жінок-молодих, якщо рівняти міста й села, повторює в загальних рисах особливості сконстатовані допору для чоловіків.

Використовуючи матеріали перепису 1923 р. і статистику природнього руху населення міст, ми можемо безпосередньо з'ясувати інтенсивність сучасної міської шлюбності. Для цього ми вираховуємо повкові коефіцієнти шлюбності окремо для кожної статі ще й різного сімейного передшлюбного стану. Для найкращого способу вивчення шлюбності — констукції таблиці шлюбності — у нас бракує потрібних елементів бо план розроблення перепису 1923 р. занедбав демографічну вартість перепису прийнявши занадто сумарне вікове групування. Пам'ятаючи, що менші міста де в чому стоять посередні поміж великими містами й селами, ми вилучаємо окремо відомості

Шлюбність в містах УСРР у 1923 р.
Fréquence des mariages dans les villes de l'Ukraine en 1923.

4 м. = 4 grandes villes 49 м. = autres villes 53 м. = totalité des villes	Ч о л о в і к и . Н о ш т е с							Ж і н к и . Ф е м щ е с							Разом
	15—19	20—24	25—29	30—39	40—49	50—59	60+	Разом	15—19	20—24	25—29	30—39	40—49	50—59	

I. Шлюбноздатна людність за віком і сімейним станом 15-III-1923 р.

I. Population maribie selon l'âge et l'état civil au 15/III 1923.

Парубки й дівки 4 м.	50 722	56 284	24 230	15 355	5 668	2 792	1 343	156 394	55 586	37 072	17 461	11 054	6 544	3 468	2 824	134 009
49 м.	69 461	57 671	20 239	10 725	3 529	1 588	1 147	164 360	78 607	35 686	12 584	6 674	4 129	2 177	2 346	142 203
Удові 4 м.	5	174	514	1 594	2 615	3 552	5 657	14 111	159	2 337	5 562	13 432	19 104	21 822	29 923	92 339
49 м.	9	175	523	1 518	2 410	3 747	8 552	16 934	162	2 544	5 620	13 684	19 130	22 404	39 138	102 682
Розлучені 4 м.	2	126	260	545	420	250	126	1 729	94	819	1 020	1 402	840	274	141	4 590
49 м.	8	146	251	444	285	169	99	1 402	114	743	843	955	558	220	110	3 543
Разом 4 м.	50 729	56 584	25 004	17 494	8 703	6 594	7 126	172 234	55 839	40 238	24 043	25 888	26 488	25 564	32 888	230 938
49 м.	69 478	57 992	21 013	12 687	6 224	5 504	9 798	182 696	78 883	38 973	19 047	21 313	23 817	24 801	41 594	248 428

II. Молоді 1923 р. за віком і сімейним станом.

II. Nouveaux mariés de 1923 suivant l'âge et l'état civil.

Парубки й дівки 4 м.	566	6 269	6 081	4 223	805	138	31	18 118	4 011	8 136	3 700	1 218	139	33	4	17 291
49 м.	897	6 590	5 591	2 789	350	35	11	16 263	4 610	8 046	2 626	752	94	9	3	16 140
Удові 4 м.	—	43	212	640	735	386	128	2 144	18	426	844	1 089	522	132	20	3 051
49 м.	1	73	295	733	588	377	154	2 221	30	436	733	879	403	148	25	2 654
Розлучені 4 м.	2	112	373	789	416	109	29	1 830	48	462	532	546	139	20	3	1 750
49 м.	7	175	426	647	312	67	21	1 655	77	448	378	349	76	16	1	1 345
Разом 4 м.	568	6 424	6 666	5 657	1 956	633	188	22 092	4 077	9 024	5 076	2 853	850	185	27	22 092
49 м.	905	6 838	6 312	4 169	1 250	479	186	20 139	4 717	8 930	3 737	1 980	573	173	29	20 139

III. На 1000 шлюбноздатних відповідної статі, віку й сімейного стану припадає одружень.

III. Fréquence de mariages par 1000 personnes mariabiles, suivant le sexe, l'âge et l'état civil.

4 м.	11,2	111,4	251,0	275,3	142,0	49,4	23,1	115,9	72,2	219,5	211,9	110,2	28,9	9,5	1,4	129,0
49 м.	12,9	114,3	276,3	260,1	99,2	22,0	9,6	99,0	58,7	225,5	208,7	112,7	22,8	4,1	1,3	113,5
53 м.	12,2	112,8	262,5	269,1	125,6	39,5	16,9	107,2	64,2	222,4	210,6	111,1	26,5	7,4	1,4	121,0
4 м.	—	247,1	424,4	401,5	281,1	108,7	22,6	151,9	113,2	182,3	151,7	81,1	27,3	6,1	0,7	33,0
49 м.	111,1	417,1	564,1	482,9	244,0	100,6	18,0	131,2	185,1	171,4	130,4	64,2	21,1	6,0	0,6	28,9
53 м.	71,4	332,5	488,9	441,2	263,3	104,5	19,9	140,6	149,5	176,6	141,0	72,6	24,2	6,3	0,7	29,3
4 м.	1 000,0	888,9	1 434,6	1 447,7	990,5	436,0	230,2	1 058,4	510,6	564,1	521,6	389,4	165,5	73,0	21,3	381,3
49 м.	875,0	1 198,6	1 697,2	1 457,2	1 094,7	396,5	212,1	1 180,5	675,4	603,0	448,4	365,4	136,2	72,3	9,1	379,6
53 м.	900,0	1 055,2	1 563,6	1 452,0	1 032,6	420,0	222,2	1 113,1	601,0	582,6	488,5	379,7	153,8	72,9	15,9	380,6
4 м.	11,2	113,5	266,6	323,4	224,8	96,0	26,4	128,3	73,0	224,3	211,1	110,2	32,1	7,2	0,8	95,7
49 м.	13,0	118,1	300,4	328,6	200,8	87,0	19,0	110,2	59,8	229,1	196,2	92,9	24,1	7,0	0,7	81,1
53 м.	12,3	115,8	282,0	325,6	214,8	91,9	22,1	119,0	65,3	226,7	209,4	102,4	28,3	7,1	0,8	88,1

для Київ, Харкова, Одеси та Катеринослава з поміж усіх 53 міст, що для них розроблено шлюби 1923 р.)*

Аналізу цієї таблиці почнемо зі шлюбності парубків та дівок. Взаємовідношення кривих інтенсивності їхньої шлюбності відповідає звичайному типові. Напруженість шлюбності дівок перших двох груп (тоб-то молодших від 25 р.) більша відповідної парубочької але ж далі вона швидше спадає і вже коефіцієнт шлюбності 30-літніх дівок відповідає приблизно коефіцієнтові 40-літніх чоловіків, а 40-літн. дівок 50-літнім парубкам. Криві шлюбності ніколи недружених по великих і дрібніших містах різняться тим, що максимум парубочької шлюбності по великих містах припадає на групу 30—39 р., по інших же містах на групу 25—29 р.**), а вже після 40 років шлюбність у них зменшується з віком багато хутчіше. У жінок же в обох групах міст максимальну шлюбність мають 20—24 літні дівки. І по менших містах у дівок, що старші вони, шлюбність хутчіше спадає, як по великих містах, проте різниці між містами тут менші. Коли ж не зважати на старші вікові групи, то можна сказати, що рівень шлюбності ніколи недружених майже однаковий в містах різної великості.

Немає великих різниць і що до інтенсивності шлюбності удових; у великих містах ніби-то шлюбність удових старіших є більшою проти менших міст, поміж удовими молодшими ж, навпаки. Удовиці всякого віку дружаться знову багато рідше, як удівці. Не можна проминути однієї своєрідності сучасної міської шлюбності: за виїнятком удов молодших від 20 років шлюбність удовиць менша за шлюбність дівок однакового віку. Звичайно ж буває, що удовиці цім не різняться від удівців і хоч наново дружаться вони рідше за тих, проте все ж частіше, як дівки. Пояснити цей факт можна тим, що удовиць тепер більше як було раніше, пропорція ж поміж шлюбоздатними чоловіками та жінками тепер така, що чоловіки, добираючи собі пари, легко можуть удовиць оминути. Не треба проте гадати, що шлюбність наших міських удовиць взагалі є малою; ні! вона здається такою тільки тому, що загальний рівень шлюбності в нас по містах дуже високий.

Це легко побачити прирівнявши шлюбність наших міст 1923 р. до шлюбності норвезьких (1920—21 р.р.).

На 100 осіб відповідної статі, віку й сімейного стану припадало
МОЛОДИХ.

Comparaison de la fréquence des mariages de la population urbaine de l'Ukraine et de la Norvège

			Менш за 20 р.	20 — 24	25 — 29	30 — 39	40 — 49	50 — 59	60 +	Разом
Чоловіки Н.	Парубки	УСРР . . .	12,2	112,8	262,5	269,1	125,6	39,5	16,9	107,2
	Garçons	Норвеги . .	1,8	55,6	139,0	105,3	38,2	13,6	3,3	53,5
	Удовиці	УСРР . . .	71,4	332,5	488,9	441,2	263,3	101,5	19,9	140,6
	Veufs	Норвеги . .	—	142,8	199,8	179,3	87,9	39,1	6,9	44,0
	Розлучені — Норвеги	Divorcés . .	—	22,0	73,4	63,7	45,5	23,6	4,1	63,8
Жінки F.	Дівки	УСРР . . .	64,2	222,4	210,6	111,1	26,5	7,4	1,4	121,0
	Filles	Норвеги . .	10,7	68,7	86,5	42,3	13,9	3,5	0,4	38,5
	Удовиці	УСРР . . .	149,5	176,6	141,0	72,6	24,2	6,3	0,7	29,3
	Veuves	Норвеги . .	83,3	115,6	109,6	52,6	15,5	2,4	0,4	7,8
	Розлучені — Норвеги	Divorcées . .	—	38,2	56,0	42,7	16,6	10,5	0,7	36,0

Коментарії до цих чисел зайві: шлюбність основних груп міської людуности у нас дужча удвічі або й більше проти шлюбності міст норвезьких і тільки удовиці різняться менше. В цьому порівнянні ми не показали коефіцієнтів шлюбності розлучених у наших містах. Справді, для більшості вікових груп (та й у загальному підсумку) коефіцієнт шлюбності у чоловіків переступає за 1000, тоб-то за весь 1923 р. одружилося розлучених більше, аніж переписано було підчас перепису. Зважаючи на те, що в нас розлучені не баряться і незадовго знову одружуються, контингент розлучених якого-будь „критичного моменту“ часу буває нечис-

*) Із числа 54 міст впадає м. Сталин.

**) По селах є підстава вважати, що цей максимум припадатиме на групу 20—24 р.

ленням і звичайний спосіб обрахунку коефіцієнта шлюбності для розлучених є непридатний. Поточність складу розлучених видно з таких рядків:

	4 міста		49 міст		Разом 53 міста	
	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.
За переписом 15-III 1923 р. було розлучених	1.729	4.590	1.402	3.543	3.131	8.133
протягом 1923 р. розлучилося	3.505	3.505	3.467	3.467	6.972	6.972
„ „ одружилось розлучених	1.830	1.750	1.655	1.345	3.485	3.095

Щоб з'ясувати точніше контингенти тих осіб, що будучи розлученими могли одружуватися у 1923 р. ми ужили такого способу: до переписаних 15-III 1923 р. розлученими додаємо усіх, хто розлучився у 1923 після цього дня, а також додаємо й тих, що одружилися поміж 1-I та 15-III будучи розлученими. Не маючи детальної місячної розробки шлюбів та розлук, ми вважали, що віковий та сімейний склад цієї частини шлюбів і розлук був той самий, що й для цілого року¹⁾. Переробивши в цей спосіб числа перепису, одержуємо такі нові коефіцієнти:

Шлюбність розлучених в містах УСРР у 1923 р.

Nuptialité des divorcés dans les villes de l'Ukraine en 1923.

В І К Groupes d'âge	Ч о л о в і к и Н.						Ж і н к и F.					
	Повний контингент шлюбоздатних			Одружилось із 1000			Totalité des personnes mariables			Ont contracté mariage sur 1000		
	4 м.	49 м.	Разом	4 м.	49 м.	Разом	4 villes	49 villes	Total	4 villes	49 villes	Total
15 — 19	7	30	37	285,7	233,3	243,2	213	336	549	225,4	229,2	227,7
20 — 24	299	536	835	374,6	303,9	343,7	1 458	1 500	2 958	316,9	298,7	307,6
25 — 29	639	930	1 569	583,7	458,1	509,2	1 702	1 480	3 182	312,6	255,4	286,0
30 — 39	1 461	1 209	2 670	540,0	535,2	537,8	2 092	1 481	3 573	261,0	235,7	250,5
40 — 49	1 027	601	1 628	405,1	519,1	447,2	1 078	734	1 812	129,0	103,5	113,7
50 — 59	518	284	802	210,4	235,9	219,5	320	288	617	60,8	55,6	58,3
60+	196	140	336	148,5	150,0	148,8	154	120	274	19,5	8,3	14,6
Разом	4 147	3 730	7 877	441,3	443,7	442,4	7 026	5 939	12 965	249,1	226,5	238,7

Як бачимо, вимірюючи точніше можна сказати, що 44% розлучених чоловіків і 24% розлучених жінок протягом року одружилися знову. Шлюбність розлучених жінок по містах у всякому віці більша за шлюбність і дівок і вдовиць. Шлюбність розлучених чоловіків молодших (до 25—29 р.) менша за шлюбність рано з'удовігних чоловіків, але більша проти парубочкої. Найхарактернішою ознакою шлюбності розлучених є та, що вона найповільніше спадає з віком, до того так, що шлюбність розлучених 60-тилітніх (та й старших) чоловіків у 1923 р. по містах була більша за шлюбність парубків у найкращому віці, тобто молодших за 25 років! Це взаємовідношення коефіцієнтів шлюбності як найкраще виявляє нам „ненормальності“ в шлюбності розлучених. Цікаво порівняти коефіцієнти наші до коефіцієнтів норвезьких міст; у нас вони для основних груп віку майже в 10 разів більше, як там. До того в наших коефіцієнтах шлюбності розлучених багато яскравіше виступає нерівність в інтенсивності шлюбності поміж чоловіками і жінками.

Наші шлюби багато де в чому різняться від давніх, різняться й від тих, що по інших країнах. Цікаво довідатися тому як далеко зайшов у нас новий шлюбний побут. Спробуємо висвітлити це питання за допомогою т. зв. індексів (показчиків) шлюбності, що їх запропонував італієць Беніні. Ці показники вимірюють вплив певних ознак на тяження, взаємну прихильність поміж тими, що дружать, або, навпаки, взаємний відворот. За правилами теорії ймовірностей легко з'ясувати, як спарувалися б між себе молоді, якщо одружуючись їм байдуже було б з ким братися. Так само не важко визначити скільки шлюбів було б тоді, коли молоді неухильно добирали б собі пари поміж тими, що мають якусь ознаку (національність, вік, сімейний стан, зайняття та інші), або ж неодмінно уникали б тих, що її не мають. Фактично число

¹⁾ Найголовніша неточність цього способу є та, що не завжди обидві сторони розлученої пари живуть в тому ж місті. Отже не всі, хто розлучені в ньому, можуть справді тут же одружитися. Для більшої точності належало б також зважити пересування з однієї вікової групи до старшої, переїзди та смертність проте це вже складніша проблема та й щоб розв'язати її, у нас бракує деяких відомостей.

шлюбів майже ніколи не відповідає ані тому, ані другому числу, а те, оскільки воно до них наближається, й визначає ступінь тяження або відвороту*). Цілковитому тяженню відповідає показчик +100%, а цілковитому відвороту показчик —100%. Повна байдужість зазначається нулем.

Індекси Benini у молодих 1924 р. в залежності від передшлюбного сімейного стану

Indices de sympathie et d'antipathie (d'après Benini) des nouveaux mariés de 1924 suivant l'état civil antérieur au mariage.

	Парубок і дівка	Удовець і вдовця	Розлучений і розлучена	Удовець і розлучена	Розлучений і вдовця	Розлучений і дівка	Парубок і розлучена	Удовець і дівка	Парубок і вдовця
54 міста УСРР	+ 38,37	+ 38,08	+ 18,05	+ 6,71	+ 10,55	— 28,88	— 27,24	— 48,88	— 40,58
Ціла УСРР	+ 44,42	+ 40,85	+ 39,03	+ 12,57	+ 10,42	— 26,54	— 31,16	— 48,60	— 50,23
Японія	+ 53,58	+ 33,31	+ 30,09	+ 23,22	+ 8,01	— 30,76	— 58,06	— 28,48	— 44,72
Німеччина	+ 40,91	+ 31,75	+ 19,02	+ 15,29	+ 13,17	— 28,75	— 37,29	— 24,65	— 42,68
Австралія	+ 31,45	+ 31,10	+ 11,28	+ 11,03	+ 11,11	— 23,22	— 21,99	— 28,73	— 34,85

Найбільше схилиються одне до одного молоді однакового сімейного стану: парубки й дівки, удовці й удовиці та між себе розлучені. Невеличке взаємне тяження мають ще й удові та розлучені. Усі-ж інші шлюбні комбінації молодих свідчать про взаємний відворот, що найтяжчий в шлюбах парубків з удовицями та удовців з дівками. Порівнюючи наші індекси до японських, німецьких та австралійських, випадає в око те, що показники взаємного тяження осіб однакового сімейного стану дуже мало на Україні різняться, і ми спостерігаємо по селах наших дуже високу прихильність поміж розлученими. Зваживши ще й одміни у показниках відвороту, не важко запримітити, що при високих індексах для удових наші індекси для дівок і парубків є применшені, отже дівки, а найбільше парубки, тепер менше зважають на сімейний стан своєї пари, добираючи її, вони байдужіші як удові до попереднього шлюбного стану. Справді, у 1924 р. на УСРР відсоток чистих перших шлюбів, тоб-то шлюбів поміж парубками та дівками, становив 75,2% од усього числа зареєстрованих шлюбів, а у 1906—1910 р. р. таких шлюбів було на 82,5%. Побутова традиційність у паруванні молодих занепадала, а тому індекс тяження підупав для шлюбів поміж дівками та парубками з + 61,2 у 1906-1910 р.р. до + 44,4 у 1924 р. Зазначимо до речі, що традиційність парування буває сильною як в країнах високої, так і низької шлюбності: Країни за індексом Benini прихильності поміж парубками й дівками.

Pays d'après les indices de sympathie entre célibataires (d'après Benini).

	Індекси de sympathie	Індекси прихильності шлюбів Pourcentages de mariages entre célibataires	На 1000 людей припадає: Proportion pour 1000 habitants de mariages entre célibataires	
Еспанія	+ 58,5	88,75	6,44	Espagne
Японія	+ 53,6	81,50	7,08	Japon
Італія	+ 53,0	90,06	6,92	Italie
УСРР	+ 44,4	75,24	8,66	Ukraine
Канада	+ 41,7	85,67	6,34	Canada
Німеччина	+ 40,9	80,87	5,73	Allemagne
Норвегія	+ 35,8	88,81	5,53	Norvège
Латвія	+ 33,3	82,20	6,95	Lettonie
Австрія	+ 31,8	87,98	6,95	Autriche
Нова Зеландія	+ 30,2	84,88	6,71	Nouvelle Zélande
Польща Західна	+ 21,3	85,76	5,69	Pologne (occident.)
Чилі	+ 20,1	89,67	6,27	Chili

*) Докладніше про Бенінові показники та літературу індексів шлюбності можна довідатися з роботи М. Птуха: „Очерки по статистике населения и моральной“ СПб. 1916 р. та „Індекси брачності“ в Статист. Воленію Київського Губетатбюро № 2 за 1922 р. В цій роботі М. Птуха запропонував власну конструкцію індексів тяження. Вираховувати його індекси багато складніше як Бенінові, до того самий принцип варіантів індексів для чоловіків та жінок не зовсім відповідає природі шлюбу. Річ ясна, що прихильність або відворот можуть бути не однакою у чоловіків та жінок якоїсь однієї групи молодих, проте сконстатувати ці різниці у чистому вигляді не можна, бо шлюб це не односторонній вибір пари на свою волю, а подія обоюдної згоди, взаємного порозуміння.

Одмінним комбінаціям віку молодих властиві бувають різні індекси тяження й відвороту. Ось якими були ці індекси для шлюбів 1924 р. на УСРР.

Indices de sympathie et d'antipathie (d'après Benini) dans diverses combinaisons d'âge des nouveaux mariés.

Вік молодого Age du mari	В і к м о л о д о ї Age de la femme								
	Молодше від 18 р.	18 і 19	20 — 24	25 — 29	30 — 34	35 — 39	40 — 49	50 — 59	60 +
Мол. від 20 р.	+ 14,07	+ 22,58	- 15,00	- 69,74	- 89,45	- 97,20	- 98,99	- 100	- 100
20 — 24	+ 17,62	+ 17,65	+ 18,18	- 35,76	- 7,09	- 87,98	- 97,50	- 99,79	- 99,55
25 — 29	- 34,05	- 23,81	- 9,91	+ 14,19	- 2,26	- 48,36	- 88,02	- 98,01	- 88,95
30 — 34	- 98,07	- 57,17	- 8,11	+ 16,78	+ 14,68	+ 5,04	- 45,30	- 94,28	- 100
35 — 39	- 84,93	- 78,23	- 36,58	+ 20,89	+ 15,37	+ 15,88	+ 2,52	- 73,13	- 94,33
40 — 49	- 95,71	- 94,15	- 73,01	+ 10,74	+ 20,04	- 32,86	- 32,44	+ 3,42	- 61,88
50 — 59	- 99,52	- 99,03	- 94,55	- 41,16	- 8,43	- 13,64	- 40,52	- 45,90	+ 14,78
60 — 69	- 99,46	- 99,59	- 98,48	- 86,15	- 0 21	- 6,00	- 33,15	- 39,64	+ 60,48
70 +	- 95,17	- 100	- 98,03	- 83,83	- 15,88	+ 3,24	+ 13,35	+ 35,14	+ 36,63

Найтісніше держаться свого віку молоді літні і найбільшим є показчик тяження для 60 і 50-літніх пар. Молодші групи менше зважають на вік під час одруження, уникаючи, звичайно, тільки великої різниці в літах. „Нерівні“ шлюби у нас трапляються дуже зрідка.

З-поміж інших ознак закладання подружжя у нас, як і по інших країнах, найважливішою є приналежність молодих до одної національності. Шлюби однонаціональні показують велику силу тяження у молодих і показчик тяження сягає тут для деяких національностей майже усіх 100%. В 1924 р. на УСРР Беніньовий індекс у шлюбах цих був такий :

Indices de sympathie (d'après Benini) dans les mariages entre personnes de la même nationalité en Ukraine

Євреї	Juifs	+ 96,15	Українці	Ukrainiens	+ 86,52	Поляки	Polonais	+ 62,08
Болгари	Bulgares	+ 92,84	Греки	Grecs	+ 82,48	Чехи	Tchéques	+ 58,73
Німці	Allemands	+ 89,64	Вірмени	Arméniens	+ 79,44	Білоруси	Russie	
Молдавани	Moldaves	+ 89,33	Росіяни	Russes	+ 75,07	Blanche	+ 33,93	

§ 9. Сучасна розлучність

Більша або менша воля розлуки є одним з чинників, що побільшує або зменшує число шлюбів в країні. Радянське законодавство, а зокрема законодавство УСРР, дозволяє таку волю розлуки, що її не знають буржуазні країни світу. Другою ознакою сучасної розлуки є те, що здобути її можна за дуже короткий час, бо її видають не судові установи, а ЗАЦС'и. Для здобуття розлуки досить немотивованого бажання одної сторони, а при обопільній згоді розлуку ЗАЦС'и видають безпосередньо після заяви. Законодавства більшости країн знають лише дуже довгі шляхи до зрвання шлюбу або ж обмежуються навіть т. зв. роз'єднанням (separation de corps et de bien) тоб-то надають подружжю право жити нарізно, але забороняють роз'єднаним одружуватися.

Зв'язок поміж розлучністю й шлюбністю яскраво виступає перед очима тоді, коли ми порівняємо коефіцієнти 1924 р. шлюбности й розлучности різних країн :

	На 10000 люд. припадає		На 100 шлю- бів розлук		Proportions pour 10000 habitants		Prop. des divorces pour 100 mariages
	розлук.	шлюбів			divorces	mariages	
Сполучені Держ.	15,2	104,5	14,51	Бельгія . . .	3,8	104,4	4,20
УСРР	14,9	115,1	12,92	Чехо-Словач .	3,8	89,6	4,18
47 губ. РСФРР	10,0	109,0	9,16	Нідерланди .	2,9	77,7	2,67
Японія	8,8	86,8	10,09	Шведи	2,7	62,3	4,36
Австрія	8,4	80,3	10,42	Австралія . .	2,7	79,0	3,36
Угорщина . . .	7,6	91,0	8,32	Норвеги . . .	2,4	60,4	4,04
БСРР	6,3	103,0	5,77	Фінляндія . .	1,8	67,9	2,62
Пруси	6,2	72,4	8,55	Урагвай . . .	1,4	56,6	2,52
Франція	5,3	88,9	5,91	Скотія	0,9	66,3	1,35
Данія	5,1	78,4	6,46	Канада	0,8	70,5	1,11
Нова Зеландія .	4,1	79,0	5,13	Англія і Вельс.	0,6	76,5	0,77
Естонія	3,9	78,6	4,97				

Коефіцієнт кореляції між рядком шлюбності й розлучності виносить $+0,764$, тобто стверджує щільний зв'язок поміж ними. З цих же порівнянь видно, що за кілька років нового шлюбного побуту Україна найбільше од усіх радянських республік поспіла „з'американізуватися“ і в 1924 р. у нас на 100 шлюбів припадало вже 13 розлук, в РСФРР 9, а на БСРР лише 6. Згадаємо до речі, що в 1923 р. на 10000 люд. в УСРР припадало 107,8 шлюбів та 11,8 розлук, отже на 100 шлюбів виходило тоді лише 10,78 розлуки.

Зв'язок поміж розлуками й шлюбами видно ще з того, що сезонні коливання розлучності відповідають хитанням шлюбності, хоч вони й не такі великі амплітудою. Прирівнявши пересічне денне число розлук (або шлюбів) за весь 1924 рік до 1000, пересічне денне число по окремих місяцях виглядатиме так :

Divorces et mariages par mois de l'année (moyenne diurne = 100)		Січень Janvier	Лютий Février	Вересень Mars	Квітень Avril	Травень Mai	Червень Juin	Липень Juillet	Серпень Août	Вересень Septembre	Жовтень Octobre	Листопад Novembre	Грудень Decembre
54 міста villes	Розлуки . divorces	670	834	685	856	1040	1085	1204	1194	1229	1249	960	988
	Шлюби . mariages	891	1389	653	645	1014	1072	989	1001	1166	1139	1229	840
	Села villages	446	1172	558	561	1132	1349	1104	1088	1128	1231	1307	947
	Шлюби	929	3094	207	119	1220	1415	472	432	736	1342	1975	202
	УСРР	490	1104	583	620	1113	1296	1124	1109	1148	1235	1238	955
Україна	Шлюби	923	2867	266	189	1192	1369	541	508	794	1315	1876	287

Хитання шлюбів і розлук по містах менші як по селах головним чином тому, що національний склад міст инший, також і тому, що релігійний побут у городян дуже занепадає. Велика ж подібність зовнішнього вигляду кривої розлучності й шлюбності наводить на думку про те, що найчастіше розлуку в нас беруть тому, щоб можна було знову одружитися.

Ранні шлюби й швидкість здобуття розлуки ведуть до того, що головні кадри розлучених дають особи молоді віком.

Розподіл розлучених у 1924 р. за віком

Répartition des divorcés suivant l'âge en 1924

		Молоді. за 20 р.	20 — 24	25 — 29	30 — 34	35 — 39	40 — 44	45 — 49	50 — 54	55 — 59	60 років	Разом
Чоловіки Hommes	УСРР	502	3 125	2 510	1 498	952	581	358	214	129	131	10 000
	Японія	131	1 616	2 806	1 980	1 304	846	566	335	200	216	10 000
	Пруси	—	327	1 657	2 124	1 971	1 492	1 125	679	364	260	10 000
	Чехо-Словаччина	—	204	1 435	2 019	2 162	1 627	1 168	716	372	297	10 000
	Україна	1 379	3 799	2 253	1 133	671	358	203	108	56	40	10 000
Жінки Femmes	Японія	919	3 254	2 379	1 948	857	558	357	175	89	64	10 000
	Пруси	25	961	2 283	2 201	1 723	1 171	878	—	808	—	10 000
	Техево-Словакія	41	986	2 130	2 219	1 807	1 180	805	445	228	139	10 000

З цих рядків переконалися, що навіть Японія, маючи дуже молодий склад розлучених не може рівнятися до УСРР, бо такого високого числа розлучених чоловіків молодших від 25 р. не має ніхто. На пайку їхню у нас припадало 36%, в Японії 17% в Прусах же та Чехословаччині лише 2-3%! Менші різниці що до віку жінок розлучених українко та японко, проте до Прусів та Чехів жінки наші так само мало подібні, як і розлучені чоловіки. Перевага молодших вікових груп поміж розлученими зв'язується з тим, що у нас беруть розлуку після короткого шлюбу. Це справді доводить нам відомості про Харківські розлуки 1924 р. і порівняння до інших чужоземних міст¹⁾

¹⁾ Загальна розробка розлук для всієї УСРР у 1924 р. дає дуже бідні відомості, тому ЦСУ самостійно розробило розлуки Харкова докладніше. Розлуки Києва розроблено студентами Київ. Инст. Нар. Госп. під керівництвом автора.

Розподіл розлук у 1924 р. за довгістю розлученого шлюбу.

	Харків	Ленінград	Токіо	Берлін	Н'ю-Йорк
Менше від 1 р.	197	159	80	11	14
1 р.	135	119	127	42	39
2 р.	92	106	129	57	47
3 р.	103	116	105	85	70
4 р.	67	96	84	104	72
0—4	594	596	525	299	242
5—9	184	176	255	258	307
10—14	102	228	121	192	207
15—19	62		51	123	121
20—24	31		48	71	123
25+	27			58	
Разом	1000	1000	1000	1000	1000

Ці числа виявляють велику відмінність від розлук інших країн, зокрема ж вражає великий відсоток розлучення від шлюбу, що не тривав і одного року. Пересічна довгість розлученого шлюбу у Харкові в 1924 р. становила 6,30 роки, а в Києві у 1923 р. 7,11 роки. Цікаво, що і Харківські й Київські відомості свідчать про те, що пересічна довгість розлученого шлюбу не однакова в подружжях різних національностей:

Національність розлученого подружжя. Nationalité des conjoints divorcés	Пересічна довгість розлученого шлюбу Durée moyenne des mariages dissous par le divorce			
	У Києві à Kieff		У Харкові à Kharkoff	
	1920	1921	1923	1924
Чоловік українець—жінка українка Н. ukrain.—f. ukr.	8,49	8,01	7,64	6,47
„ „ „ росіянка h. ukrain.—f. russe	8,21	7,13	6,84	6,88
„ росіянин „ українка h. russe —f. ukr.	7,32	6,00	5,40	4,25
„ „ „ росіянка h. russe —f. russe	9,48	8,93	7,70	6,58
І чоловік і жінка євреї h. et f. —juifs	6,31	5,06	5,95	5,10
Інші розлучені подружжя Autres nationalités	6,70	7,54	7,37	6,48
Разом Total	8.02	7.70	7.11	6.30

Мішані шлюби легше надаються до розлуки і, зокрема пересічно найкоротчим є шлюб де чоловік росіянин, а жінка українка. Так само дуже короткі й однонаціональні шлюби єврейські. Найбільшу пересічну довгість шлюбу мають ті, де обидві дружини росіяни або українці. Статистика Києва між иншим, доводить, що взаємовідношення цих чисел досить стає, хоч пересічна довгість шлюбу з року на рік спадає. Треба проте пам'ятати, що велика перевага записаних розлучень від недовгого шлюбу залежить від того, що наслідком побільшеної пороволюційної шлюбності нові подружжя де-далі більше опановують числом над давніше взятими шлюбами. Побільшення ж числа молодих подружжів збільшує число розлук (отже й загальний коефіцієнт розлучності), бо молодші шлюби найменше тривалі¹⁾, одночасно знижуючи пересічну довгість розлученого шлюбу.

Розробленні в ЦСУ Укр. картки про харківські розлуки 1924 р. освітлюють також цікаву проблему про ініціативу розлуки в подружжях різної національності:

Національність { чоловіка жінки	Україн. Україн.	Україн. Рос.	Рос. Україн.	Рос. Рос.	Євр. Євр.	Інші подруж.	Разом
Відсоток розлук за взаємною згодою	44	46	54	48	59	35	44
На 100 жіночих прохань припадає чоловічих	98	86	250	157	280	124	129

Споміж усіх інших подружжів, що розлучено, яскраво відрізняються єврейські подружжя великим відсотком розлук по згоді і одночасно з тим найбільшою перевагою

¹⁾ Див. „Таблиці розлучності протягом перших 2-х років шлюбного життя у 1925 р. (Попереднє повідомлення). „Статистична хроніка“ ЦСУ № 39, 1926 р.

ініціативи чоловіка над жінкою. Подібну ж ознаку мають, тільки не так яскраву, й розлуки де чоловік росіянин, а жінка українка. Навпаки, подружжя де чоловік українець розлучено рівною мірою заходами чоловіка і жінки. Ці самі показники ініціативи розлуки у подружжях, угрупованих за соціальним становищем чоловіка, виглядають так:

Харків, 1924		Відс. розлук за взаємною згодою	На 100 жіночих прохань припадає чоловічих
Подружжя робітників		38	198
„ службовців		60	187
„ інші		42	79
„ нез'ясов. соціальн. становища		35	68

Отже харківські робітничі подружжя рідше, як інші, розриваються за взаємною згодою і частіше за власним бажанням чоловіка. Може бути, що причиною цього є розлуки приїжджих робітників, що залишили своїх жінок на селі і розводяться для того, щоб одружитися знову в місті.

Добровільних розлук багато більше поміж короткими шлюбами, а ініціатива розлуки чоловіка переважає найдовжче у довгих шлюбах.

Харків, 1924	Менше від 1 р.	1 р.	2 р.	3 р.	4 р.	5—9	10-14	15-19	20-24	25+
Відсоток розлук з обоюсторонньої згоди	66	44	42	54	40	34	37	35	18	—
На 100 жіноч. прохань припадає чол.	144	100	123	171	150	133	133	70	142	240

Спробуємо ще з'ясувати інтенсивність розлучності в різному віці. Для цього, як і для шлюбності, ми можемо використувати лише міський перепис 1923 р. та розлуки того ж таки року.

Розлучність в різному віці в містах УСРР у 1923 р.
Fréquence des divorces dans les villes de l'Ukraine en 1923 (par 1000 personnes mariées de l'âge et du sexe respectifs)

Personnes mariées, divorcées et fréquence des divorces	15 — 19	25 — 24	25 — 29	30 — 39	40 — 49	50 — 50	60 +	Разом
Одружені чоловіки 15 III 1923 р. { 4 міста 584 49 „ 638 Разом 53 1 192	584 638 1 192	16 904 19 680 36 584	36 406 39 471 75 877	73 916 76 803 150 719	56 218 56 463 112 681	33 585 37 283 70 868	18 081 29 968 48 049	235 694 260 276 495 970
Одружені жінки 15 III 1923 р. { 4 міста 4 536 49 „ 5 392 Разом 53 9 928	4 536 5 392 9 928	36 728 39 821 76 549	47 853 49 235 97 038	64 817 64 900 129 717	44 531 50 694 95 225	21 032 27 558 48 590	8 924 16 583 25 507	228 421 254 183 482 604
Чоловіки що розлучилися у 1923 р. { 4 міста 6 49 „ 31 Разом 1 37	6 31 37	245 552 797	573 994 1 567	1 353 1 169 2 522	869 498 1 365	364 166 530	95 59 154	3 505 3 467 6 972
Жінки що розлучилися у 1923 р. { 4 міста 160 49 „ 308 Разом 1 468	160 308 468	920 1 102 2 022	994 928 1 922	1 007 776 1 783	334 249 583	73 91 164	17 13 30	3 505 3 467 6 972
На 1000 одружених (чоловіки) { 4 міста 10,28 48 „ 50,99 Разом 1 31,04	10,28 50,99 31,04	14,49 28,05 21,79	15,74 25,18 20,65	18,30 15,22 16,73	15,46 8,79 12,11	10,84 4,45 7,48	5,25 1,97 3,21	14,87 13,32 14,06
На 1000 одружених (жінки) { 4 міста 35,27 49 „ 57,12 Разом 1 47,14	35,27 57,12 47,14	25,05 27,67 26,41	20,77 18,85 19,80	15,54 11,96 13,74	7,50 4,91 6,12	3,47 3,30 3,38	1,90 0,78 1,18	15,34 13,64 14,45

Поміж розлучністю великих і дрібніших міст є великі різниці. По менших містах крива інтенсивності розлучності і для чоловіків і для жінок показує, що найбільше розлучаються одружені молодшого віку, а що люди старші, то менше. По великих містах максимум розлучності у чоловіків припадає на групу тридцятилітніх, а сама крива розлучності вигинається біля цього віку зовсім симетрично. Отже по великих містах 40-літні одружені чоловіки розлучаються так же часто як і 20-літні, а 50-літні чоловіки як ті, що їм менше за 20 років! Загалом же

кажучи, розлучність по великих містах у чоловіків різного віку майже однакова, а не різниться так сильно, як по дрібніших містах. Розлучність жінок однолітніх з чоловіками вікових груп у молодших більша за чоловіків, а в старших менша. Різниця поміж чоловіками й жінками більша по великих містах. Ці особливості розлучності різних міст почати можна пояснити відмінностями у шлюбності. Зв'язок поміж віком коли дружаться та розлучаються у нас має бути дуже міцний, бо ж найбільше, як знаємо, розлучаються після недовгого шлюбу.

У додаток до того, що розповідали ми раніше про шлюбність розлучених по містах зробимо деякі порівняння для всієї УСРР ставлячи поруч відомості про тих, хто розлучився у 1924 р. та тих, хто будучи розлученими одружився.

1924. Пересічний вік (років).

	Чоловіки			Жінки		
	54 міста	Села	УСРР	54 міста	Села	УСРР
Одружених, що розлучилися	33,9	29,3	30,2	29,3	26,6	27,1
Розлучених, що одружилися	35,0	29,4	30,2	28,7	25,9	26,4
Всіх одружених	28,7	25,8	26,2	24,6	23,7	23,4

Отже пересічний вік розлучених чоловіків менше аніж одружених із розлучених для жінок же, навпаки. Можемо сказати тому, що споміж розлучених жінок наново щастить одружуватися більше тим, хто молодші, для чоловіків же цього сказати не можна, скоріше навпаки, надто по містах. Зазначимо, що різниця у пересічному віці для жінок є фактично більшою, бо ж наново одружуються не одразу, а через деякий час. Цю нерівність в одруженню розлучених можна побачити ще з такого порівняння.

Поміж молодими 1924 р. було розлучених:

	Nombre de divorcés remariés en 1924		
	Чоловіків Hommes	Жінок Femmes	На 100 жінок припадає чоловіків
У 54 містах	3589	3093	116,0 54 villes
В інших селищах	16973	13053	130,0 Autres lieux habités
УСРР	20562	16146	127,2 L'Ukraine entière

Якщо вважати, що в умовах дрібного хліборобського господарювання пробування в сім'ї є конечно потрібним для можливості господарювання, доводиться сказати, що новий побут де в чому є несприятливим для розлученого жіноцтва.

§ 10. Сучасна народженість Загальний коефіцієнт народженості 1924 р. відповідає точно передвійськовому, та це не свідчить про те, що народженість сучасна задержалася на рівні тих часів. Насправді вона, хоч і як збільшилася тепер шлюбність, проти часів передвійськових підупала. Зробимо деякі обчислення щоб це довести. Насамперед вирахуємо коефіцієнти загальної плодючості замість загальних коефіцієнтів народженості, щоб нівелювати зміни структури населення що до віку й статі, беручи жінок у двох варіантах: міжнародньому (15—49 р.) та англійському (15—44).

Proportions du nombre des naissances par 1000 femmes de 15 à 49 ans et de 15 à 44 ans.		Жінок	Народилося на 1000 жін. живими цього віку	або 1895-98 р. = 100
Жінки	1895-98 . . .	4.917.368	1.040.664	211,6
15—49 p.	1924	6.950.339	1.150.811	165,6
Жінки	1895-98 . . .	4.511.470	1.040.664	230,7
15—44 p.	1924	6.425.179	1.150.811	179,1

Отже загальна плодючість жіноцтва нашого проти кінця 90-х років зменшилася на 22%. Проте ж ми знаємо (див. § 4), що народженість у нас зменшувалася ще й давніше; може бути тому, що цей занепад народженості одбувся тоді, а теперішній рівень відповідає передвоєнному? Не маючи складу людності того часу—а він мабуть не дуже змінився від часів перепису 1897 р.—виміряємо спад цей зміною загальних коефіцієнтів народженості:

Коефіцієнт народженості 1895—98 р.р. 48,52 ‰ або 100
 1909—13 „ 42,78 „ „ 86,5
 1914 „ 41,38 „ „ 84,5
 За лінією регресії 1889—1913 р.р.) треба було ждати у 1924 р. 38,50 „ „ 77,8

Народженість УСРР за часів довійськових зменшилася тільки на 15% проти 1895—98 р.р., а в 1924 р. плодючість підупала на 22%, отже цю різницю (7%) треба приписати зменшенню родючості за часи війни й революції. Цікаво, що гіпотетичний коефіцієнт народженості, вирахований за лінією регресії 25-річчя 1889—1913 р. для 1924 р. дає той самий спад що й фактичний коефіцієнт загальної плодючості! Виходить що зменшення плодючості після революції відповідає провідній тенденції до спаду народженості, що діяла перед світовою війною.

Зауважимо, що зменшення народженості не можна пояснювати зміною вікового складу жінок у родючому віці. Щоб ілюструвати це використаємо болгарські коефіцієнти 1901—1905 р. плодючості жінок різного віку для штандартування жінок УСРР у 1897 та 1924 р.

В І К	1897 рік			1924 рік		
	Жінки а	Коефіц. родюч. в	Сподіване число народжень а × в : 1000	Жінки а'	Коефіц. родюч. в'	Сподіване число народжень а' × в' : 1000
Мол. 20	1 128 121	24	27 075	1 643 680	24	39 448
20—24	844 374	286	241 491	1 301 825	286	372 322
25—29	771 475	313	241 472	1 174 173	313	367 516
30—34	659 993	310	204 598	886 375	310	274 776
35—39	601 514	204	122 709	779 246	204	158 966
40—44	508 993	121	61 225	639 880	121	77 425
45—49	405 898	42	17 048	525 160	42	22 057
Разом	4 917 368	186,2	915 618	6 950 339	188,8	1 312 510
Фактично	„ „ „	211,6	1 040 664	„ „ „	165,6	1 150 811

Розподіл родючездатного жіноцтва тепер, навпаки, навіть сприяє збільшенню народженості, що правда дуже не багато. Зробивши відповідну поправку до коефіцієнта плодючості 1924 р. здобуваємо:

$$\frac{165,6 \times 186,2}{188,8} = 163,1, \text{ тоб то проти 1895—98 р.р. зменшення до } 77,2\%.$$

Треба все ж застерігти читача, що штандартування в нашому прикладі не є спосіб точнішого вимірювання спаду народженості, а лишень доказом що вік жіноцтва сучасного не впливає суттєво на спад родючості. Це штандартування має ще ту хибу що його доводилось робити нехтуючи змінами що до сімейного стану, бо в цій справі відомостів у нас нема.

Ще дужче, як по УСРР в цілому, занепала проти 90-х років родючість жіноцтва по містах наших. Справді, коефіцієнт плодючості для 1923 р. став таким:

Proportions du nombre des naissances par 1000 femmes de 15 à 49 ans dans les villes en 1923 et 1895 à 1898.	Жінок 15-49 р. Народилося	Заг. коефіцієнт плодючості	При 1895—98 рівному 100
	15-III 1923.	у 1923 р.	1923 1895—98 1923 р.
4 великих міст	370.951	29.907	80,6 129,0 62,4
49 інших міст	392.075	41.847	106,7 — —
Разом 53 міст	763.026	71.754	94,0 (166,8) ²⁾ 56,4

тоб-то зменшився понад третину. Не треба проте забувати, що реєстрування народжень у 1923 р. проводили ЗАГС'и не повно, а до того народженість 1923 р. щойно почала виправлятися після депресії попередніх років; пам'ятаючи це, ще й особливості сімейного побуту радянських часів, не буде великою помилкою, коли ми всі зареєстровані випадки народжень віднесемо тільки до одружених жінок віком 15—49 р. (іх було

¹⁾ Див. стор. XX.

²⁾ Всі 113 щодішніх міст.

у 4 містах 198.465, а в 49 інших 210.042. люд.) Тоді здобуваємо такі коефіцієнти шлюбної плодючості:

Mêmes proportions par 1000 femmes mariées	1923 p.	1895—98 p. = 100	або 1895—98 = 100
4 вел. міста	150,7	218,6	69,0
49 інших	199,1	—	—
Разом 53 міста	175,7	(276,0) ¹⁾	63,7

Отже відкінця XIX сторіччя до тепер народженість по містах спала безперечно дуже, як по селах. Мимо великого спаду народжености, родючість жіноцтва в УСРР багато ще перебільшує плодючість жінок інших країн світу.

К Р А І Н И		РОКИ	Жінок віком 15—49 р. (тис. люд.)	Живо народжен.	На 1000 жінок	
Англія і Вельс	1924 . . .	10.923,2	729.933	66,8	Angleterre et Pays de Galles	
Німеччина	1924 . . .	18.037,0	1.270.820	70,6	Allemagne	
Нова Зеландія	1924 . . .	344,4	28.014	81,3	Nouvelle Zélande	
Сполуч. Держави	1924 . . .	22.301,0	1.930.614	86,6	Etats Unis	
Іспанія	1920-21 . . .	5.514,7	636.116	115,4	Espagne	
Італія	1921-22 . . .	9.527,7	1.122.894	117,7	Italie	
Чехо-Словаччина	1920-21 . . .	3.744,4	378.626	101,1	Tchéco-Slovaquie	
зокрема Закарпаття	" . . .	155,6	23.667	152,1	dont Russie Sudcarpathique	
Болгарія	1920-21 . . .	1.204,4	195.159	162,1	Bulgarie	

Тільки болгарський коефіцієнт загальної плодючості та Закарпаття відповідає нашому. На превеликий жаль картки народжень 1924 р. не розроблювано докладніше і ми мало що б могли сказати ще про нашу народженість, коли б Катеринославське ОСБ з власної ініціативи не розробило карток 1923 р. ²⁾ Ми можемо наперед доповнити загальний коефіцієнт шлюбної плодючості міст іовіковими коефіцієнтами плодючості 8 міст Катеринославщини (уважаючи, що всі народження були шлюбними):

Шлюбна плодючість жінок 8 міст Катеринославщини у 1923 р.

Fécondité des femmes mariées de divers groupes d'âge dans 8 villes des gouv. d'Ekaterinoslaw en 1923

	15—19	20—24	25—29	30—39	40—49	50—59	Разом 15—49
Жінок	1174	8666	11050	14816	10848	5410	46554
Народжених	377	3274	3196	2294	321	8	9462
На 1000	321,1	377,8	289,2	154,8	29,6	1,5	203,2

Для порівняння подаємо такі ж самі коефіцієнти для міст інших країн:

Mêmes données pour les villes de Finlande, de Norvège et du Danemark

	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49	50—54	Разом 15—49
Фінляндія 1911—20 . .	434	388	327	275	217	139	19	0,2	222
Норвегі 1920—21 . .	802,6	433,6	289,7	200,9	144,7	67,1	9,3	0,5	—
Данія 1916—20 . .	519,4	350,7	251,2	180,5	121,7	52,3	5,1	—	156,2

Отже плодючість одружених жінок по містах Катеринославщини, не зважаючи на дуже високу шлюбність, була нижча за плодючість фінляндських та норвезьких городян, але трохи вища, як у данських. Разом з тим впадає в око, що у нас крива родючості максимум має не у наймолодших жінок, а в жінок віком 20—24 р., тоб-то має той вигляд, що властивий країнам з дуже поширеними ранніми шлюбами при високому рівні шлюбности ³⁾.

Для вивчення народжености сільської ми можемо оперувати самими лише числами народжень, бо не знаємо сімейного складу жіноцтва. Порівняємо розподіл народжених за віком матери по всій Катеринославщині (міста й села разом) до подібних пропорцій по інших країнах.

¹⁾ Всі 113 тодішніх міст.

²⁾ Наслідки цієї дуже цікавої розробки видруковано в роботі „Статистический Сборник Екатеринославской губернии“ Видання 1925 р. стор. 67—75.

³⁾ Див. стор. XIX Приклади Австрії, Угорщини й Болгарії.

Розподіл народжених у 1923 р. за віком матери

Répartition des naissances de 1923 d'après l'âge de la mère

ВІК МАТЕРИ	Сполуч. Держави		Катерино-славщина	Канада	Польща Західна	Австрія	Ново-Зеландія	Естонія
	Не білі раси	Всі народження						
Мол. від 20 р.	185	95	30	60	25	37	25	25
20-24	314	276	295	242	226	223	205	211
25-29	228	274	337	276	300	296	305	292
30-34	140	193	177	216	223	238	242	236
35-39	98	119	107	148	151	148	158	159
40-44	30	39	43	53	75	53	60	68
45-+	5	4	11	5		5	5	9
Разом	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000

Основну масу народжених (близько $\frac{2}{3}$) на Катеринославщині давали жінки молодші за 30 років; такого високого відсотка народжених молодими матерями як у нас, за винятком негрів, хінчуків, індіців та інших не білих рас Сполучених Держав Америки — інші країни не мають. Ця особливість нашої народженості, звичайно, залежить насамперед від ранніх шлюбів.

Цікаво, далі, знати скільки серед новонароджених дітей були у матери першою дитиною, скільки другою і т. д. Такі відомості досить яскраво показують як далеко заходить спад родючості у жіноцтва, бо в тих країнах де більше переважають серед народжених діти, народжені вперше, вдруге або втретє — за інших рівних умов — народженість менше забезпечує розмноження людності.

Розподіл народжених 1923 р. за тим, якими з черги у матери вони були

Répartition des naissances de 1923 d'après l'ordre de naissance

ЧЕРГА НАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ	Сполуч. Держави		Польща Західна	Катерино-славщина	Австрія	Ново-Зеландія	Латвія	Пруси
	Не білі раси	Всі народження						
1	257	279	273	273	291	302	343	371
2	189	226	222	228	238	247	258	277
3	143	148	146	177	155	160	155	140
4	107	103	88	101	103	100	90	70
5	79	74	68	68	74	64	56	44
6	62	54	58	49	49	44	36	32
7	46	38	45	35	33	30		22
8	36	28	33	24	23	20		16
9	26	18	24	17	15	14		
10	20	13	16	12	9	8		
11-15	33	18	27	16	10	9		
16-+	2,4	0,8		0,4	0,2	0,2		
Разом	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000
Пересічно	3,8	3,3	3,47	3,20	3,08	2,96		2,58
Ordre moyen								

ORDRE DE NAISSANCES	Races de couleur	Totalité des naissances	Pologne occident.	Gouv. d'Ekaterinoslaw	Australie	Nouv. Zélande	Lettonie	Prusse
	Etats Unis							

Хоч розподіл народжених Катеринославщини за чергою народження виглядає багато сприятливіше для розвитку населення, як скажемо у Прусах — у нас пересічна черга народженої дитини 3,20, а там тільки 2,58 — проте Західна Польща має чергу народження вищу за Катеринославську. Дефект такого порівняння полягає в тому, що ми не зважаємо на різницю у віці матерів. Адже ж ясно, що там, де головну масу народжених дають молоді матері, не може бути високої пересічної черги народженої дитини бо молоді матері не мали часу наплудити ще дітей. Правильніше тому буде, порівнювати пересічну чергу народженої дитини не для всіх народжених одразу, а для жінок одного якогось віку.

Пересічне число народжених дітей у матерів віком:
Nombre moyen des naissances d'après l'âge de la mère

1923 рік	Молодше від 20 р.	20—24 р.	25—29 р.	30—34 р.	35—39 р.	40—44 р.	45—49 р.	50 і більш	Невідомих	Разом
Сполуч. Держави { Негри Nègres Bei racei Toutes les races	1,3 1,3	2,5 2,0	4,1 3,0	5,7 4,2	7,5 5,8	9,2 7,5	10,4 8,9	8,2 7,3	3,8 3,5	3,8 3,3
Західня Польща	1,12	1,54	2,39	3,97	5,98	8,14	7,33	3,10		3,47
Катеринославщина	1,09	1,71	2,73	4,15	5,72	7,33	7,96	7,94	3,07	3,20
Австралія	1,19	1,71	2,46	3,32	4,86	6,33	7,78	...		3,08

Рівняючи пересічну чергу народження у матерів одного віку, ми виявляємо, що в багатьох групах віку вона на Катеринославщині вища, як у Польщі, проте ніде не дорівнює пересічній американської. Зазначимо, що дальше удосконалення методи полягав у нівелюванні не лише віку матери а й довгості шлюбу, бо ж ясно, що в країні, де шлюби беруть звання, поміж жінок, скажемо, 29—24 р. буває більше тих, що прожили в шлюбі кілька років і могли за цей час раніше народити 1-2-3 дитин, а через це й пересічна черга народженої дитини буває вищою. На жаль тільки Австралійська статистика диференціює так глибоко матеріал народженості. По інших же країнах для вивчення проблеми народженості відомості збирають народними переписами запитуючи кожну жінку про те, скільки вона народила дітей. Цей спосіб має ще ту перевагу, що дозволяє з'ясувати число жінок, що ніколи матір'ю не були. Цю категорію „безплідного“ жіноцтва тільки переписом можна й виявити — а вона як раз є характерною особливістю сучасності.

Для всіх цих дослідів у нас поки-що бракує навіть часткових матеріалів. До того безпримірна затримка народжень за час війни й революції є непереможною перешкодою для вивчення „нормальної“ родючості нашого жіноцтва. Доведеться тому найближчими роками вивчати родючість тільки в післяреволюційних подружжях.

Закінчуючи цей § порівняємо пересічну чергу народженої дитини в містах і селах Катеринославщини у матерів одного віку.

	М. за 20 р.	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49	50+	Нев.	Разом
8 міст Кат.-ни . .	1,08	1,51	2,29	3,45	4,94	6,50	7,43	8,57	2,40	2,53
Інші селища . . .	1,09	1,75	2,81	4,25	5,83	7,43	8,00	7,86	3,35	3,31

Пересічна черга народженої дитини для всіх народжень разом по містах менша навіть як у Прусії і багато різниться від сільської: проте після наших застережень — в містах пізніші шлюби, на міській людності важче одбилися роки революції — можна гадати, що справжні різниці тут перебільшено.

Подаємо також в скороченому вигляді комбіновану таблицю черги народженої дитини і віку матери для всієї Катеринославщини. Її можна використувати між іншим для виявлення цих обох чинників на стать новородженої дитини та частоту близнят у матерів різного віку. (Див. табл. на стор. LVIII).

Споміж різних проблем сучасного руху населення проблема смертності є найцікавішою, але разом з тим і найскладнішою. Зріст шлюбності, що так само як і смертність дуже змінилася проти часів передреволюційних, легко порівнюючи пояснити, знаючи зміни у сімейному побуті, що поробила радянська влада, та й по інших країнах перехід до „мирного“ життя відзначився скрізь піднесенням шлюбності. Навпаки, такого спаду коефіцієнта загальної смертності, як у нас, год одшукати по інших країнах. Проте ми знаємо, що зменшення рівня смертності досягається лише повільною еволюцією, раптові ж — „революційні“ — менше-більше тривалі зменшення смертності дотеперішнім демографічним знанням були невідомі. Отже насамперед вирінає думка чи ж не зраджує нас сучасна статистика? Чи не проходять повз ЗАЦС'и і статистичну реєстрацію десятки або й сотні тисяч смертей? (Згадаємо, що перед війною у нас за рік помирало 650 тис. люд. а у 1924 р. не зареєстровано й 500 тис. смертей). Коли ж справді смертність знизилася, то для яких саме верств людності і чому саме?

Nés vivants en 1923 dans le gov. d'Ekatérinoslav suivant l'ordre de naissance et l'âge de la mère

ЩО В МАТЕРІ БУЛА ORDRE DE NAISSANCE	Народилося у 1923 р. дітей від матері віком:									Р а з о м		
	Мол. за 20 р.	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49	50+	Невід.	Хлопц. Garçons	Дівч. Filles	Разом Total
Першою	1 731	9 421	4 220	1 127	381	117	29	4	178	8 966	8 242	17 208
2-ю	156	5 958	5 931	1 545	516	126	22	—	150	7 612	6 792	14 401
3 "	8	2 390	5 897	1 940	661	163	33	3	90	5 885	5 300	11 185
4 "	1	525	2 900	1 847	784	206	45	5	70	3 343	3 040	6 383
5 "	—	111	1 293	1 776	848	198	35	8	39	2 204	2 104	4 308
6 "	—	35	519	1 802	863	253	46	6	34	1 599	1 489	3 088
7 "	—	5	197	764	839	301	56	3	24	1 098	1 091	2 189
8 "	—	7	65	588	694	305	46	2	16	785	738	1 523
9 "	—	2	44	184	479	269	61	6	9	528	526	1 051
10 "	—	—	12	76	303	275	66	8	8	394	354	748
11 "	—	—	8	32	132	192	47	6	5	224	198	422
12 "	—	—	1	19	69	133	48	5	4	141	138	279
13 "	—	—	—	5	33	76	31	6	3	76	78	154
14 "	—	—	—	3	23	38	13	—	—	38	39	77
15 "	—	—	—	2	11	24	14	—	1	22	30	52
16 "	—	—	—	1	3	12	3	1	—	8	12	20
17 "	—	—	—	—	1	3	2	—	1	5	2	7
18 "	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	1
Невідомо якою	52	553	698	594	300	100	42	5	112	1 194	1 062	2 256
Хлопців Garçons	1 060	9 917	11 291	5 982	3 655	1 445	348	36	388	34 122	—	—
Дівчаток Filles	888	9 090	10 524	5 423	3 285	1 346	292	32	356	—	31 236	—
Разом Total	1 948	19 007	21 815	11 405	6 940	2 791	640	68	744	—	—	65 358
З того близнюків	14	116	262	196	122	42	4	—	—	392	364	756
Dont jumeaux												

Увага. До розробки заведено по селах тільки ті випадки народжень, що на них одержано було статистичні картки (55.888 карток із 104.820 народжених).

ЦСУ України, ідучи на зустріч цим запитанням, пробувало вже дати по змозі обґрунтовану відповідь¹⁾. Нині ми маємо вже більше відомостей, як тоді, і відповідь наша буде точнішою. Проте зазначимо наперед, що великої, а може й добротної, точності у вивченні сучасної смертності не буде, аж поки не матимемо точних відомостей про віковий склад людності тепер, тоб-то до того часу, поки не розроблено буде перепис 1926 р. і не сконструюємо повної таблиці смертності.

Аналізу сучасної смертності почнемо з того, що порівняємо абсолютні числа померлих різного віку у 1924 р. до пересічних річних чисел за 1895—1898 р.р. та 1906—1910 р.р. Попередимо, що числа, подані отут для 1924 р., де в чому різняться від чисел видрукованих в табличній частині цього збірника. Деякі Губ.Стат.Бюра розробили померлих 1924 р. за віковими групами програму розробки для міст у 1923 р., через те довелося зводити матеріал в грубіших вікових групах. Ми ж поробили тепер інтерполяції для тих губернь, що надіслали матеріал частинно в 10-ти літніх вікових групах, побивши їх на п'ятилітні. Також померлих невідомого віку розподілено пропорційно відомим (це зроблено й для матеріалів давніх років). Після цих операцій здобуваємо такі числа померлих за віком (Див. табл. на стор. LIX).

Як бачимо, найдужче зменшилися померлих дітей, молодших од 10 років, то-б то саме в тій групі людності, що наслідком занепаду народженості під час імперіалістичної і горожанської війни в своєму числі дуже зменшилася. Можна б гадати тому, що ця зміна складу сучасного населення щодо віку є однією з найважливіших причин зменшення числа померлих та загального коефіцієнта смертності. Проте порівнюючи числа померлих в інших групах віку зазначаємо що числа 1924 року стоять посередині поміж числами 1895—98 та 1906—10 р.р. При „нормальному“ розвитку давніх тенденцій числа померлих у 1924 р., навпаки мали б перебільшувати числа померлих того ж віку у 1906—10 р. приблизно на стільки, на скільки числа ці більші од чисел 1895—98 р.р. Припускати, що населення робочого й старого віку у 1924 році зменшилися проти того, яке було на початку XX сторіччя, звичайно, не можна. Отже в цьому віці

¹⁾ Див. А. Хоменко. До питання про сучасний рівень загальної смертності на Україні. Вид. ЦСУ УСРР, Харків 1925.

Померлі за віком в УСРР у 1924 р. та пересічно річно 1895—1898
та 1906—1910 р.р.

Décédés en Ukraine suivant l'âge et le sexe en 1924 et moyenne annuelle de 1895—98 et 1906—10

В І К A G E	Чоловіки Sexe masculin			Жінки Sexe féminin			Разом Ensemble		
	1895—98	1906—10	1924	1895—98	1906—10	1924	1895—98	1906—10	1924
0	121 165	120 079	84 717	97 320	95 570	65 487	218 485	215 649	150 204
1—4	74 692	77 716	41 479	70 286	71 853	37 895	144 978	149 569	79 374
0—4	195 857	197 795	126 196	167 606	167 423	103 382	363 463	365 218	220 578
5—9	18 591	20 805	10 272	18 461	20 192	9 635	37 052	40 997	10 907
10—14	7 469	8 661	7 751	7 610	8 969	7 814	15 109	17 630	15 565
15—19	6 768	8 952	7 803	7 879	10 004	9 713	14 647	18 956	17 516
20—24	6 815	8 894	9 589	6 991	9 028	9 802	13 806	17 922	10 481
25—29	6 185	7 790	7 227	6 957	8 288	9 058	13 142	16 078	16 285
30—34	5 171	6 684	5 642	6 085	7 152	6 823	11 256	13 836	12 465
35—39	5 749	7 560	6 128	6 620	7 810	6 892	12 369	15 370	13 020
40—44	5 848	8 021	5 816	5 922	7 404	5 820	11 770	15 425	11 666
45—49	6 629	9 008	6 631	6 443	8 030	5 373	13 072	17 038	12 004
50—54	6 785	9 370	6 821	6 826	8 591	6 090	13 611	17 961	12 911
55—59	7 092	10 803	7 407	8 531	10 553	6 615	16 526	21 356	14 052
60—64	8 394	11 287	9 299	9 204	11 468	9 584	17 593	22 755	18 883
65—69	9 109	12 100	9 220	9 441	11 888	9 058	18 550	23 988	18 287
70—74	8 174	10 995	8 681	7 757	10 182	9 717	15 931	21 177	18 398
75—79	6 902	9 352	6 579	5 460	7 843	6 450	12 362	17 195	13 029
85 і більше	5 963	8 983	10 085	4 544	7 214	10 966	10 507	16 197	21 651
Разом Total	318 401	357 060	252 086	292 370	322 039	232 912	610 771	679 099	484 998

смертність безперечно зменшилася, як що тільки велике число смертей не губиться без реєстрації. Досвід статистичної розробки смертей 1925 і 1926 р. р.) заперечує припущенню про те, що смертні випадки поміж людністю старшого віку реєстровано не повно або, точніше кажучи, з будь-якими впливово-важливими прогалинами, бо не зважаючи на поліпшення умов реєстрування число померлих у цьому віці зменшується.

Не треба вважати також, що померлої дитвори у нас зареєстровано у 1924 році заподто мало. Не зважаючи на те, що такої затяжної депресії народженості як у нас не мали інші країни, все ж піде ми не спостерігаємо такої великої пайки померлих дітей всякого віку й підлітків поміж усіма померлими як саме у нас на Україні.

Померлі обох статів за віком
Répartition des décès par groupes d'âge

	Країни	Ріка	Вік														Разом
			0	1—4	5—9	10—14	15—19	20—24	25—29	30—34	35—44	45—54	55—64	65—74	75—84	85 і більше	
1	УСРР	1924	3 097	1 637	410	321	361	402	336	257	509	513	679	756	504	218	10 000
2	Іспанія	1923	2 182	1 461	250	180	239	279	250	241	506	633	1 001	1 335	1 124	330	10 000
3	Чилі	1923	3 308	1 444	284	183	310	390	375	312	730	594	605	581	467	297	10 000
4	Японія	1924	2 489	1 302	258	205	406	418	313	257	549	955	890	1 247	861	150	10 000
5	Італія	1924	2 153	1 172	164	157	237	303	252	242	467	598	955	1 547	1 498	325	10 000
6	Польща Західна	1924	3 396	896	155	177	280	385	288	238	443	576	851	1 086	942	287	10 000
7	Угорщина	1922	2 848	891	248	198	302	373	291	248	514	614	926	1 320	970	237	10 000
8	Латвія	1924	1 477	776	168	163	241	346	278	274	594	885	1 314	1 592	1 298	591	10 000
9	Нідерланди	1923	1 490	676	172	128	225	270	238	216	510	735	1 228	1 822	1 735	555	10 000
10	Англія і Вельс	1924	1 158	611	147	126	193	230	220	238	647	989	1 452	1 957	1 594	438	10 000
11	Канада	1923	1 973	564	259	175	234	259	281	289	701	765	1 108	1 455	1 356	581	10 000
12	Німеччина	1924	1 819	469	93	124	248	351	301	264	591	876	1 350	1 844	1 400	270	10 000
13	Вельдія	1923	1 447	475	96	112	228	355	311	275	613	863	1 326	1 839	1 638	422	10 000
14	Австралія	1924	1 401	482	166	126	193	254	266	324	761	1 013	1 513	1 674	1 314	513	10 000
15	Нова Зеландія	1924	1 047	398	172	125	202	266	262	320	801	1 101	1 312	1 825	1 570	599	10 000

Перегляд цього порівняння зміцнює думку, що єдиним слабким пунктом ЗАЦС'ового реєстрування померлих у 1924 р. можна вважати недолік якогось числа малих зовсім дітей або ж немовлят. Після цієї грубої оцінки нашого статистичного матеріалу перейдемо до вивчення самої смертності.

Найскладнішим питанням є з'ясувати як розподіляється тепер людність за статтю й віком. Річ ясна, що відомості вселюдних переписів 1897 та 1920 років не дають нам потрібного матеріалу. Перепис 1920 р. на Україні перейшов дуже погано, а події пізніших років зокрема голод 1921—22 р. повинні дуже відбитися на складі населення. Перейти від чисел перепису 1920 до 1924 р. не можна ще й тому, що поміж цими датами ми не маємо навіть достатньо певних загальних підсумків руху населення, а докладно розроблених відомостей потрібних для перерахунків — „пересовування“ — людности за віком з одного року до другого ще менше.

Числа людности УСРР на середину 1924 р. довелося тому обчислювати скомбінувавши спеціальну розробку вікового складу сільської людности за даними динамічного сільсько-господарського перепису 1924 року та відомостей міського перепису 13. III. 1923 р. Із господарської картки динамічного гніздового перепису перенесено було на особисті фішки вік і стать кожної особи і зведено в Демограф. Відділі ЦСУ УСРР за однолітніми групами віку¹⁾. Звичайні при цьому досліді нерівності зазначень віку виглажено за формулою Spence'a²⁾ і проконтрольовано числами вікового складу людности дрібних міст та містечок за переписом 13-III 1923 р. Дітей молодших від 10 років по містах за переписом 1923 р. та відомостями про померлих за віком пересунуто до середини 1924 р., людність же міську віком старше од 10 років у 1924 р. розбито пропорційно часам 1923 р. уважаючи, що вікові пропорції не змінилися. Дітей молодших від 1 року вираховано для всієї УСРР безпосередньо із відомостей про народження й смерть. Перед тим як з'єднувати обчислення для міст та сел до одного підсумку довелося деталізувати по п'ятилітках вік міської людности, старшої від 30 р. використавши докладніше розроблені відомості переписів останніх років для деяких міст та обчислення для сільської людности.

Людність УСРР за віком обрахована на середину 1924 р.
Population de l'Ukraine évaluée au milieu de 1924.

В І К A G E	Чоловіки Sexe masculin	Жінки Sexe féminin	Р а з о м Ensemble	На 1000 чоловіків припадає жінок	Пропорція до загального підсумку		
					Чол. = m.	Жін. = f.	Разом = t.
0 . . .	537 607	509 239	1 046 846	947,2	40 784	36 484	38 572
1 . . .	358 417	348 435	706 852	972,1	27 190	24 963	26 045
2 . . .	347 626	333 676	681 302	959,9	26 371	23 906	25 103
3 . . .	329 208	324 953	654 161	987,1	24 974	23 281	24 103
4 . . .	337 159	327 027	664 186	969,9	25 577	23 429	24 473
0 — 4 . .	1 910 017	1 843 330	3 753 347	965,1	144 896	132 063	138 296
5 — 9 . .	1 542 136	1 507 845	3 049 981	977,8	116 987	108 028	112 380
10 — 14 . .	1 908 828	1 916 987	3 825 715	1 004,2	144 806	137 333	140 962
15 — 19 . .	1 516 046	1 643 680	3 159 726	1 018,2	115 009	117 759	116 423
20 — 24 . .	1 178 242	1 301 825	2 480 067	1 104,9	89 383	98 267	91 381
25 — 29 . .	1 034 345	1 174 173	2 208 518	1 135,2	78 467	84 122	81 375
30 — 34 . .	797 218	886 375	1 683 593	1 111,8	60 478	63 503	62 034
35 — 39 . .	712 230	779 246	1 491 485	1 094,1	54 031	55 828	54 955
40 — 44 . .	584 603	639 880	1 224 483	1 094,5	44 349	45 843	45 117
45 — 49 . .	480 492	525 160	1 005 652	1 093,0	36 451	37 624	37 054
50 — 54 . .	392 657	442 234	834 891	1 126,3	29 787	31 683	30 762
55 — 59 . .	338 856	389 485	728 341	1 149,4	25 706	27 901	26 836
60 — 64 . .	296 849	358 498	655 347	1 207,6	22 519	25 684	24 147
65 — 69 . .	209 125	249 743	458 868	1 194,2	15 864	17 893	16 907
70 — 74 . .	132 448	156 872	289 320	1 184,4	10 048	11 239	10 660
75 — 79 . .	78 633	77 209	155 842	981,9	5 965	5 531	5 743
80 — 84 . .	43 684	40 908	84 592	936,5	3 314	2 931	3 117
85 — 89 . .	15 747	14 859	30 606	943,6	1 194	1 064	1 123
90 — 95 . .	6 152	6 196	12 348	1 007,2	467	444	455
95 + . .	3 683	3 595	7 278	976,1	279	257	268
Р а з о м .	13 182 000	13 958 000	27 140 000	1 058,9	1 000 000	1 000 000	1 000 000

Для порівняння поруч з нашим обчисленням подаємо розподіл людности за віком так, як зафіксовано його переписами 1897 та 1920 р.р. Зазначимо тільки, що віковий склад чоловіків за переписом 1920 р. не зовсім правдиво відбиває дійсність, бо збройно-

¹⁾ Матеріали ці окремо для Лисостепової смуги та Степу друковано між ними у випусках „Опису округ“

²⁾ Див. Handbook of Mathematical Statistics by H. L. Rietz, 1924 стор. 59—61 в натерку J. Glower'a.

здатну людність в умовах горожанської війни навіть там, де перепис відбувався порівнюючи нормально, зареєстровано з великими прогалинами (До підсумків заведено й людність що пробувала в Червоній Армії).

Розподіл людности УСРР за віком у 1897 р., 1920 р. та 1924 р.
Population de l'Ukraine suivant les recensements de 9. II. 1897, 28. III. 1920 et de évaluation au milieu de 1924

В І К A G E	Чоловіки. Sexe masculin			Жінки. Sexe féminin			Р а з о м. Ensemble		
	1897	1920	1924	1897	1920	1924	1897	1920	1924
0 .	3 606	2 094	4 078	3 624	1 830	3 648	3 615	1 956	3 857
1 — 4 .	12 438	9 088	10 411	12 603	8 163	9 558	12 520	8 602	9 972
5 — 9	13 247	15 527	11 699	13 433	14 160	10 803	13 340	14 809	11 238
10 — 14 .	11 606	14 923	14 481	11 636	13 411	13 733	11 621	14 130	14 096
15 — 19 .	10 028	11 014	11 501	10 737	11 731	11 776	10 406	11 390	11 642
20 — 24 .	8 168	5 881	8 938	8 074	9 326	9 327	8 121	7 689	9 138
25 — 29 .	7 379	7 339	7 847	7 377	8 131	8 412	7 378	7 755	8 138
30 — 39 .	12 134	11 633	11 451	12 062	11 711	11 933	12 098	11 674	11 690
40 — 49 .	8 985	9 254	8 080	8 720	8 594	8 347	8 853	8 908	8 217
50 — 59 .	6 277	6 464	5 549	6 170	6 317	5 959	6 224	6 387	5 760
60 + .	6 132	6 783	5 965	5 514	6 626	6 504	5 824	6 700	6 243
Р а з о м	100 000	100 000	100 000	100 000	100 000	100 000	100 000	100 000	100 000

Основними рисами теперішнього вікового складу є переменшені числа дітей та старих людей, що дуже потерпіли від лихоліття, і дуже побільшена вага дітей 10—14 р., що народилися після поновств 1909—1910 р. і тому дожили в більшій пропорції як ті, що через них перейшли.

Маючи склад людности що до віку, можемо вирахувати коефіцієнти смертності для осіб різного віку й статі, а порівнявши коефіцієнти 1924 р. до коефіцієнтів 1895—1898 р. р., з'ясуємо як саме змінилася смертність у нас. Не забуваймо, проте, що не всю зміну треба приписувати добі революції й відбудові, бо смертність зменщувалась у нас і давніше, алеж не значучи розподілу людности за віком перед світовою війною доводиться з неволі оперувати числами кінця XIX сторіччя. Смертність немовлят вираховано не як коефіцієнт смертності, а як ймовірність вмерти ¹⁾.

Proportions des décès par 1000 habitants suivant l'âge et le sexe en Ukraine

В І К A G E	Повікові коефіцієнти смертності УСРР на 1000 люд. відповідного віку й статі						Пропорція в смертності чоловіків і жінок (коэф. жінок = 100)		Коефіцієнти 1924 р. при коефіцієнтах 1895—98 = 100		
	Чоловіки S. masc.		Жінки S. fémin.		Разом Ensemble		1924	1895—98	Чоловіки S. masc.	Жінки S. fémin.	Разом Ensemble
	1924	1895—98	1924	1895—98	1924	1895—98					
0 ¹⁾	145,08	226,57	120,76	192,34	133,36	209,93	120	118	61,0	62,8	63,6
1—4	30,22	56,89	28,41	53,33	29,33	55,10	106	107	53,1	53,3	53,2
0—4	66,07	115,65	56,08	98,76	61,17	107,20	118	117	57,1	56,8	57,1
5—9	6,66	13,30	6,39	13,14	6,53	13,22	104	101	50,1	48,6	49,4
10—14	4,06	6,10	4,08	6,28	4,07	6,19	100	97	66,6	64,9	65,8
15—19	5,15	6,39	5,91	6,98	5,54	6,70	87	92	80,5	84,9	82,7
20—24	8,14	7,90	7,60	8,28	7,86	8,09	107	95	103,6	91,8	97,2
25—29	6,99	7,94	7,71	9,02	7,34	8,48	91	88	88,0	85,5	86,6
30—34	7,08*	7,90	7,79	9,22	7,40	8,56	91	86	89,6	84,4	86,4
25—34	7,03	7,92	7,71	9,11	7,39	8,52	91	87	88,7	84,6	86,7
35—44	9,23	10,13	8,56	11,32	9,09	10,72	108	189	91,1	79,1	84,8
45—54	15,41	16,83	11,85	16,76	13,54	16,80	130	100	91,5	70,7	80,6
55—64	26,17	29,86	21,70	35,11	23,80	32,37	121	85	87,6	61,8	73,5
65—74	52,43	63,63	46,17	72,06	49,03	67,57	114	88	82,4	64,1	72,6
75—84	99,68	103,58	103,63	107,49	101,62	105,26	96	96	96,2	96,4	96,5
85 +	209,99	111,33	209,98	113,66	209,99	112,32	100	98	188,6	184,7	188,6
Разом . . .	19,12	30,16	16,69	27,96	17,87	29,07	115	108	63,4	59,7	61,5

¹⁾ Див. § 5. Спосіб обрахунку ймовірности померти для немовлят у 1924 в'ясовано далі.
Probabilité de mourir pendant la première année de la vie multipliée par 1000.

Групові коефіцієнти смертності за віком і статтю (на 1000 люд.).
Taux de la mortalité par groupes d'âge et par sexe (sur 1000 pers.).

Групи d'âge	Нова Зі- лянія Nouv. Zélande	Нідерланди Pays-Bas	Канада Canada	Данія Danemark	Норвегія Norvège	Бельгія Belgique	Англія i Бельгія Angleterre et Pays de Galles	Німеччина Allemagne	Південна Африка Afrique du Sud	Сполуч. Держави Etats-Unis	Шотландія Ecosse	Італія Italie	Фінляндія Finlande	УРСР Ukraine	Угорщина Hongrie	Іспанія Espagne	Японія Japon
Роки Années	1924	1920—21	1921	1920—21	1920—21	1920—21	1294	1924	1920—22	1923	1920—22	1921—22	1920—21	1924	1920—21	1920—21	1918—19
Ч о л о в і к и Н о м ш е с																	
0 ¹⁾ . .	45,05	83,67	98,42	92,85	62,99	122,20	84,66	119,0	...	96,53	105,80	135,06	104,29	145,08	103,65	163,20	188,03
1—4 . .	4,08	9,58	7,54	6,26	6,13	13,03	...	7,7	10,00	8,57	15,67	28,93	...	30,22	34,16	42,67	30,93
0—4 . .	12,64	28,11	28,91	26,39	19,03	48,64	25,06	—	27,93	25,19	40,26	65,06	39,49	66,07	105,18	82,15	70,81
5—9 . .	1,51	2,23	3,11	2,12	2,95	2,74	2,39	1,8	2,39	2,60	2,96	3,80	6,25	6,66	7,48	6,92	6,37
10—14 . .	1,16	1,56	2,08	1,63	2,20	1,87	1,65	1,5	2,06	2,08	1,98	2,53	3,53	4,06	4,26	3,68	4,19
15—19 . .	2,01	2,86	3,06	2,87	4,59	3,54	2,55	3,1	3,02	3,59	8,13	4,10	5,86	5,15	6,54	6,02	10,33
20—24 . .	2,96	3,88	3,75	4,26	7,82	5,90	3,44	4,8	4,22	4,73	3,59	6,29	9,52	8,14	8,75	8,17	13,00
25—34 . .	3,57	3,68	3,86	4,31	6,76	5,45	3,91	4,4	5,00	5,21	4,93	5,66	7,90	7,03	7,70	7,90	11,86
35—44 . .	4,79	4,60	5,07	4,76	6,31	6,34	6,48	5,5	8,17	7,84	6,46	6,76	8,91	9,23	9,32	10,25	12,63
45—54 . .	9,23	8,66	8,42	8,72	9,23	10,70	11,54	10,3	13,48	12,77	12,69	11,06	13,98	15,41	14,99	16,33	19,17
55—64 . .	19,04	19,91	18,23	18,45	17,02	24,02	24,89	23,6	24,77	25,88	27,75	22,48	28,11	26,17	28,89	31,37	37,08
65—74 . .	47,01	49,61	42,64	43,29	39,90	56,08	60,09	57,3	52,15	59,14	61,36	56,39	57,08	52,43	65,82	72,83	77,67
75—84 . .	110,05	121,05	104,54	100,23	98,97	130,73	137,52	139,6	113,10	127,28	139,48	146,73	112,99	99,68	162,92	179,84	140,54
85+ . .	243,05	260,05	227,47	252,56	259,92	262,24	271,41	290,6	226,41	259,91	279,28	304,84	174,64	209,99	372,68	256,34	94,92
Разом . .	9,22	11,75	10,89	11,65	12,48	14,44	12,94	...	11,42	13,02	14,76	18,17	15,84	19,12	22,93	23,36	24,50
Total																	
Ж і н к и Ф е м ш е с																	
0 ¹⁾ . .	35,21	64,72	77,48	74,31	49,18	96,03	65,36	97,5	...	75,95	82,36	121,81	86,52	120,76	88,63	147,75	170,72
1—4 . .	4,01	8,32	6,73	5,56	5,37	11,58	...	7,0	9,79	7,70	14,60	27,76	...	28,41	32,56	41,25	32,43
0—4 . .	10,56	22,33	22,73	21,10	15,24	38,27	20,15	...	24,31	20,63	32,64	59,20	34,56	56,08	89,40	73,53	60,81
5—9 . .	1,31	2,07	2,68	2,07	2,56	2,65	2,20	1,6	2,19	2,23	2,89	3,89	5,20	6,39	7,42	6,95	7,51
10—14 . .	0,90	1,67	1,94	1,77	2,50	2,09	1,67	1,4	1,93	1,75	2,01	2,76	4,03	4,08	4,93	4,06	6,37
15—19 . .	1,66	2,91	2,69	2,92	4,93	3,26	2,48	2,7	2,53	3,51	2,97	4,40	5,34	5,91	7,07	5,99	13,27
20—24 . .	2,46	3,40	3,70	3,72	6,25	4,66	3,07	3,9	3,64	4,53	3,94	5,57	6,38	7,60	8,30	7,60	15,34
25—34 . .	2,90	4,25	4,40	4,66	5,95	5,22	3,50	4,4	4,80	5,07	5,03	5,93	6,95	7,71	8,38	8,40	13,98
35—44 . .	4,08	5,52	5,68	5,61	6,34	6,08	4,97	5,5	6,40	6,90	6,73	6,72	7,43	8,96	8,85	9,16	12,75
45—54 . .	7,14	8,39	8,54	8,36	8,18	11,82	8,64	8,9	9,06	11,32	10,35	9,86	9,21	11,85	12,54	11,80	14,86
55—64 . .	15,17	18,21	16,39	16,90	14,45	19,20	18,87	19,8	18,26	22,71	21,93	19,53	17,89	21,70	25,46	24,36	27,39
65—74 . .	40,07	45,98	41,17	40,79	32,81	47,99	47,34	51,3	43,17	53,58	48,49	54,91	44,96	46,17	62,04	62,39	62,84
75—84 . .	93,31	113,04	95,69	108,42	88,70	116,36	115,99	129,9	103,42	117,69	117,61	146,63	109,49	103,63	159,46	164,16	136,19
85+ . .	235,77	247,78	223,46	246,06	231,99	252,33	249,54	276,2	211,99	250,61	246,76	285,62	195,44	209,98	347,15	351,91	166,38
Разом . .	7,32	11,35	10,19	11,63	11,82	13,31	11,48	...	9,24	11,76	13,59	16,92	14,11	16,69	20,49	21,23	24,47
Total																	

¹⁾ На 1000 живонароджених. Par 1000 nés vivants.

Насамперед констатуємо, що смертність у жінок зменшилася дужче як у чоловіків, і взаємовідношення поміж жіночою й чоловічою смертністю тепер більше нагадує те, що спостерігаємо по інших країнах. Найсприятливіші зміни зайшли у смертності дітей, що зменшилася проти 90 років майже на половину. Проте належить пам'ятати, що віковий розподіл дитвори в межах п'ятилітніх груп такий, що сприяє деякому зниженню групового коефіцієнта смертності, до того ж смертність дитвори наслідком боротьби з пошестями ще перед війною дуже зменшилася проти 90 років. Треба також нагадати, що в нашій країні, де дитячі пошесті відіграють не аби яку роль у смертності дітей, один рік дає ще дуже мало підстав для того, щоб казати про справжнє й тривале зменшення смертності. Оскільки ми знаємо із статистики захворюваності ¹⁾, рік 1924 був досить сприятливим бо лише кір дала в ньому періодичне підвищення, кашлюк, шкарлатина і надто обклад держалися низького рівня. Не зважаючи на це, з поданих далі повікових коефіцієнтів смертності різних країн світу видно, що у 1924 р. новим рівнем смертності дітей і підлітків ми лише наблизилися до менше культурних країн як ось: Іспанія, Угорщина та Японія.

Зазначимо далі, що особливо несприятливо виглядає тепер у нас смертність 20—24-літніх, надто чоловіків. Революція та господарські перешкоди (а може й новий побут) мабуть свого часу підточили здоровля неповнолітніх організмів і призвели до занепаду життєздатності. По всіх групах робочого віку смертність чоловіка зменшилася майже однаково: близько на 10 відсотків. Смертність жінок в тому віці, коли вони не народжують більше дітей, змінилася дуже сильно, але ж давніше смертність їхня була аж занадто високою. Смертність старих людей у 1924 р. держиться давнього рівня, у віці 85 р. і старших коефіцієнти навіть більші. Попередимо, проте, що збільшення це є може наслідком поліпшення реєстрування віку, бо давніше коефіцієнти смертності були зовсім неправдоподібними.

Щоб краще виявити теперішній рівень нашої смертності, порівняємо наші повікові коефіцієнти смертності до таких же коефіцієнтів смертності інших країн світу, що їх вирахували ми для років сусемних з народними переписами.

Коефіцієнти смертності чоловіків у молодшій робочій порі життя 15—40 років на УСРР сприятливіші як по країнах високої смертності тоб-то: Японії, Іспанії, Угорщини й Фінляндії; а після 55 років наближаються вже до рівня Англії, Бельгії й Німеччини. Смертність же зовсім старих людей — якщо йняти віри коефіцієнтам, а вони звичайно бувають не зовсім певні — у нас, як і давніше, здається дуже низькою. Зауважимо до речі, що подібне до нашого підвищення смертності у чоловіків 20—24 років і порушення нормального росту смертності з віком мають деякі інші країни.

	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44
Японія . . .	10,33	13,00	11,99	11,72	11,81	13,52
Фінляндія . .	5,86	9,52	7,77	8,04	8,16	9,76
Угорщина . .	6,54	8,75	7,73	7,68	8,75	9,96
Іспанія . . .	6,02	8,17	8,02	7,78	9,46	11,02
УСРР	5,15	8,14	6,99	7,08	8,60	10,00
Норвегія . . .	4,59	7,82	6,99	6,48	6,01	6,63
Італія	4,10	6,29	5,63	5,69	6,22	7,34
Бельгія . . .	3,54	5,90	5,80	5,13	5,86	6,85
Нідерланди .	2,86	3,88	3,56	3,82	4,11	5,13

Смертність наших жінок, як рівняти до інших країн, має ту ж саму позицію, що й у чоловіків. Отже, загалом кажучи, за деякими впливками сконстатований чиселами статистики природнього руху людності у 1924 р. рівень теперішньої смертності здається цілком правдоподібним. Але ж не зважаючи на величезне зменшення коефіцієнта загальної смертності, — а воно залежить почасти від зміни складу людності, зменшення пайки дітей та старих людей — не зважаючи й на те, що смертність справді таки для деяких груп населення дуже зменшилася, теперішня наша смертність, як і давніше, відповідає рівню смертності малокультурних держав і лишається однією з найтяжчих

¹⁾ Див. С. М. Еккель. Інфекційні захворювання на Україні; Харків; 1927 р; стор. 32 і далі.

в Європі. Зокрема ж треба підкреслити, що смертність в робочій порі життя (15—55 років) у півтора рази вища, як в Західній Європі і напр., 30-літні чоловіки вмирають у нас майже так, як там 50-літні.

Спеціальній аналізі потребує наша смертність немовлят. Справді, коефіцієнт смертності дітей молодших від одного року перед світовою війною у нас лише дуже повільно змінювався: у 1895—98 р.р. на 1000 народжених помирало недоживши до 1 року 210 дітей, а у 1906—1910 р.р. 191, тоб то за 12 років смертність немовлят знизилася тільки на 8,8%. При такому темпі зменшення в 1924 р. треба було ждати коефіцієнта 165, фактично ж, відносячи число померлих віком молодших від 1 р. до народжених у 1924 ж році, маємо 128, тоб то багато менше. Коефіцієнт цей не в'яжеться не тільки до давньої тенденції спаду смертності немовлят, а й не пасує сучасній загальній позиції УСРР що-до рівня смертності, наближаючись до смертності новонароджених в Австрії та Італії. Отже виникає сумнів, чи відповідає цей коефіцієнт смертності тому, що є насправді; може бути ЗАЦС'івське реєстрування не захоплює усіх випадків смертей і частина померлих дітей-немовлят губиться для статистики?

Щоб відповісти на це питання спробуємо сконструювати таблицю смертності немовлят по місяцях життя. Для цього ми маємо насамперед додати якусь частину померлих „невідомого віку“ до тих що померли „молодшими від 1 міс.“. Далі, доводиться розбити за одномісячними групами віку померлих по селах тих губернь що розробили смертні випадки за скороченою програмою. Зважаючи ще на неточности зазначення віку померлих немовлят — їх занадто багато буває позначеними „1/2 року“ — і дефекти зведення (деякі ГСБ теж вкладали до цієї групи тих померлих немовлят, що точнішого віку їхнього обрахувати не можна було) безпосередніми відомостями користуватися не можна, а їх доводиться вирівнювати. Подаємо як первісні числа для УСРР, так і наслідки інтерполяцій, пороблених нарізно для 51 міст та інших селищ. Померлі у 1924 р. віком молодше від одного року по місяцях життя

Nourrissons décédés en 1924 par mois d'âge

X = хлопці гого. Д = дівчатка гіі.		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Нев.
УСРР невірний. chif. non ajustés . . .	х.	22 651	9 849	7 723	7 011	5 328	4 356	8 329	4 126	4 603	3 525	2 953	2 300	1 933
	д.	16 698	7 612	5 958	5 137	4 041	3 685	6 510	3 542	3 697	2 895	2 467	1 839	1 406
УСРР вірнісіні chif. ajustés	х.	24 668	10 079	8 106	6 955	6 178	5 582	5 040	4 541	4 068	3 605	3 165	2 730	—
	д.	13 320	7 779	6 209	5 324	4 701	4 309	3 953	3 608	3 264	2 919	2 666	2 405	—
54 мі-та	х.	1 696	713	582	493	422	374	340	311	290	267	244	223	—
	д.	1 238	550	432	377	338	308	285	262	239	218	199	178	—
Інші селища	х.	22 972	9 366	7 524	6 462	5 756	5 208	4 700	4 227	3 778	3 338	2 921	2 507	—
	д.	17 082	7 229	5 777	4 947	4 363	4 001	3 668	3 346	3 025	2 731	2 467	2 227	—

Самий обрахунок смертності по місяцях життя, не маючи змоги зробити точніше, провадимо так: 1) померлих у 1924 р. молодших від 1 міс. відносимо до народжених у січні-листопаді (включно) 1924 р. + 70% народжених у грудні 1921 р. + 30% народжених у грудні 1923 р.; 2) померлих віком „1 міс.“ відносимо до народжених від грудня 1923 до жовтня (вкл.) 1921 + 1/2 народжених у листопаді 1923 і 1924 років; 3) померлих віком „2 міс.“ відносимо до народжених від листопаду 1923 р. до вересня (вкл.) 1924 р. + 1/2 народжених у жовтні 1923 і 1924 років, і так далі.

Дріб від поділу померлих на відповідній згурток народжених помножений на 100.000 відповідає вартостям d_x таблиць смертності, тоб то показує скільки то із 100.000 новонароджених помирає недоживши до 1 міс., живучи поміж точним віком 1 та 2 міс., 2 та 3, то-що. Ступнево віднімаючи від 100.000 здобути в цей спосіб вартості $d_0, d_1, \dots, d_{11}$ одержуємо величини колонки доживаючих $l_0, l_1, l_2, \dots, l_{12}$ і можемо вираховувати також і ймовірности померти для кожного місяця життя новонародженої дитини.

Отже виправлені на змінність народжень протягом 1923-24 років коефіцієнти смертності немовлят становлять для УСРР 145,08 у хлопців і 120,76 у дівчаток, по 54 містах вони зменшуються до 134,70 і 114,27, а по інших селищах більше 145,53 та 121,28. Проте порівняння помісячних ймовірностей померти УСРР до ймовірностей Німеччини та Сполучених Держав (передвійськові відомості) безперечно свідчать, що смертність малих дітей обраховано у нас не повно:

Порядок вимірювання новороджених дітей на 1 році життя. (1_г)

Nombre de survivants pour 100.000 enfants (garçons et filles) nés vivants.

Місяці життя x Mois d'âge	5! міста		Інші селища		УСРР, 1924			Німеччина 1923		Сполуч. Держ. 1909-11	
	Хлопці	Дівчата	Хлопці	Дівчата	Хлопці Garçons	Дівчата Filles	Разом Susemble	Хлопці	Дівчата	Хлопці	Дівчата
0	100 000	100 000	100 000	100 000	100 000	100 000	100 000	100 000	100 000	100 000	100 000
1	96 228	96 994	95 818	96 671	95 849	96 695	96 257	94 538	95 668	95 106	96 167
2	94 638	95 654	94 097	95 248	94 138	95 278	94 688	93 005	94 477	93 853	95 163
3	93 340	94 602	92 709	94 106	92 757	94 143	93 426	91 675	93 419	92 830	94 305
4	92 243	93 684	91 524	93 134	91 579	93 175	92 349	90 577	92 515	91 967	93 568
5	91 303	92 861	90 479	92 284	90 542	92 327	91 403	89 706	91 800	91 212	92 917
6	90 467	92 112	89 539	91 508	89 610	91 553	90 547	88 969	91 179	90 536	92 326
7	89 705	91 418	88 690	90 795	88 767	90 841	89 767	88 312	90 606	89 924	91 781
8	88 994	90 772	87 916	90 135	87 998	90 182	89 051	87 734	90 043	89 362	91 279
9	88 326	90 169	87 205	89 520	87 290	89 568	88 388	87 195	89 592	88 843	90 814
10	87 696	89 604	86 551	88 942	86 638	88 991	87 772	86 606	89 148	88 363	90 384
11	87 099	89 073	85 952	88 395	86 039	88 445	87 198	86 269	88 747	87 919	89 986
12	86 530	88 573	85 407	87 872	85 492	87 924	86 664	85 895	88 394	87 505	89 623

Місячні ймовірності смерті помножені на 1000 (1000q_x).

Probabilités de mort multipliées par 1000, par mois d'âge

0—1	37,72	30,06	42,82	33,29	41,51	33,05	37,43	54,62	43,32	48,94	38,33
1—2	16,72	13,82	17,96	14,72	17,35	14,65	16,30	16,22	12,45	13,17	10,44
2—3	13,72	11,00	14,75	11,99	14,67	11,90	13,33	14,31	11,20	10,91	9,01
3—4	11,75	9,70	12,78	10,33	12,70	10,28	11,53	11,97	9,68	9,29	7,82
4—5	10,19	8,78	11,42	9,13	11,32	9,11	10,24	9,62	7,73	8,21	6,92
5—6	9,16	8,07	10,39	8,41	10,29	8,38	9,37	8,22	6,77	7,41	6,36
6—7	8,42	7,53	9,48	7,79	9,41	7,78	8,61	7,39	6,28	6,76	5,90
7—8	7,93	7,07	8,73	7,27	8,66	7,26	7,98	6,54	5,77	6,25	5,47
8—9	7,51	6,64	8,09	6,82	8,05	6,81	7,45	6,14	5,45	5,81	5,09
9—10	7,13	6,27	7,50	6,46	7,47	6,44	6,97	5,73	4,96	5,40	4,74
10—11	6,81	5,93	6,92	6,15	6,91	6,13	6,54	4,94	4,50	5,03	4,39
11—12	6,53	5,61	6,34	5,92	6,36	5,89	6,12	4,32	3,98	4,70	4,04

При ймовірностях померти УСРР=100, ймовірності Німеччини та Сполуч. Держав будуть

Comparaison des probabilités de mort en Ukraine (=100) avec celles de l'Allemagne et des Etats Unis

		0—1	1—2	2—3	3—4	4—5	5—6	6—7	7—8	8—9	9—10	10—11	11—12
Німеччина 1923	Хлопці . . .	132	91	98	94	85	80	79	76	76	77	71	68
	Дівчата . . .	131	85	94	94	85	81	81	79	80	77	73	68
Сполуч. Держави 1909-11	Хлопці . . .	118	71	74	73	73	72	72	72	72	72	73	74
	Дівчата . . .	116	71	76	76	76	76	76	75	75	74	72	69

Смертність немовлят на першому місяці життя у нас ніби-то менша, для всіх же старших немовлят більша. Приймаючи пропорції ближчих місяців життя приходимо до думки, що справжня смертність на першому місяці життя у нас повинна бути близько 60 на 1000 народжених хлопців і 50 для дівчаток, тоб-то недолічено 31% померлих хлопців і 34% дівчаток молодших від 1 місяця. Зробивши відповідну поправку приходимо до таких коефіцієнтів смертності на 1000 народжених

Nombres corrigés des décès de moins de 1 an par 1000 nés vivants (Ukraine 1924)

Хлопці — 164, дівчатка — 138, разом 151.

Якщо поправку цю вважати достаньою — правдивіше її уважати лише за мінімальну — то все ж зменшення смертності немовлят є дуже велике:

Nombre de décès par 1000 nés vivants, par groupes d'âge

На 10000 народжених померло у віці

	Мол. від 1 міс.	1 і 2	3—5	6—11	Разом	% померлих немовляток мол. 1 міс.
1895-98	679	410	385	625	2099	32%
1906-10	584	387	373	569	1913	31%
1924 без попр.	374	283	288	388	1333	28%
" з попр.	554	283	288	388	1513	38%
Теж у % до 1906-10 . .	93	73	78	68	79	...

Доведемо проте де-якими прикладами, що таке зменшення смертності є цілком можливе. Осб, напр., зниження смертності немовляток в Англії та Вельсеу (на 1000 народж.).

Angleterre et Pays de Galles	Менше за 4 тижня	4 тижня — 2 міс.	Разом м. 3 міс.	3—5	6—11	Разом
1896—1900	...	...	74	34	48	156
1906—1910	40	23	63	22	32	117
1924	33	12	45	11	19	75

Зменшення смертності у всіх вікових групах багато перебільшує наше, і різниці у смертності дітей по-між нами та Англією де дані заглиблюються; тепер ми маємо смертність немовляток уже удвічі більшу як там. Візьмем далі країну, що свого часу мала майже однакову з нами смертність немовляток—Німеччину (на 10.000 народж.).

Allemagne	Хлопчики			Дівчатка			1924 до 1901-10 = 100		1924 до 1913 = 100	
	1901-10	1913	1924	1901-10	1913	1924	Хлопч.	Дівч.	Хлопч.	Дівч.
Мол. від 1 міс.	654	567	510	513	450	408	78	79	90	91
1 і 2 міс.	450	357	236	371	289	187	52	50	66	65
3—5 "	439	343	219	374	285	178	50	48	64	62
6—11 "	480	363	232	447	340	207	48	46	64	61
Разом недох. до 1 року .	2023	1630	1197	1705	1364	980	59	58	74	72

І проти Німеччини ми багато відстали темпом зниження дитячої смертності. Нарешті простежимо за еволюцією смертності в Сполучених Державах Америки. Там протягом 8 років: 1918—1924 смертність немовляток знизилася від 116 на тисячу народжених до 71. Зокрема у негрів, що перед війною мали смертність більшу од нашої, дитяча смертність змінилася так :

Nègres aux Etats Unis	Хлопчики		Дівчатка		1924 до 1909-11 = 100	
	1909-11	1924	1909-11	1924	Хлопч.	Дівч.
Мол. від 1 міс.	737	584	638	450	79	71
1 і 2 міс.	381	193	330	162	51	49
3—5 "	468	198	378	172	42	45
6—11 "	608	276	505	243	45	48
Разом	2194	1251	1851	1027	57	55

Отже зменшення смертності немовляток у нас відбулося багато повільніше навіть проти негрів Сполучених Держав! Таким чином про будь-які надмірні досягнення в боротьбі зі смертністю немовляток до 1925 року у нас казати ще зарано. Навпаки, подані оце приклади повинні заохотити наші органи охорони здоров'я до ще більшої й жвавішої роботи, щоб не лишитися ближчими роками далеко позад інших країн загальмованим спадом смертності немовляток.

Спробуємо тепер побудувати таблицю смертності для 1924 р., щоб здобути хочаб наближено найдосконаліші мірила сучасної смертності. Нову таблицю будуємо за тими

методами скорочених таблиць смертності, що з'ясовано у нас в § 5. За браком відомостей про природний рух людності попередніх років доводиться для дітей молодших за 5 років користуватися з менше точного способу, вираховуючи ймовірності дожиття порівнянням числа померлих до живущих.

Це робимо за такими формулами:

$$\text{імовірність дожити від 1 року до 2 років } (p_1) = \frac{2P_1 - D_1}{2P_1 + D_1} \dots$$

де P_1 значить людність віком 1 рік, а D_1 померлі того-ж віку. Для хлопців, напр., це буде: $(2 \times 358417 - 19494) : (2 \times 358417 + 19494) = 0,94705$.

Цим способом вираховано порядок вимірювання для дітей від 1 до 5 років. Далі ми йшли точніше тим способом, що й для конструкції таблиць 1895-98 р. Зауважимо, що він мало придатний для вирахування вимірювання старих людей, бо занадто перебільшує його швидкість. На жаль, як неповно розроблена статистика померлих, так і непевність відомостей про старих людей не дозволяє нам поки що удосконалити обчислення, але-ж кінець вимірювання мало впливає на всі інші вартості, тому ми не зважатимемо на цю ділянку нашої смертності, наперед одмовляючись вивчити її за допомогою наших недосконалих статистичних відомостей.

Скорочена таблиця смертності УСРР 1924 р.

Table abrégée de mortalité et d'espérance de vie Ukraine

Ч о л о в і к и Н.					Ж і н к и Ф.			
x	l_x	L_x	T_x	e_x	l_x	L_x	T_x	e_x
0	100 000		4 502 084	45,02	100 000		4 744 215	47,44
1	85 492	90 242	4 411 842	51,61	87 924	92 028	4 652 187	52,91
2	80 965	83 229	4 328 613	53,46	83 700	85 812	4 566 375	54,56
3	78 621	79 793	4 248 820	54,04	81 338	82 519	4 483 856	55,13
4	76 897	77 759	4 171 061	54,24	79 594	80 466	4 403 390	55,32
5	75 884	76 390	4 094 671	53,96	78 590	79 092	4 324 298	55,02
10	73 398	373 203	3 721 468	50,70	76 119	386 773	3 937 525	51,73
15	71 922	363 808	3 358 168	46,69	74 583	376 755	3 560 770	47,74
20	70 095	355 043	3 003 125	42,84	72 411	367 487	3 193 283	44,10
25	67 200	343 487	2 659 638	39,52	69 712	355 307	2 837 976	40,71
35	62 731	649 955	2 009 683	32,04	64 538	670 999	2 166 977	33,58
45	57 195	599 312	1 410 371	24,66	59 005	617 405	1 549 572	26,26
55	49 014	530 254	880 117	17,96	52 404	556 556	993 016	18,95
65	37 671	431 560	448 557	11,91	42 147	471 360	521 656	12,38
75	22 022	298 244	155 313	7,05	26 836	337 790	183 866	6,98
85	7 372	134 703	20 610	2,80	8 359	157 726	26 140	3,13
95	166	20 410	200	1,20	308	25 758	382	1,24
		200				382		
		4 502 084				4 744 215		
Коефіцієнт смертності стаціонарного населення		Чоловіків	22,21		Жінок		21,08	

Порівняємо насамперед пересічну довгість дальшого життя в дев'яностих роках до сучасної:

Пересічна довгість дальшого життя на УСРР

Comparaison de l'espérance de vie en Ukraine en 1895—98 et 1924

		0	1	2	5	10	15	20	25	35	45	55	65	75
Чоловіки Hommes	1895-98	35,27	44,50	47,67	50,57	48,87	45,31	41,70	38,28	31,03	23,81	17,29	11,67	8,42
	1924	45,02	51,61	53,46	53,96	50,70	46,69	42,84	39,52	32,04	24,66	17,96	11,91	7,05
	Зміна	127,6	116,0	112,2	106,7	103,7	101,7	102,7	103,2	103,3	103,6	103,9	102,1	83,7
Жінки Femmes	1895-98	36,23	43,77	46,55	49,13	47,29	43,72	40,19	36,78	29,82	22,81	16,10	10,91	8,10
	1924	47,44	52,91	54,56	55,02	51,73	47,74	44,10	40,71	33,58	26,26	18,95	12,38	6,98
	Changeement	130,9	120,9	117,2	112,0	109,4	108,2	109,7	110,7	112,6	115,1	117,7	113,5	86,7

Загальним міривом смертності є пересічна довгість життя у новонародженої дитини. Як бачимо, вона побільшилася у хлопців на 10 років, а у дівчаток на 11 р. Зауважимо проте, що таблицю 1924 р. вираховано без поправок на недолік померлих немовлят. Порівнявши відповідні поправки, здобуваємо, що

Пересічна довгість життя новонародженої дитини в 1924 р.

Хлопці 44,10

Дівчатка 46,50

То-б то недолік цей перебільшив на 1 рік пересічне життя. (Річ ясна, що він не впливає на пересічну довгість життя в старшому віці змінює лише колонку дожиття. З поправкою, не міняючи дальших чисел доживаючих треба уважити за вихідне число, не 100.000 народжених, а для чоловіків $l_0 = 101967$, $T_0 = 4501125$; для жінок $l_0 = 101784$, $T_0 = 4734252$).

Пересічній довгості життя новонародженої дитини можна надати ще іншої форми, подібнішої до загального коефіцієнта смертності, вирахувавши коефіцієнт смертності для стаціонарного населення. Щоб його здобути, належить поділити 1.000 на пересічну довгість життя новонародженої дитини, або $10^8 : T_0$. Порівняємо загальні коефіцієнти смертності УСРР і коефіцієнти смертності стаціонар. населення:

	Ч о л о в і к и				Ж і н к и			
	1895—98	1924	Випр. 1924	Зміна	1895—98	1924	Випр. 1924	Зміна
Загальний коефіц. смертності	30.16	19.12	19.96	66,2%	27.96	16.69	17.36	62,3%
Коефіцієнт смертності стаціонарного населення . . .	28.35	22.21	22.68	80,0%	27.60	21.08	21.50	77,9%

Отже зменшення загального коефіцієнту смертності 1924 проти 1895-98 р.р. на цілу третину не відповідає фактичному зниженню рівня смертності, а перебільшує його наслідком сприятливішого вікового складу сучасної людності. Справжнє зниження коефіцієнту смертності проти 90 років вимірюється 21% (для чоловіків 20%, а для жінок 22%). Пересічну довгість дальшого життя в різному віці у нас поставимо поруч до подібних відомостей новіших таблиць смертності. Для деяких країн, за браком нових таблиць, довелося взяти передвійськові (див. табл. на LXIX стор.)

Мимо великого спаду смертності пересічна довгість дальшого життя у новонароджених і дітвори у нас все ще лишається дуже малою й відповідає приблизно тій, що її мали перед війною Японія та Фінляндія¹⁾. В старшому віці наша смертність нині досягає вже рівня, що його мали перед війною Німеччина й Сполучені Держави, а чоловіки ще й в Англії. (Не забуваймо проте, що ці країни є високо індустріалізовані і через це рівень смертності чоловічої стояв там рівняючи високо). На превеликий жаль по цих країнах ми не маємо нових таблиць смертності, але покові коефіцієнти смертності, подані кількома сторінками раніше, свідчать, що в цих країнах пересічна довгість дальшого життя чимало збільшилася. Загальне вражіння—до точних висновків, поки не матимемо для УСРР справжньої таблиці смертності, прийти не можемо—від усіх цих порівнянь є таке: зменшення смертності у нас одбулося не більше, як по інших країнах і поміж іншими народами наша смертність, як була, так і залишилася однією з найтяжчих. Деяке релятивне поліпшення спостерігаємо щодо смертності жіноцтва—чи не є причиною цьому зменшення родючості?—але-ж, давніше смертність наших жінок була виїнятково високою. Навпаки, смертність чоловіків зниженням своїм ніби-то відстає від зниження по інших країнах. Може бути, що це залежить від тяжчих наслідків забарної імперіалістичної, а потім громадянської війни.

¹⁾ До речі зазначимо, що Фінляндська таблиця смертності 1911-20 р.р., включаючи роки війни та шести інфлюенци 1918 р. виявляє погіршення смертності в цій країні проти 1901—1910 р.р.

Пересічна довгість дальшого життя в різному віці (%)

Espérance de vie dans les divers pays

	Вік Age	Україна													
		Нова Зі- ландія 1921—22	Австралія 190—22	Швейцарія 1920—22	Нідерланди 1910—20	Данія 1910—20	Швеція 1911—15	Норвегія 1911—12— 1920—21	Англія і Вельс 1910—12	Німеччина 1910—11	Сполуч. Держави 1909—11	УСРР 1924	Японія 1909—13	Фінляндія 1911—20	
Чоловіки. Н.	0	62,76	59,15	55,61	55,1	55,8	56,49	55,62	51,50	47,41	49,86	44,10	44,25	43,41	
	1	65,05	62,67	59,94	60,3	61,1	60,30	58,90	57,51	56,86	55,94	51,61	51,61	48,31	
	2	64,51	62,60	60,26	61,1	61,1	60,38	58,68	58,53	57,74	56,59	53,46	52,97	49,32	
	5	62,17	60,43	58,34	59,5	59,0	58,45	56,71	57,14	56,21	55,11	53,96	52,57	48,69	
	10	57,73	56,01	54,02	55,4	54,6	54,36	52,65	53,08	52,08	51,07	50,70	48,82	45,24	
	15	53,14	51,44	49,56	50,9	50,2	50,02	48,35	48,57	47,60	46,66	46,69	44,62	41,13	
	20	48,66	46,99	45,26	46,7	46,1	46,11	44,85	44,21	43,43	42,48	42,84	41,06	37,91	
	25	44,31	42,70	41,18	42,8	42,5	42,57	41,96	40,00	39,39	39,59	39,52	37,84	35,46	
	35	35,73	34,20	33,05	34,6	35,0	34,50	35,35	31,71	31,18	30,94	32,04	30,58	29,21	
	45	27,48	26,03	25,42	26,4	27,1	27,05	27,85	23,92	23,35	23,77	24,66	23,14	22,57	
Жінки. Ф.	0	65,43	63,31	59,18	57,1	58,1	59,24	58,71	55,35	50,68	53,24	46,50	44,73	49,12	
	1	67,03	66,03	62,88	61,1	62,1	62,25	61,24	60,31	58,78	58,87	52,91	51,24	53,60	
	2	66,44	65,86	63,20	61,8	62,1	62,26	61,08	61,28	59,64	58,94	54,56	52,55	54,71	
	5	64,05	63,61	61,38	60,2	59,9	60,35	59,06	59,94	58,10	57,39	55,02	52,16	54,32	
	10	59,50	59,20	57,00	56,0	55,6	56,27	54,98	55,91	53,99	53,31	51,73	48,51	51,11	
	15	54,86	54,55	52,50	51,7	51,2	52,08	50,83	51,44	49,58	48,87	47,74	44,67	47,32	
	20	50,36	50,03	48,15	47,5	47,2	48,13	47,19	47,10	45,35	44,66	44,10	41,67	43,82	
	25	46,03	45,71	44,00	43,5	43,3	44,34	43,79	42,80	41,28	40,69	40,71	38,83	40,41	
	35	37,49	37,28	35,93	35,4	35,9	36,60	36,70	34,37	33,32	32,95	33,58	32,42	33,41	
	45	29,01	28,99	27,90	27,4	28,0	28,75	29,14	26,34	25,39	25,36	26,26	25,49	26,01	
	55	21,01	20,95	20,16	19,6	20,1	20,90	21,47	18,87	17,68	18,13	18,95	18,31	18,59	
	65	13,76	13,60	13,24	12,5	13,0	13,62	14,31	12,36	11,03	11,96	12,38	11,94	11,78	
	75	7,91	7,73	7,83	7,2	7,4	7,76	8,12	7,29	6,19	7,20	6,98	7,09	6,63	

Господарське значіння еволюції нашої смертності легко можна з'ясувати таким порівнянням пересічного майбутнього життя в повному робочому віці (20-55 р.) та разом з напівробочими (15-20 та 55-65, обрахованим за 1/2 робочих роки). Зміна зайшла така

Довгість дальшого життя в робочій порі віку:

Espérance de vie durant l'âge de travail.

УСРР		В повному робочому віці			Разом з напівробочим віком			Україне
		Age de travail valide normal (20—55 ans)			En ajoutant les années de travail réduit (15—20,55—65)			
		1895—98	1924	Зміна	1895—98	1924	Зміна	
Для новонароджених	Хлопц.	16,52	20,82	126,0	19,54	24,68	126,3	G. Nouveaux
	Дівчат.	17,13	21,62	126,2	20,22	25,74	127,3	F. nés
Для тих, що дожили до 15 років	Хлопц.	29,04	29,11	100,2	34,34	34,51	100,5	G. Survivants
	Дівчат.	28,53	29,50	103,4	34,34	35,12	102,3	F. de 15 ans

Отже сучасна смертність краще забезпечує підростання новонароджених дітей до того моменту, коли вони можуть взяти участь в господарському житті нашої республіки, проте життя працездатного населення знижується майже так само тяжко, як і за давніх часів. Лише для жінок робочого віку є певне поліпшення у смертності супроти 90 років.

Інакше за цей час змінилася смертність міської людності. За дуже недосконалим віковим групуванням перепису 15-III 1923 р. ми не можемо побудувати таблиці смертності для всіх міст. Лише для 4 найважливіших міст (Київ, Харків, Одеса та Катеринослав) нам почастило збити п'ятирічні групи розподілу людності за віком. Порівняємо вікові коефіцієнти смертності 1923 цих 4 міст до інших важливіших міст УСРР.

На 1000 люд. відповідного віку й статі померло
в головніших містах УСРР у 1923 р.
Proportions des décédés par 1000 habitants de chaque groupe dans les principales villes de l'Ukraine en 1923

В і к groupes d'âge	Чоловіки, 1923 р. Н.				Жінки 1923 р. Ф.			
	4 великі міста	49 міст інших	Разом 53 м.	113 міст у 1895-98	4 grandes villes	49 autres villes	Total (53 villes)	113 villes en 1895-1898
0-1	114,89	136,43	127,51	233,27	97,85	117,59	109,30	209,54
1-4	25,63	27,71	26,59	52,33	26,31	24,01	24,94	47,14
0-4	51,41	62,94	59,44	124,24	48,39	51,84	50,49	106,23
5-9	6,89	6,46	6,90	11,33	6,47	6,39	6,43	10,57
10-14	3,76	4,51	4,46	5,54	3,18	3,56	3,42	4,99
15-19	5,19	6,84	6,54	6,79	4,39	5,18	4,84	5,34
20-24	7,49	8,98	8,99	6,05	5,98	7,09	6,54	7,50
25-29	7,48	9,46	8,12	9,62	6,54	8,37	7,07	9,13
30-39	9,22	10,46	9,81	12,17	8,03	8,53	8,27	10,41
40-49	13,00	15,12	14,04	19,35	9,11	8,86	8,98	13,94
50-59	22,25	23,80	23,23	31,58	16,44	15,76	16,08	22,21
60+	53,24	55,02	54,33	74,85	43,79	43,51	43,62	64,37
Разом	14,12	17,48	16,41	27,98	11,67	14,05	13,42	25,44

Протилежно тому, що спостерігали ми давніше, смертність чоловіків у великих містах стала меншою проти дрібніших. Менша також є й смертність жінок. Отже докладніше студіюючи далі зміни у смертності великих міст ми до де-якої міри перебільшуватимемо зменшення смертності по-між міською людністю УСРР. Зазначимо до речі, що організація статистики смертей по наших містах, надто р. 1923, не гарантувала від недоліку, може й важливого, померлих окрім інших причин цієї й тому, що де-які лікарні (напр. в м. Одесі) ховали померлих хворих на кладовищах не реєструючи смертей у ЗАЦС'ах. Ще один момент зменшує число смертей по містах, а саме: за вказівками ЦОУ України всі випадки, коли на картках померлих зареєстрованих в міському ЗАЦС'і траплялися записи де адресу постійного проживання показано було по-за цим містом, вилучувано із загального числа померлих в цьому місті. Отже нині статистика смертей по містах стосується померлих з-поміж постійної людності міст, числа ж населення доводиться брати з необхідности як наявну людність. Царська ж статистика природного руху не розподіляла померлих в містах на постійних та сторонніх мешканців, а всіх зазначала померлими в цьому місті. Ці формальні моменти ускладняють можливість порівнянь, проте зважаючи на недбалість записів, у 1923 р. вилучено було смертей рівняючи не багато, бо всіх незазначених що-до адреси залишувано серед інших міських карток. До того людність великих міст швидко зростала, а ми беремо безпосередньо числа перепису 15-III, зважаючи їх числами середнього населення, тобто перемишуємо кількість його, а це трохи компенсує протилежні похибки.

Початкові числа, що були за основу для таблиці смертності 4 міст у 1923 р. такі:

В і к	Людність 15-III 1923		Померло у 1923 р.		А г е	Popul. 4 grandes villes		Décès en 1923	
	Чолов.	Жінок	Чолов.	Жінок		Н.	Ф.	Н.	Ф.
0	9 415	8 818	1 528	1 183	40 — 44	35 226	38 656	412	328
1	8 882	8 484	438	454	45 — 49	29 695	32 363	432	319
2	8 042	8 120	206	227	50 — 54	23 288	25 861	437	370
3	8 755	8 590	110	124	55 — 59	16 891	20 735	493	396
4	8 861	9 058	108	96	60 — 64	13 108	17 515	503	454
0-4	43 955	43 070	2 390	2 084	65 — 69	7 058	12 172	341	445
5-9	45 056	45 564	329	295	70 — 74	3 042	6 690	236	344
10-14	62 188	63 752	270	203	75 — 79	1 243	3 345	151	287
15-19	51 313	60 375	315	265	80 — 84	484	1 296	65	156
20-24	73 488	76 956	662	460	80 — 89	197	522	30	90
25-29	61 410	71 896	527	470	90 — 94	53	188	10	32
30-34	47 990	47 983	424	348	95 +	22	84	6	23
35-39	43 420	42 722	419	380	Разом	559 127	611 745	8 452	7 749

В дальших обрахунках імовірність померти для немовлятк вираховано, простеживши вимірання покоління народжених у 1923 р. протягом цього й наступного року (розподілявши попереду померлих невідомого віку):

(1) Імовірності вмерти для покоління народжених у 1923 р. помножені на 1000.

Рік смерті	1 9 2 3				1 9 2 4				Народилося у 1923 р.	
Рік народження	1 9 2 2		1 9 2 3		1 9 2 3		1 9 2 4			
С т а т ь	Хлоп.	Дівч.	Хлоп.	Дівч.	Хлоп.	Дівч.	Хлоп.	Дівч.	Хлоп.	Дівч.
4 міста	443	311	1085	872	699	535	1449	1107	15 528	14 379
49 міст.	741	571	1857	1477	1144	857	2530	2 007	21 999	19 848
Разом 53 міста . .	1 184	882	2 942	2 349	1 843	1 392	3 979	3 114	37 527	34 227

Отже із 1.000 народжених у 1923 р. померло недоживши до 1 року:

Nombre de décès de moins de 1 an sur 1000 nés vivants de la génération de 1923

	4 міста	49 міст	Разом 53 м.	54 міста, 1924
Хлопчики	114,89	136,43	127,51	134,70
Дівчатка	97,85	117,59	109,30	114,27
Разом	106,70	127,49	118,82	...

Річ ясна, що й за відомостями міської статистики маємо деякий недолік померлих немовлят, проте порівнявши обрахунки 1923 р. з обрахунком 1924 р. можемо припускати, що недолік цей менше як по селах.¹⁾

Порівняємо тепер повікові коефіцієнти смертності 4 міст у 1923 до коефіцієнтів 1895-98 р. та, крім зміни їхньої простежимо взаємовідношення поміж загальноукраїнською смертністю та смертністю 4 міст давніше й тепер. (Коефіцієнти УСРР 1895-93 та 1924 прийнято за 100).²⁾

Proportions de décès par 1000 habitants de chaque groupe dans 4 grandes villes en 1895-98 et 1923

A comparais avec celles de l'Ukraine (= 100)

В І К Groupes d'âge	Коефіцієнти смертності на 1 000 люд. відпов. віку а стати						При коефіцієнтах УСРР = 100 коефі- цієнти 4 міст вносять			
	Чоловіки Н.			Жінки Ф.			Чоловіки Н.		Жінки Ф.	
	1895 — 98	1923	Зміна (1895-98 = = 100)	1895 — 98	1923	Зміна (1895-98 = = 100)	1895 - 98	1923-24	1895 - 98	1923-24
0 ²⁾	261,21	114,89	44,0	241,31	97,85	40,5	115	79	125	81
1 — 4	36,97	25,63	69,3	43,18	26,31	60,9	65	84	81	93
0 — 4	126,95	51,41	40,5	112,67	48,39	42,9	100	78	114	86
5 — 9	9,21	6,89	74,8	8,47	6,47	76,4	69	103	65	101
10 — 14	4,97	3,76	75,6	4,22	3,18	75,4	82	92	67	78
15 — 19	6,63	5,19	78,3	5,21	4,39	84,2	104	101	75	74
20 — 24	5,31	7,49	140,5	6,75	5,98	88,5	68	92	82	79
25 — 29	8,96	7,48	83,5	8,43	6,54	77,5	113	107	93	85
30 — 34	11,14	8,04	72,2	9,10	7,25	79,7	141	114	99	93
25 — 34	9,91	7,72	77,9	8,73	6,82	78,2	125	110	96	89
35 — 44	16,29	9,62	59,0	11,29	8,70	77,1	161	104	106	97
45 — 54	25,91	14,01	54,1	17,10	11,83	69,2	154	90	102	100
55 — 64	44,99	27,05	60,1	29,94	22,22	74,2	151	103	85	102
65 — 74	72,45	47,17	65,1	59,00	41,83	70,9	114	90	82	91
75 — 84	126,23	103,49	82,0	111,34	95,45	85,7	115	103	101	92
85 +	200,32	181,05	90,4	134,75	182,62	135,5	180	86	119	87
Разом	26,95	14,12	52,4	23,37	11,67	50,0	90	74	84	65

Особливістю зменшення смертності міст є інтенсивніший спад коефіцієнтів проти УСРР в цілому, до того найдужче зменшилася смертність чоловіків, що майже зрівнялася в старших групах робочого віку і поміж старшими людьми з сільською. Для УСРР в цілому, як знаємо, багато більше поліпшилася, навпаки, смертність у жіноцтва. Цікаво, що подібне величезне зниження смертності

¹⁾ Може бути також, що реєстрування померлих немовлят за 1 рік ще замало поліпшилося.

²⁾ Імовірність померти не доживши до 1 року помножена на 1000.

у чоловіків спостережено й по містах Німеччини ¹⁾. Інтенсивніший спад смертності немовлят почасти залежить від того, що смертність по містах ще перед війною зменшилася дужче, як по селах, а також деякі дефекти давніх статистичних матеріалів істотно перебільшували тоді дитячу смертність.

Survivants et espérance de vie dans 4 grandes villes en 1895—98 et 1923
et comparaison de l'espérance de vie en Ukraine (= 100).

ВІК	Порядок вимірання (ix) в 4 містах у 1923 р.		Пересічна довгість дальшого життя (e_x^0) в 4 містах						Довгість життя в 4 містах у % до довгости життя всієї УСРР			
			Чоловіки			Жінки			Чоловіки		Жінки	
	Чоловіки	Жінки	1895-98	1923	Зміна	1895-98	1923	Зміна	1895-98	1923-24	1895-98	1923-24
0 . .	100 000	100 000	33,18	45,61	137,5	37,26	50,20	134,7	94,1	101,3	102,8	105,8
1 . .	88 511	90 215	41,01	50,49	123,1	47,99	54,61	113,8	92,2	97,8	109,6	103,2
2 . .	84 251	85 513	46,64	52,02	111,5	50,94	56,58	111,1	97,8	97,3	109,4	103,7
3 . .	82 120	83 298	47,45	52,36	110,4	51,76	57,07	110,3	96,1	96,9	107,7	103,5
4 . .	80 897	81 964	47,50	52,14	109,8	51,94	57,00	109,7	94,6	96,1	106,5	103,0
5 . .	80 113	81 100	47,29	51,65	109,2	51,84	56,60	109,2	93,5	95,7	105,5	102,9
10 . .	77 240	78 516	44,40	48,47	109,2	48,98	53,38	109,0	90,9	95,6	103,6	103,2
15 . .	75 581	77 276	40,45	44,48	110,0	44,97	49,19	109,4	89,3	95,3	102,9	103,0
20 . .	73 297	75 598	36,09	40,65	111,6	11,09	45,23	110,1	86,5	94,9	102,2	102,6
25 . .	70 068	73 372	33,15	37,41	112,9	37,42	41,53	111,0	86,6	94,6	101,7	102,0
35 . .	64 231	68 531	26,09	30,36	116,4	36,63	34,11	111,4	84,1	94,8	102,7	101,6
45 . .	57 784	62 817	19,85	23,20	116,9	23,71	26,76	112,9	83,4	94,1	103,9	101,9
55 . .	49 025	55 799	14,32	16,47	115,0	17,22	19,51	113,3	82,8	91,7	107,0	103,0
65 . .	35 060	44 689	9,89	11,12	112,3	11,60	13,17	113,5	84,7	93,4	106,3	106,4
75 . .	19 481	29 196	6,00	6,31	105,2	7,43	7,64	102,8	71,3	89,5	91,7	109,5
85 . .	4 490	10 381	3,24	4,37	134,9	5,93	3,89	79,8	42,4	156,1	79,8	124,6

Головними чинниками поліпшення рівня смертності чоловіків робочого віку в містах окрім зменшення алкоголізму та дужчого штучного добору після пошестів (коли передчасно вимерло багато сухотників та інших кволих організмів) може бути й деяке поліпшення умов життя у пролетаріата. Наслідком цієї зміни по великих містах збільшилася довгість життя у робочому віці для тих, хто вступає до лав трудящих; для УСРР в цілому, як знаємо, побільшення смертності поміж молоддю забиває зменшення смертності в дальшому робочому віці.

Довгість дальшого життя в робочій порі віку для тих що дожили до 15 років.

Espérance de vie durant l'âge de travail des survivants de 15 ans.

		В повному робочому віці			Разом з напіробоєм			
		Age de travail valide normal			En ajoutant les années de travail réduit			
		1895—98	1923	Зміна	1895—98	1923	Зміна	
4 міста	{	Паруб.	27,65	28,74	103,9	32,33	33,97	105,1
4 grandes villes		Дівчата	29,09	30,16	103,7	34,35	35,87	104,3
Те ж при		Gançus	95,2	98,7	—	94,0	98,4	—
УСРР = 100		Tilles	102,0	102,2	—	100,0	102,1	—

Отже характер різниць у смертності поміж містами та селами залишився той, що був, проте різниці надто для чоловіків багато поменшали.

Наприкінці порівняємо пересічну довгість дальшого життя наших великих міст до смертності міської людности інших країн. (Див. табл. на LXXXII стор.).

Смертність наших чоловіків по великих містах нині досягає вже передвійськового рівня смертності міст напруженого господарського життя Сполучених Держав Америки та Англії; вона краща, як у Ленінграді тепер. (До речі кажучи і раніше смертність в українських містах була менша за Москву й Ленінград). Навпаки, смертність жінок у великих містах УСРР дуже мало різниться від теперішньої Ленінградської.

На цьому кінчаємо огляд сучасної смертності. Підкреслимо ще раз, що наші статистичні відомості про смертність, що були основою наших обрахунків, мають ще

1) Див. просторий начерк R. Bandel'я *Über den Rückgang der Männersterblichkeit in München, Nürnberg und Augsburg und im übrigen Deutschland überhaupt seit der Mitte des Weltkrieges.*—Arch. für Soz. Hygiene und Demographie, 1927. II В. Н. 2.

чимало хиб і прогалин. Отже все що згадано в цьому § можна вважати тільки початковою „рекогносцировкою“ для вивчення сучасної смертності, і висновки в окремих частинах можуть бути недоладними.

Comparaison de l'espérance de vie dans les villes de divers pays

МІСТА КРАЇН		0	1	2	5	10	15	20	25	35	45	55	65	75	85
Чоловіки Н.	м. Нідерляндів, 1910-20 . . .	55,2	59,5	60,4	59,0	54,8	50,3	46,2	49,2	33,9	25,6	18,0	11,6	6,7	3,4
	„ Шведів 1901-1910 . . .	49,42	54,57	55,25	53,96	50,14	45,84	41,92	38,27	30,89	23,83	17,39	11,59	6,82	3,85
	Лондон 1910-12	49,48	55,22	56,58	55,30	51,25	46,77	42,38	38,11	29,87	22,48	15,97	10,55	6,21	3,04
	м. Англії 1910-12	47,53	54,21	55,73	54,72	50,78	46,30	42,03	37,85	29,69	22,17	15,51	10,05	5,97	3,48
	м. Сполуч. Держ. 1909-1911	47,32	53,58	54,41	53,09	49,13	44,72	40,51	36,54	28,87	21,89	15,45	10,26	6,33	3,83
	Зокр. Нью-Йорк 1909-1911	45,30	51,14	52,34	51,33	47,37	42,90	38,68	34,65	27,14	20,59	14,71	10,05	6,48	3,92
	4 міста УСРР, 1923	45,61	50,49	50,02	51,65	48,47	44,48	40,65	37,41	30,36	23,20	16,47	11,12	6,31	4,37
Жінки Ф.	Ленінград, 1923	41,02	47,02	49,29	48,94	45,42	41,31	37,47	34,21	26,97	20,09	14,33	9,87	6,34	4,04
	villes de Pays-Bas	58,3	61,6	62,5	60,9	56,7	52,3	48,2	44,1	35,8	27,6	19,8	12,8	7,3	3,8
	„ Suède	55,41	59,92	60,64	59,46	55,72	51,60	47,71	43,82	36,06	28,28	20,70	13,63	7,85	4,13
	Londres	54,49	59,54	60,85	59,69	55,64	51,17	46,74	42,31	33,72	25,83	18,65	12,31	7,26	3,91
	villes d'Angleterre	51,71	57,32	58,82	57,92	54,04	49,63	45,32	41,08	32,68	24,83	17,62	11,42	6,74	3,92
	„ des Etats-Unis	51,39	56,79	57,56	56,19	52,22	47,77	43,51	39,46	31,67	24,14	17,10	11,32	6,99	4,08
	New-York	49,46	54,79	55,94	54,90	50,93	46,47	42,16	38,06	30,34	23,04	16,25	10,85	6,89	4,29
Жінки Ф.	4 villes de l'Ukraine	50,20	54,61	56,58	56,60	53,38	49,19	45,23	41,53	34,11	26,76	19,51	13,17	7,64	3,90
	Leningrad	48,44	54,56	56,79	56,77	53,39	49,15	45,18	41,48	33,87	26,06	18,90	12,59	7,74	4,26

Відсилаємо читача ще до спеціального видання „Померлі в містах України у 1923 і 1924 рр. за причинами смерті“ Стат. Укр. № 84, що є першою спробою зібрати статистику причин смерті з великого числа міст усієї УСРР.

ТЕХНІЧНЕ ЗАУВАЖЕННЯ ДО ТАБЛИЧНОЇ ЧАСТИНИ.

До таблиці V (Померлі діти молодші за 5 років за віком, статтю та місяцем смерті) не заведено випадки смерті де рік померлої дитини докладніше не зазначено. Таких випадків в групі дітей молодших за 1 р. на Волині 18 хл. та 9 дівч., на Одещині 76 хл. та 77 дівч., на Подлявщині 36 хл. і 33 дівч., а разом по УСРР 130 хл. та 119 дівчаток з того на 54 м. (м. Житомир) припадає 2 хл. і 1 дівч. На Волині в групі 1—4 р. нерознесено по одніотках 4 хлопця і 7 дівчаток.

Табл. І. Загальні підсумки природнього

	Всього населення	Народилося живими			Померло без мертво- народжених			З того молодших за 1 рік		
		Хлопч.	Дівч.	Разом	Чолов.	Жінок	Разом	Хлопч.	Дівч.	Разом
а	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Житомирська	719 950	16 705	15 344	32 049	7 261	6 409	13 670	2 290	1 762	4 052
2. Коростенська	451 225	10 991	10 384	21 375	4 525	4 183	8 708	1 318	1 091	2 409
3. Шепетівська	669 094	13 582	12 777	26 359	6 911	6 470	13 381	2 120	1 608	3 728
Волинь	1 840 269	41 278	38 505	79 783	18 697	17 062	35 759	5 728	4 461	10 189
1. Артемівська	626 685	15 315	14 339	29 654	5 985	5 122	11 107	2 381	1 790	4 171
2. Луганська	514 843	11 841	11 070	22 911	4 326	3 857	8 183	1 753	1 268	3 021
3. Маріупільська	233 509	5 160	4 838	9 998	1 927	1 722	3 649	643	550	1 173
4. Сталінська	450 051	12 501	11 701	24 202	4 333	3 742	8 075	1 677	1 336	3 013
5. Старобільська	463 887	12 114	11 354	23 468	5 711	5 248	10 959	2 207	1 658	3 865
Донецчина	2 290 975	56 931	53 302	110 233	22 282	19 691	41 973	8 661	6 582	15 243
1. Бердянська	382 600	9 530	9 073	18 603	3 184	3 161	6 345	1 169	980	2 149
2. Запорізька	442 917	10 081	9 404	19 485	2 920	2 687	5 607	1 031	781	1 812
3. Катеринославська	590 730	13 082	12 459	25 541	4 617	4 178	8 795	1 544	1 212	2 756
4. Криворізька	520 392	11 298	10 646	21 944	3 412	3 245	6 657	1 049	869	1 918
5. Мелітопільська	502 996	13 033	12 080	25 113	4 155	3 941	8 096	1 518	1 233	2 751
6. Олександрійська	492 452	10 093	9 795	19 888	3 616	3 537	7 153	1 070	906	1 976
7. Павлоградська	534 751	12 191	11 490	23 681	4 180	4 013	8 193	1 425	1 141	2 566
Катеринославщина	3 475 838	79 308	74 947	154 255	26 084	24 762	50 846	8 806	7 122	15 928
1. Бердичівська	524 989	11 362	10 426	21 788	5 123	4 653	9 776	1 583	1 187	2 770
2. Білоцерківська	738 076	15 877	14 573	30 450	7 496	6 913	14 409	2 419	1 848	4 267
3. Гуманська	657 804	14 527	13 333	27 860	6 470	6 105	12 575	2 175	1 693	3 868
4. Київська	1 116 966	20 852	19 502	40 354	10 684	9 586	20 270	3 160	2 440	5 600
5. Малинська	395 794	8 208	7 757	15 965	3 028	3 028	6 056	1 072	776	1 848
6. Черкаська	525 830	10 521	9 620	20 141	4 181	3 979	8 160	1 463	1 123	2 586
7. Шевченківська	726 902	15 003	13 927	28 930	6 355	5 945	12 300	2 074	1 518	3 592
Київщина	4 686 361	96 350	89 138	185 488	43 887	40 209	84 096	13 946	10 585	24 531
1. Балтська	474 783	10 822	9 931	20 753	4 352	3 971	8 323	1 591	1 202	2 793
2. Вінницька	529 498	12 431	11 405	23 836	4 061	3 786	7 846	1 287	899	2 186
3. Миколаївська	432 871	9 813	9 037	18 850	3 210	2 976	6 186	1 078	819	1 927
4. Одеська	803 791	18 139	16 722	34 861	6 304	5 608	11 912	2 075	1 648	3 723
5. Первомайська	554 620	12 378	11 470	23 848	4 603	4 192	8 795	1 525	1 191	2 716
6. Херсонська	545 197	11 806	10 920	22 726	3 727	3 464	7 191	1 193	914	2 107
Одесьчина	3 340 760	75 389	69 485	144 874	26 256	23 997	50 253	8 749	6 703	15 452
1. Вінницька	729 515	13 923	13 090	27 013	6 145	5 709	11 854	2 013	1 592	3 605
2. Гайсинська	485 763	10 673	9 900	20 573	5 468	5 203	10 671	1 933	1 525	3 458
3. Кам'янська	622 095	9 156	8 496	17 652	4 781	4 502	9 283	1 373	1 026	2 399
4. Могилівська	534 800	10 309	9 435	19 744	5 472	5 255	10 727	1 763	1 395	3 158
5. Проскурівська	580 953	10 335	9 688	20 023	5 467	5 137	10 604	1 479	1 172	2 651
6. Тульчинська	535 491	11 095	10 439	21 534	5 217	5 072	10 289	1 832	1 420	3 252
Поділля	3 488 617	65 491	61 048	126 539	32 550	30 878	63 428	10 393	8 130	18 523
1. Золотоніська	420 435	9 556	8 954	18 510	4 230	3 689	7 919	1 405	1 134	2 449
2. Кременчуцька	463 401	9 578	9 036	18 614	3 020	3 644	7 564	1 285	1 043	2 328
3. Лубенська	557 016	11 187	10 403	21 590	4 915	4 560	9 475	1 479	1 091	2 570
4. Полтавська	730 519	14 155	13 133	27 288	6 384	5 756	12 040	2 159	1 612	3 771
5. Прилуцька	464 335	9 960	9 443	19 403	4 301	4 103	8 404	1 318	1 002	2 320
6. Роменська	541 901	11 414	10 665	22 079	5 343	5 260	10 603	1 396	1 087	2 483
7. Червоноградська	430 440	9 547	9 201	18 748	3 982	3 805	7 787	1 292	1 099	2 391
Полтавщина	3 608 047	75 397	70 835	146 232	32 975	30 817	63 792	10 334	7 978	18 312
1. Озюмська	371 593	9 024	8 598	17 622	3 625	3 438	7 063	1 316	1 025	2 341
2. Куп'янська	354 302	8 581	8 104	16 685	3 497	3 363	6 860	1 281	983	2 264
3. Охтирська	415 776	10 678	9 615	20 293	4 638	4 165	8 803	1 615	1 182	2 797
4. Сумська	572 979	13 063	12 061	25 124	6 144	5 617	11 761	2 016	1 602	3 618
5. Харківська	1 048 286	22 154	20 341	42 495	9 900	8 846	18 746	3 226	2 480	5 686
Харківщина	2 762 936	63 500	58 719	122 219	27 804	25 429	53 233	9 454	7 252	16 706
1. Конотипська	444 017	9 097	8 772	17 869	4 791	4 668	9 459	1 612	1 336	2 948
2. Ніжинська	447 083	9 143	8 649	17 792	4 997	4 477	9 474	1 585	1 202	2 787
3. Новгород-Сіверська	428 929	9 238	8 857	18 095	4 426	4 231	8 657	1 505	1 155	2 660
4. Сновська	363 137	6 989	6 703	13 692	3 606	3 299	6 905	1 048	798	1 846
5. Чернігівська	344 782	7 117	6 623	13 740	3 731	3 392	7 123	1 093	896	1 989
Чернігівщина	2 022 948	41 584	39 604	81 188	21 551	20 067	41 618	6 843	5 387	12 230
1. Лісостеп	18 409 178	383 600	357 849	741 449	177 464	164 462	341 926	56 698	43 793	100 491
2. Степ	9 107 573	211 628	197 734	409 362	74 622	68 450	143 072	26 216	20 707	46 923
Разом по УРСР	27 516 751	595 228	555 583	1 150 811	252 086	232 912	484 998	82 914	64 200	147 114
В міст. з нас. по-над 100 т.	1 204 387	18 341	16 663	35 004	8 481	7 338	15 822	2 112	1 618	3 730
Від 50 до 100 тис.	402 533	6 524	5 985	12 509	3 092	2 763	5 855	959	802	1 754
Від 20 до 50 тис.	797 018	15 411	14 215	29 626	7 002	6 040	13 042	2 148	1 652	3 800
До 20 тис.	244 725	4 744	4 363	9 107	2 251	1 884	4 135	644	481	1 125
Разом у 54 городах, містах	2 648 663	45 020	41 226	86 246	20 829	18 025	38 854	5 856	4 553	10 409
Разом у інших селищах	24 868 088	550 208	514 357	1 064 565	231 257	214 887	446 144	77 058	59 647	136 705

руху населення УСРР в 1924 році.

Природний приріст			Шлюбів	Розлук	На 1000 душ середнього населення					На 1000 народжених дітей померло недожив. до 1 року			Місто по черзі
Чолов.	Жінок	Разом			Народ.	Помер.	Природ. приріст	Шлюбів	Розлук	Хлопч.	Дівч.	Разом	
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	
9 444	8 935	18 379	7 555	894	44,5	19,0	25,5	10,5	1,2	137	115	126	1
6 466	6 201	12 667	4 617	402	47,4	19,3	28,1	10,2	1,0	120	105	113	2
6 671	6 307	12 978	7 559	810	39,4	20,0	19,4	11,3	1,2	156	126	141	3
22 581	24 443	44 024	19 731	2 166	43,4	19,4	24,0	10,7	1,2	139	116	128	
9 330	9 217	18 547	8 635	1 368	47,3	17,7	29,6	13,8	2,2	155	125	141	1
7 515	7 213	14 728	6 481	1 142	44,5	15,9	28,6	12,6	2,2	148	115	132	2
3 233	3 116	6 349	2 905	438	42,8	15,6	27,2	12,4	1,9	135	110	117	3
8 168	7 959	16 127	6 448	985	53,8	18,01	35,8	14,3	2,2	134	114	125	4
6 403	6 106	12 509	4 879	875	50,4	23,5	26,9	10,0	1,9	182	146	165	5
34 649	33 611	68 260	29 148	4 808	48,1	18,3	29,8	12,7	2,1	152	124	138	
6 346	5 912	12 258	4 844	744	48,6	16,6	32,0	12,7	1,9	123	108	116	1
7 161	6 717	13 878	5 057	712	44,0	12,7	31,3	11,4	1,6	102	83	93	2
8 465	8 281	16 746	8 048	1 016	42,6	14,7	27,9	13,4	1,7	118	97	108	3
7 886	7 401	15 287	5 574	598	42,2	12,8	29,4	10,7	1,1	93	82	87	4
8 878	8 139	17 017	4 900	657	49,9	16,1	33,9	9,7	1,3	116	102	109	5
6 477	6 258	12 735	4 728	570	40,4	14,5	25,9	9,6	1,2	106	92	99	6
8 011	7 477	15 488	6 462	948	44,3	15,3	29,0	12,1	1,8	117	99	108	7
53 224	50 185	103 409	39 611	5 245	44,4	14,6	29,8	11,4	1,5	111	95	103	
6 239	5 773	12 012	5 639	655	41,5	18,6	22,9	10,7	1,2	139	114	127	1
8 381	7 660	16 041	6 940	756	41,3	19,5	21,8	9,4	1,0	152	127	140	2
8 057	7 228	15 285	6 809	856	42,4	19,1	23,3	10,4	1,3	150	127	139	3
10 168	9 916	20 084	14 200	2 075	36,1	18,1	18,0	12,7	1,9	152	125	139	4
4 580	4 729	9 309	4 100	375	40,3	16,8	23,5	10,4	0,9	131	100	116	5
6 390	5 641	12 031	5 119	608	38,3	15,4	22,9	9,7	1,2	139	117	128	6
8 648	7 982	16 630	6 154	611	39,8	16,9	22,9	8,5	0,8	138	109	124	7
52 463	48 929	101 392	48 961	5 936	39,6	17,9	21,7	10,4	1,3	145	119	132	
6 470	5 960	12 430	6 170	842	43,7	17,5	26,2	13,0	1,8	147	121	135	1
8 371	7 619	15 990	5 750	593	45,0	14,8	30,2	10,9	1,1	104	79	92	2
6 603	6 061	12 664	4 945	715	43,5	19,2	29,2	11,4	1,7	110	94	102	3
11 835	11 114	22 949	12 181	1 698	43,4	14,8	28,6	15,1	2,1	114	99	107	4
7 775	7 278	15 053	6 004	804	43,0	15,9	27,1	11,9	1,4	123	104	114	5
8 079	7 456	15 535	5 092	499	41,7	13,2	28,5	9,2	0,9	101	84	93	6
49 133	45 488	94 621	40 682	5 151	43,3	15,0	28,3	12,2	1,5	116	96	107	
7 778	7 381	15 159	8 350	1 088	37,0	16,2	20,8	11,4	1,5	145	122	133	1
5 205	4 697	9 902	6 156	894	42,4	22,0	20,4	12,7	1,8	181	154	168	2
4 375	3 994	8 369	6 507	817	28,4	19,3	13,5	10,5	1,3	150	121	136	3
4 837	4 180	9 017	6 489	998	36,9	20,0	16,9	12,1	1,9	171	148	160	4
4 868	4 551	9 419	7 096	1 060	34,5	18,2	16,2	12,2	1,8	143	121	132	5
5 878	5 367	11 245	5 928	796	40,2	19,2	21,0	11,1	1,5	165	136	151	6
32 941	30 170	63 111	40 526	5 653	36,3	18,2	18,1	11,6	1,6	159	133	146	
5 326	5 265	10 591	4 644	507	44,0	18,8	25,2	11,0	1,2	147	117	192	1
5 658	5 392	11 050	4 729	534	40,2	16,3	23,9	10,2	1,2	134	115	125	2
6 272	5 843	12 115	5 802	602	38,1	17,0	21,7	10,4	1,2	132	105	119	3
7 871	7 377	15 248	7 544	836	37,4	16,5	20,9	10,3	1,1	153	123	138	4
5 659	5 340	10 999	5 205	618	41,8	18,1	23,7	11,4	1,3	132	106	120	5
6 071	5 405	11 476	6 235	733	40,7	19,6	21,1	11,5	1,4	122	102	112	6
5 565	5 396	10 961	3 917	377	43,6	18,1	25,5	9,1	0,9	135	119	127	7
42 422	40 018	82 440	38 166	4 267	40,5	17,7	22,8	10,6	1,2	137	113	125	
5 399	5 160	10 559	3 883	631	47,4	19,0	28,4	10,4	1,7	146	119	133	1
5 084	4 741	9 825	4 044	543	47,1	19,4	27,7	11,4	1,5	149	121	135	2
6 040	5 450	11 490	4 633	599	48,8	21,2	27,6	11,1	1,4	151	123	138	3
6 919	6 444	13 363	6 072	676	43,8	20,5	23,3	10,6	1,2	154	133	144	4
12 254	11 495	23 749	13 953	2 266	40,5	17,9	22,6	13,3	2,2	146	121	134	5
35 696	33 290	68 986	32 585	4 715	44,2	19,3	24,9	11,8	1,7	149	124	137	
4 306	4 104	8 410	5 284	677	40,2	21,3	18,9	11,9	1,5	177	152	165	1
4 146	4 172	8 318	5 181	460	39,8	21,2	18,6	11,6	1,0	173	139	157	2
4 812	4 626	9 438	4 624	468	42,7	20,4	22,3	10,9	1,1	163	130	147	3
3 383	3 404	6 787	3 810	340	37,7	19,0	18,7	10,5	0,9	150	119	135	4
3 386	3 231	6 617	4 108	481	39,9	20,7	19,2	11,9	1,4	154	135	145	5
20 033	19 537	39 570	23 007	2 426	40,1	20,6	19,5	11,4	1,2	165	136	151	
206 136	193 387	399 523	202 976	25 163	40,3	18,6	21,7	11,0	1,4	148	122	136	1
137 006	129 284	266 290	109 441	15 204	44,9	17,7	29,2	12,0	1,7	124	103	114	2
343 142	322 671	665 813	312 417	40 367	41,8	17,6	24,2	11,4	1,5	139	116	128	
9 857	9 325	19 182	20 137	4 139	29,1	13,1	16,0	16,7	3,4	115	97	107	1
3 432	3 222	6 654	5 769	1 231	31,1	14,5	16,6	14,3	3,1	146	134	140	2
8 409	8 175	16 584	11 871	2 087	37,2	16,4	20,8	14,9	2,6	139	116	128	3
2 493	2 479	4 972	3 789	613	37,2	16,9	20,3	13,5	2,5	136	110	124	4
24 191	23 201	47 392	41 566	8 070	32,6	14,7	17,9	15,7	3,0	130	110	121	
318 951	299 470	618 421	207 851	32 297	42,8	17,9	24,9	10,9	1,3	140	116	128	

Табл. II. Народжені й по

Г У Б Е Р Н І	Стать	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад
а	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
		Н А Р О Д Ж Е										
1. Волинь	Чол. Жін.	4 497 4 151	3 909 3 569	3 560 3 312	3 253 3 130	2 930 2 688	2 760 2 586	3 052 2 790	3 297 3 074	2 902 2 827	3 737 3 418	3 918 3 715
2. Донецьчина	Чол. Жін.	5 813 5 081	5 348 4 947	5 088 4 935	4 623 4 335	4 809 4 579	4 178 3 933	4 598 4 301	4 632 4 635	4 319 4 099	4 815 4 455	4 552 4 227
3. Катеринославщина	Чол. Жін.	8 476 7 468	7 020 6 670	7 421 6 953	6 561 6 267	6 645 6 206	5 165 5 012	5 973 5 590	6 478 6 271	6 572 6 271	6 840 6 506	6 679 6 298
4. Київщина	Чол. Жін.	10 626 9 251	8 723 8 208	8 183 7 499	7 563 7 200	6 688 6 305	6 924 6 402	7 374 6 765	8 108 7 531	7 532 6 829	8 572 7 846	8 838 8 234
5. Одещина	Чол. Жін.	7 440 6 318	6 726 6 147	6 734 6 252	6 459 6 115	6 520 6 048	5 552 5 046	5 905 5 262	5 973 5 582	5 892 5 623	6 568 5 859	6 396 6 032
6. Поділля	Чол. Жін.	7 097 6 274	6 068 5 575	5 773 5 369	5 543 5 096	4 977 4 570	4 945 4 561	4 963 4 680	5 377 5 080	4 867 4 593	5 589 5 320	5 777 5 412
7. Подтавщина	Чол. Жін.	8 168 7 702	7 365 6 950	6 923 6 511	5 975 5 572	5 878 5 396	5 290 4 942	5 379 5 090	5 834 5 303	5 730 5 288	6 530 6 373	6 833 6 299
8. Харківщина	Чол. Жін.	6 959 6 347	5 828 5 334	5 504 5 075	5 018 4 634	5 051 4 659	4 504 4 261	5 080 4 600	5 217 4 722	4 829 4 455	5 529 5 037	5 638 5 306
9. Чернігівщина	Чол. Жін.	4 930 4 581	3 752 3 539	3 225 2 956	2 675 2 523	2 666 2 650	2 787 2 674	3 154 3 021	3 586 3 414	3 058 2 905	3 900 3 689	4 319 4 170
Разом по УСРР	Чол. Жін. Разом	64 006 57 173 121 179	54 739 50 939 105 678	52 411 48 862 101 273	47 670 44 872 92 542	46 164 43 101 89 265	42 105 39 417 81 522	45 478 42 099 87 577	48 502 45 222 93 724	45 761 42 870 88 631	52 080 48 503 100 583	52 950 49 633 102 583
В містах з людністю по-над 100 т.	Чол. Жін.	1 724 1 512	1 637 1 419	1 605 1 486	1 520 1 433	1 624 1 504	1 431 1 254	1 629 1 435	1 573 1 376	1 446 1 345	1 442 1 281	1 325 1 304
Від 50 до 100 т.	Чол. Жін.	575 513	568 501	605 567	540 477	523 532	523 454	605 502	535 484	520 526	563 465	457 499
Від 20 до 50 т.	Чол. Жін.	1 468 1 350	1 357 1 283	1 323 1 169	1 312 1 252	1 225 1 176	1 172 1 127	1 288 1 164	1 318 1 174	1 252 1 137	1 285 1 195	1 214 1 078
До 20 тисяч	Чол. Жін.	450 423	413 410	411 393	411 348	371 375	366 327	398 335	406 399	384 332	417 365	359 339
Разом в 54 головні- х містах	Чол. Жін. Разом	4 217 3 798 8 015	3 975 3 613 7 588	3 944 3 510 7 559	3 783 3 510 7 293	3 743 3 587 7 330	3 492 3 162 6 654	3 920 3 436 7 356	3 832 3 433 7 265	3 602 3 340 6 942	3 707 3 306 7 013	3 355 3 220 6 575
В інших селищах	Чол. Жін. Разом	59 789 53 375 113 164	50 764 47 326 98 090	48 467 45 247 93 714	43 887 41 362 85 249	42 421 39 514 81 935	38 613 36 255 74 868	41 558 38 663 80 221	44 670 41 789 86 459	42 159 39 530 81 689	48 373 45 197 93 570	49 595 46 413 96 008

Табл. III. Ш л ю б и й р о з л у

	Ш	Л	Ю	Б	И
1. Волинь	992	5 039	533	272	1 479
2. Донецьчина	2 500	6 112	763	543	1 983
3. Катеринославщина	2 554	7 927	1 035	708	3 355
4. Київщина	3 433	11 024	1 350	853	5 150
5. Одещина	2 222	6 244	1 071	902	3 729
6. Поділля	2 785	8 520	778	459	4 741
7. Подтавщина	2 548	9 222	571	362	5 306
8. Харківщина	3 980	9 476	681	561	2 754
9. Чернігівщина	3 420	7 418	270	187	3 054
Разом по УСРР	24 434	70 982	7 052	4 847	31 551
В містах з населенням по-над 100 т.	1 511	2 051	1 203	1 227	1 713
Від 50 до 100 т.	402	518	335	298	503
.. 20 .. 50	902	1 453	567	505	1 045
До 20 тис.	321	553	195	166	310
Разом в 54 головн. містах	3 136	4 575	2 300	2 196	3 571
В інших селищах	21 298	66 407	4 752	2 651	27 980

м е р л і п о м і с я ц я х р о к у .

Грудень	Разом за рік	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	Разом за рік	№ по черзі
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	а
н	і			п	о	м	е	р	л	і					
3 403	41 278	1 892	1 670	1 939	1 691	1 413	1 074	1 208	1 631	1 532	1 583	1 441	1 623	18 697	1
3 245	38 505	1 791	1 526	1 712	1 508	1 303	948	1 095	1 398	1 419	1 541	1 283	1 538	17 062	
4 156	56 981	1 562	1 544	1 643	1 465	1 661	1 479	2 020	2 232	2 095	2 375	1 976	2 230	22 282	2
4 165	53 302	1 449	1 381	1 528	1 309	1 477	1 249	1 735	1 994	1 840	2 032	1 772	1 925	19 691	
5 478	79 308	2 023	1 947	2 258	2 117	2 314	1 730	1 914	1 990	2 188	2 749	2 395	2 459	26 084	3
5 495	74 947	2 073	1 809	2 120	1 989	2 198	1 660	1 888	1 885	1 979	2 625	2 214	2 322	24 762	
7 210	96 350	4 170	3 803	4 290	3 837	3 420	2 792	3 270	3 728	3 407	3 818	3 545	3 807	43 887	4
7 068	89 138	3 958	3 356	3 904	3 373	3 011	2 517	2 989	3 398	3 122	3 585	3 412	3 584	40 209	
5 224	75 389	2 279	1 989	2 329	2 271	2 245	1 782	2 010	2 020	2 065	2 652	2 297	2 317	26 256	5
5 201	69 485	2 185	1 847	2 035	2 025	2 003	1 547	1 841	1 789	1 852	2 345	2 264	2 294	23 907	
4 515	65 491	3 304	2 870	2 936	2 950	2 551	1 868	2 379	2 837	2 503	2 882	2 612	2 763	32 550	6
4 518	61 048	3 206	2 695	2 910	2 806	2 347	1 739	2 273	2 571	2 386	2 685	2 479	2 781	30 878	
5 492	75 397	3 155	2 712	3 156	2 907	2 783	2 311	2 593	2 878	2 592	2 843	2 520	2 525	32 975	7
5 420	70 835	2 914	2 731	2 958	2 642	2 585	2 102	2 387	2 474	2 361	2 679	2 350	2 634	30 817	
4 343	63 500	2 408	2 108	2 363	2 191	2 214	2 056	2 598	2 714	2 172	2 510	2 065	2 315	27 804	8
4 289	58 719	2 373	2 158	2 295	1 926	1 937	1 701	2 195	2 304	2 027	2 298	2 000	2 215	25 420	
3 532	41 584	2 061	1 730	1 955	1 637	1 472	1 455	1 944	2 065	1 723	1 835	1 755	1 919	21 551	9
3 482	39 604	2 003	1 706	1 722	1 426	1 334	1 354	1 760	1 976	1 583	1 723	1 656	1 824	20 067	
43 362	595 228	22 854	20 472	22 869	21 072	20 073	16 547	19 936	22 115	20 337	23 247	20 606	21 958	252 086	
42 892	555 583	21 922	19 209	21 184	19 004	18 195	14 817	18 163	19 789	18 569	21 513	19 430	21 117	232 912	
86 254	1 150 811	44 776	39 681	44 053	40 076	38 268	31 364	38 099	41 904	38 906	44 760	40 036	43 075	484 998	
1 385	18 341	669	653	706	711	722	673	829	673	678	756	687	727	8 484	
1 314	16 663	567	517	593	550	608	626	756	635	561	636	616	673	7 338	
510	6 524	257	233	264	271	239	296	317	210	232	273	215	285	3 092	
465	5 985	218	224	240	233	204	232	266	224	206	261	200	255	2 763	
1 197	15 411	588	538	563	562	504	536	736	648	541	613	589	584	7 002	
1 110	14 215	553	493	494	436	478	446	577	544	456	518	500	545	6 040	
358	4 744	221	176	189	187	184	180	180	182	172	202	182	196	2 251	
317	4 363	176	129	177	151	139	133	185	173	145	176	157	143	1 884	
3 450	45 020	1 735	1 600	1 722	1 731	1 649	1 685	2 062	1 713	1 623	1 844	1 673	1 792	20 829	
3 206	41 226	1 514	1 363	1 504	1 370	1 429	1 437	1 784	1 578	1 368	1 591	1 473	1 616	18 025	
6 656	86 246	3 249	2 963	3 226	3 101	3 078	3 122	3 846	3 289	2 991	3 493	3 146	3 408	38 854	
39 912	550 208	21 119	18 872	21 147	19 341	18 424	14 862	17 874	20 402	18 714	21 403	18 933	20 166	231 257	
39 686	514 357	20 408	17 846	19 680	17 634	16 766	13 390	16 379	18 213	17 001	19 922	17 957	19 501	214 887	
79 598	1 064 565	41 527	36 718	40 827	36 975	35 190	28 242	34 253	38 615	35 915	41 325	36 890	39 667	446 144	

к и п о м і с я ц я х р о к у

		р	о	з	л	у	к	и							
500	19 731	78	192	105	109	195	197	182	262	197	228	225	196	2 166	1
1 151	29 148	187	281	222	235	444	471	506	464	485	538	527	448	4 808	2
1 103	39 611	180	328	249	306	502	578	447	475	562	564	564	490	5 245	3
1 338	48 961	255	559	362	342	521	586	554	592	508	599	562	496	5 936	4
1 441	40 682	487	308	210	227	444	548	492	495	562	612	589	477	5 151	5
573	40 526	198	515	255	269	593	577	592	569	521	578	597	389	5 653	6
504	38 166	157	379	215	205	400	580	419	375	387	412	427	311	4 267	7
723	32 585	286	545	266	233	462	460	461	388	390	493	420	311	4 715	8
253	23 007	149	425	111	124	246	292	190	173	187	197	185	147	2 426	9
7 586	312 417	1 677	3 532	1 995	2 050	3 807	4 289	3 843	3 793	3 799	4 221	4 096	3 265	40 367	
1 553	20 137	248	290	268	312	364	343	397	420	388	449	326	334	4 139	
400	5 769	66	59	73	96	114	106	144	128	122	132	86	105	1 231	
794	11 871	103	147	91	125	187	215	219	204	229	213	165	189	2 087	
211	3 789	41	37	36	33	46	54	63	64	74	60	58	47	613	
2 958	41 566	458	533	468	566	711	718	823	816	813	854	635	675	3 070	
4 628	270 851	1 219	2 999	1 527	1 484	3 096	3 571	3 020	2 977	2 986	3 367	3 461	2 590	32 297	